

15404

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ASKERİ MÜDAHALELERİN
SİYASİ KÜLTÜRE ETKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Tanju TOSUN

Yöneten
Doç. Dr. Şükrü KARATEPE

İZMİR -1991

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ KÜLTÜR VE TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNDA ORDUNUN ROLÜ

I. KÜLTÜR VE SİYASİ KÜLTÜR KAVRAMLARI.....6	
A. KÜLTÜR KAVRAMI.....6	
B. SİYASİ KÜLTÜR KAVRAMI.....8	
1. Siyasi Kültürün Tanımı.....8	
2. Siyasi Kültür Yönelimleri.....11	
3. Siyasi Kültürün Türleri.....13	
a. Siyasi ve Sosyal Yapıya Göre..... 13	
b. Siyasi Sistemin Özelliklerine Göre.....14	
c. Alt Kültür Gruplarına Göre.....15	
II. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA VE SİYASİ KÜLTÜR.....17	
A. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ.....17	
B. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA FAKTÖRLERİ.....19	
1. Aile Çevresi.....19	
2. Arkadaş Grubu.....20	
3. Eğitim Kurumları..... 21	
4. Meslek Grupları ve Dernekler.....22	
5. Kitle İletişim Araçları.....23	

III. TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNDA ORDUNUN ROLÜ.....	25
A. ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE ASKERLİK VE SİYASET.....	25
B. ÇAĞDAŞ TÜRK KÜLTÜRÜNDE ORDU VE SİYASET.....	30
C. TÜRK ORDUSUNUN SİYASET VE SİYASETÇİYE BAKIŞI..	33

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ASKER- SİYASET İLİŞKİSİNİN GELİŞİMİ VE ASKERİ MÜDAHALELER

I. OSMANLI DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET.....	40
A. OSMANLI ORDUSUNUN YAPISI.....	40
B. GELENEKSEL DÖNEMDE ORDU VE SİYASET.....	41
C. BATIYA İLK YÖNELİŞLER VE ORDUNUN TEPKİSİ.....	43
D. TANZİMAT DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET.....	45
E. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET....	48
II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET	54
A. TEK PARTİLİ DÖNEMDE ORDU VE SİYASET	58
B.ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE ORDU VE SİYASET.....	59
1. 1950-1960 Dönemi.....	59
2. 27 Mayıs 1960- 10 Ekim 1965 Dönemi.....	68
3. 10 Ekim 1965- 12 Mart 1971 Dönemi.....	74
4. 12 Mart 1971- 14 Ekim 1973 Dönemi.....	78
5. 14 Ekim 1973- 12 Eylül 1980 Dönemi.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SEÇMEN VE BASKI GRUPLARININ ASKERİ MÜDAHALELERE İLİŞKİN TUTUMLARI

I. ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAYAN MODELLER.....	85
A.GENEL YAKLAŞIMLAR.....	85
B. NORDLINGER MODELİ.....	86
C. ASKERİ MÜDAHALELER VE NORDLINGER MODELİ.....	89
1.27 Mayıs Askeri Müdahalesi.....	89
2. 12 Mart Müdahalesi.....	92
3. 12 Eylül Müdahalesi.....	94
II. ASKERİ MÜDAHALELER VE SEÇMENİN TUTUMU.....	101
A. 27 MAYIS MÜDAHALESİ VE SEÇMENİN TUTUMU.....	102
B. 12 MART MÜDAHALESİ VE SEÇMENİN TUTUMU.....	104
C. 12 EYLÜL MÜDAHALESİ VE SEÇMENİN TUTUMU.....	106
III. ASKERİ MÜDAHALELER VE BASININ TUTUMU.....	111
A. 27 MAYIS MÜDAHALESİ VE TÜRK BASINI.....	111
B.12 MART MÜDAHALESİ VE TÜRK BASINI.....	114
C. 12 EYLÜL MÜDAHALESİ VE TÜRK BASINI.....	117
IV. ASKERİ MÜDAHALELER VE PARTİLERİN TUTUMU.....	122
A. ASKERİ MÜDAHALELER VE CHP'NİN TUTUMU.....	122
B. ASKERİ MÜDAHALELER VE AP'NİN TUTUMU.....	125
C. ASKERİ MÜDAHALELER VE MSP'NİN TUTUMU.....	127
D. ASKERİ MÜDAHALELER VE MHP'NİN TUTUMU.....	129
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA.....	136

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
S.B.F.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	: Bakanız
B.Y.Y.O	: Basın Yayın Yüksekokulu
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
İ.Ü.H.F.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
M.G.K.	: Milli Güvenlik Kurulu
T.O.D.A.İ.E.	: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
T.S.K.	: Türk Silâhlı Kuvvetleri

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo I	: 1957 Genel Seçim Sonuçları 103
Tablo II	: 1961 Genel Seçim Sonuçları..... 103
Tablo III	: 1969 Genel Seçim Sonuçları..... 105
Tablo IV	: 1973 Genel Seçim Sonuçları..... 105
Tablo V	: 1983 Genel Seçim Sonuçları.....107
Tablo VI	: 1984 Yerel Seçim Sonuçları.....108

G İ R İ Ő

Türk kùltüründe önemli yeri olan "Askerlik" ve "Ordu" kurumu, XVIII.y.y'dan itibaren siyasal sistemimizin merkezi güçlerinden biri haline gelmiştir. Eski Türkler'de savunma ihtiyacını karşılamak amacıyla ön plana çıkan askerlik, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme döneminde savunma işlevinin yanı sıra, ekonomik ve sosyal işlevleri de üstlenmiş, imparatorluğun son döneminde ise, bu işlevlere siyasi bir boyut eklenmiştir. Batılılaşma hareketleriyle birlikte imparatorluğun siyasi gelişmelerinde önemli rol oynayan ordu, T.C devletinin kuruluş aşamasında, siyasi rejimin sınırlarını çizen toplumsal güçlerden biri olmuştur. Cumhuriyet ordusunun bu özel konumu, Türk siyasi hayatının işleyiş biçimiyle, siyasetin sınırları ve kurumsal düzenin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Ülkemizde, ordunun siyasal işlevi 1960'lardan itibaren değişik bir boyut kazanmış, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askeri müdahaleleriyle sivil yönetim üç kez kesintiye uğramıştır. Türk ordusunun siyasi hayata müdahalesi Latin Amerika ve Asya'daki örneklerinden farklıdır. Müdahaleyi yapan askerler iktidarda uzun süreli kalmamış, kendi siyasal ilgi ve bilgileri doğrultusunda siyasal sistemde bir takım değişiklikler yaptıktan sonra, yeniden kışlalarına dönerek yönetimi sivillere devretmiştir. Çünkü ordu, sivil "demokrasiye işlerlik kazandırma" iddiasıyla sivil yönetime müdahale etmektedir. Ancak böyle bile olsa, müdahaleyle demokratik siyasi hayat kesintiye uğramaktadır.

"Demokrasiyi kurtarma iddiasıyla, demokratik kurumların faaliyetlerinin kesintiye uğratılması", Türkiye'deki askeri müdahalelerin kendine özgü(sui generis) niteliğidir. Ancak bu durum çağdaş demokrasilerde kabul gören bir anlayış değildir. Buna karşılık, ülkemizde 1980 yılına kadar yaşanan askeri müdahaleler, zaman zaman istenen, beklenen ve olağan kabul edilen siyasal olaylardandır. Bu nedenle, 1960-1980 dönemi arasındaki süreçte sık yaşanan askeri müdahaleler, siyasal kültürümüzün adeta bir parçası haline gelmiştir.

Gerek Osmanlının son dönemindeki, gerekse Cumhuriyet dönemindeki müdahaleyi yapan askerlerin ortak hareket noktaları, kendilerini devlet kurtarıcısı misyonuyla yüklü görmeleridir.

Geleneksel ve çağdaş Türk kültürü, bünyesinde bir takım askeri değerleri barındırmaktadır. Toplumsal yaşamda ordu kurumuna duyulan hayranlık ve günlük yaşamda sıkça rastlanan askeri temalar bu değerlerin arasında yer alır. Türk kültüründe egemen olan askeri değerler, Türk siyasi kültürünün biçimlenmesini ve bireylerin siyasi sisteme ilişkin tutum, inanç, duygularının oluşmasını etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı bu etkileri tespit ederek, Türk siyasi kültürüyle askeri müdahaleler arasındaki ilişkiyi ve askeri müdahalelerin siyasi kültüre etkilerini ortaya çıkarmaktır.

Ülkemizde askeri müdahaleler 1970'lerin sonlarında incelenmeye başlanmış ancak konuya akademik düzeyde fazla ilgi gösterilmemiştir. Buna karşılık, Batı da ve sosyalist ülkelerde konuya hayli ilgi duyulmakta ve bu alanda enstitüler kurulmaktadır. Yegane arzusu, demokratik siyasi rejim içinde ekonomik, sosyal ve siyasal gelişimini sürdürmek olan Türk toplumunun gelecekte buhranlara düşmemesi için askeri müdahalelerin tartışılması zorunludur.

Ordu-Siyaset ilişkilerini askeri müdahale bağlamında ele alan çalışmalardan bazıları, ordunun siyasal sisteme müdahalesiyle, toplumsal gelişmişlik seviyesi arasında bir ters ilişki bulunduğunu öne sürmektedir. Buna göre toplumsal gelişme düzeyi yükseldikçe, müdahale imkânları azalmaktadır. Askerlerin siyasal işlevlerine eğilen araştırmalar ise, ordunun siyasal sistem içindeki işlevsel konumunu araştırarak, askeri bürokrasinin kendi iç yapısına egemen olan kültür ve ordunun toplumla olan ilişkileri üzerinde durmaktadır. Ordu-siyaset ilişkilerini ülke dışı faktörleri dikkate alarak inceleyen araştırmalar ise, askeri müdahalelere neden olan dış ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlere dikkat çekmektedir. Bunun yanında bir grup olarak, toplumsal kökenlerini, sınıfsal özelliklerini dikkate alan araştırmalar da vardır.

Biz çalışmamızda askeri müdahaleleri siyasi kültür faktörünü dikkate alarak inceledik. Çünkü, ülkemizde ordunun sivil yönetime elkoyması, özünde kültür sorununu içermektedir. Siyasi kültür de en genel anlatımıyla, kültürün siyasi yönünü ifade ettiğine göre, Türk toplumunun ordu ve siyaset olgusuna ilişkin normları, inançları, tutumları ve siyasal davranışlarıyla askeri müdahaleler arasındaki et-

kileşim ortaya çıkarılmalıdır. Çalışmamızın ismi "Askeri müdahalelerin siyasi kültüre etkisi" olsa da, askeri müdahalelerle siyasi kültür arasında karşılıklı etkileşim vardır. Bir başka deyişle, ülkedeki siyasete ilişkin genel kabul gören anlayış, ordunun sivil yönetime el koymasında etkili olabileceği gibi, siyasal sistemin işleyişine müdahale eden ordu da, mevcut siyasi kültürün yeniden biçimlenmesinde zaman içinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle, çalışmamızda askeri müdahalelerin siyasi kültüre, siyasi kültürün de askeri müdahalelere etkisi birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Siyaset Bilimi alanındaki siyasi kültür araştırmaları üç farklı düzlemde ve üç farklı yöntemle yapılmaktadır; 1- kurumlar(nesnel); 2- kurumların üstlendikleri işlevler sonucunda yaratılan semboller; 3- kurumların dolaylı veya dolaysız ilişki içinde bulunduğu bireylerin siyasal yönelim ve davranışları(eylemleri). Çalışmamızda siyasi kültür araştırmalarının üç farklı yönteminden de yararlanılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, önce kültür ve siyasi kültür kavramlarına, siyasi kültür yönelimlerine ve siyasi kültür türlerine değinilmiştir. Birinci bölümün ikinci kısmında ise, siyasi toplumsallaşma olgusu ve siyasi toplumsallaşma faktörlerine yer verilmiştir. Bu kısımda siyasi toplumsallaşmaya yer vermemizin nedeni, siyasi kültür ve siyasi kültür arasında çok yakın ilişkiler bulunmasındandır. Birinci bölümün üçüncü kısmında ise, Türk kültüründeki askerlik ve ordunun rolüne ve toplum içinde bunlara ilişkin kabul gören anlayışa değinilmiştir. Ayrıca eski ve yeni Türk kültürlerinde, gerekse çağdaş Türk kültüründe askerlik ve ordu kurumuna ilişkin halkın tavrı, ordu kurumunun siyaset ve siyasetçiye ilişkin tutumu incelenmiştir. Sorun bazen semboller düzeyinde zaman zaman içerik çözümlemesi yapılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkiye'deki asker-siyaset ilişkisinin gelişimi askeri müdahaleler bağlamında ve tarihi gelişimi dikkate alarak değerlendirilmiştir. Böyle bir yol izlememizin nedeni, Türk siyasi kültürünün biçimlenmesinde olayların tarihi gelişiminin oynadığı roldür. Çünkü, Osmanlı devletinde askerin siyasete karışma nedenini ve yöntemini tarihi gelişim açısından incelemek, Cumhuriyet dönemindeki müdahalelerin anlaşılmasına kolaylaştırmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, Türk seçmeninin, Basın ve Siyasi Partilerin askeri müdahaleler karşısındaki tutumu ele alınmıştır. Değerlendirmelerimizde öncelikle, ordu-siyaset ilişkisini açıklayan model üzerinde durulmuş ve özellikle Nordlinger'in yaklaşımı açısından ülkemizdeki müdahaleler analiz edilmiştir. Bu yaklaşımı,

değerlendirmemizi kolaylaştıracağı ve Türkiye'deki askeri müdahalelerin bu yaklaşım çerçevesinde daha sağlıklı anlaşılabilmesi için tercih ettik.

Analizlerde Türk seçmenin askeri müdahalelere ilişkin tutumu, müdahaleler döneminde yapılan anayasa referandum sonuçları ve müdahaleler sonrasında yapılan genel ve yerel seçim sonuçları dikkate alınarak ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca siyasi partilerin ve yazılı basının müdahale öncesi ve sonrasında konuya ilişkin tutumuna değinilmiştir.

Çalışmamızın nihai hedefi, Türk siyasi kültürünün ayrılmaz parçası haline gelen askeri müdahalelerin, geleceğin Türkiye'sinde etkili olup olmayacağı sorusuna cevap aramaktır.

Birinci Bölüm

SİYASİ KÜLTÜR VE TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜN OLUŞMASINDA ORDUNUN ROLÜ

I. KÜLTÜR VE SİYASİ KÜLTÜR KAVRAMLARI

II. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA VE SİYASİ KÜLTÜR

**III. TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNDA
ORDUNUN ROLÜ**

I. KÜLTÜR VE SİYASİ KÜLTÜR KAVRAMLARI

A. KÜLTÜR KAVRAMI

Latince'deki özen göstermek (La. Colere) deyiimiyle, ekip biçmek, sürmek, tarım anlamına gelen (Culture) kelimesinden türetilmiş olan kültür "yüksek genel bilgi" anlamına gelmektedir. Kelimeyi, günümüzdeki anlamına yakın olarak ilk defa Voltaire kullanmıştır. Voltaire'e göre kültür, "aklın (zihnin ve ruhun) çeşitli yetenek birimlerinin yöneleceği amaca uygun bir şekilde fiili olarak geliştirilmesi"dir (1). Buna bağlı olarak kavram günümüzde aklın gelişmiş biçimi (kültürlü kişi), gelişim biçimleri (kültürel ilgi) ve bu gelişim sürecinin anlamları (entellektüel faaliyet) olmak üzere üç anlamda kullanılmaktadır (2).

Kültürün çeşitli yönleriyle ilgilenen antropolog ve sosyologlar kültürü toplumsal miras, yaşam biçimi, değerler ve idealler sistemi, değişim süreci gibi niteliklerini dikkate alarak tanımlamaya çalışmışlardır. Bu tanımlar kültürü tüm yönleriyle açıklama amacı gütmüşlerdir. Nitekim, kültürün günümüzde sıkça kullanılan tanımı İngiliz antropolog Taylor tarafında yapılmıştır. Taylor'a göre "kültür (ya da uygarlık), toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun kazandığı bilgi, sanat, ahlak, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan bir bütündür" (3).

Krober kültürü, "toplumu oluşturan fertlerin, içgüdüsel ve fizyolojik olmayan, öğrenme ve şartlanma yoluyla bir kuşaktan diğerine geçirilen faaliyetlerinin bütünü" olarak tanımlamaktadır (4). Hiller'e göre kültür, "bir toplumun inanç ve düşünce sistemleri, zanaatı, sanatı, yaşama biçimleri, gelenekleri, tutum ve davranışlarıdır" (5). Duverger'e göre ise kültür, "bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden rolleri oluşturan, düzenlenmiş (coordone) bir davranışlar, düşünceler ve duygular bütünüdür" (6).

-
- (1) Nakleden, Bozkurt Güvenç; İnsan ve Kültür, (Antropolojiye Giriş), Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972, s. 95
 - (2) Raymond Williams; The Sociology of Culture, Schocken Books, New York 1981, p. 11
 - (3) Nakleden, Güvenç; Kültür Konusu ve Sorunlarımız, II. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 2
 - (4) Nakleden, Güvenç, İnsan ve, s. 97
 - (5) A.g.e., s. 98
 - (6) Moris Duverger; Siyaset Sosyolojisi, (çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, s. 107

Krober kültürü, kuşaklar arasında devredilen sosyal bir miras olarak değerlendirirken, Hiller'in tanımında toplumsal niteliği vurgulanmış, Duverger ise kültürün toplumsal davranışların biçimlenmesindeki etkisi üzerinde durmuştur.

Kültür batı dillerindeki anlamıyla Türkçe'de ilk kez Ziya Gökalp tarafından kullanılmıştır. Türk kültür tarihinde bu konuya ilk defa ciddi ve bilimsel bir şekilde yaklaşan Gökalp, kültür kelimesine karşılık olarak "hars" kelimesini kullanmıştır. O'na göre hars, "her milletin kendine özgü, dini, ahlaki, hukuki, lisani, iktisadi ve teknik yaşamlarının uyum içinde oluşturduğu bir bütündür" (7).

Birbirine benzer yüzlercesi içerisinden seçerek aldığımız bu tanımların ışığında kültürün özellikleri şöyle sıralanabilir:

a- Kültür toplumsal inanç ve değerler bütünüdür: İnsanların yarattıkları maddi ve manevî değerlerin tümü ancak, toplum içinde anlam kazanırlar. Değer kavramı davranışların kategorilere göre sınıflandırılmasıdır. Bireyler günlük yaşamlarında nesnelere ve davranışlara , helal - haram, günah - sevap, güzel - çirkin, iyi - kötü gibi inanç ve değerler yüklemektedirler.

b- Kültür sosyal bir mirastır: Kültür nesiller boyu anlamını değerini ve canlılığını sürdüren bir olgudur. Toplumsal gelişmeyi sağlamanın yolu bu sosyal mirası koruyup, gelişmesini sağlamaktan geçer.

c- Kültür öğrenmeyle kazanılır: Bu öğrenme süreci içinde aileden devlete kadar tüm sosyal gruplar kültürün aktarılmasına aracılık ederler. Aile kurumu içinde kültürün özellikle manevî değerlerini öğrenen birey, yaşamında okul, sokak, iş çevresi gibi kurumlar içinde de kültürün maddî yönüne ilişkin değerlerini kazanmaktadır.

d- Kültür geniş kapsamlıdır: Kültürün içeriğini oluşturan tüm değerler (bilgi, sanat, ahlâk, gelenek ve inançlar gibi) insanın duygu, akıl ve iradesini kullanarak yaşam koşullarıyla verilen mücadelesi sonucunda kazanılmaktadır (8). Çevremizde gözlemlediğimiz tüm nesnelere ve davranışlar doğrudan veya dolaylı olarak kültürle bağlantılıdır.

e- Kültür bütünleştiricidir: İnsanları kederde ve kıvançta birarada tutan

(7) Ziya Gökalp; *Türkçülüğün Esasları*, Ankara, 1923, s. 27

(8) Nazan İbşiroğlu; "Çağdaş Kültür Politikası", *Çağdaş Kültürümüz Olgular-Sorunlar, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları*, İstanbul, 1991, s. 27

kültürel değerlerdir. Çünkü bu olgu içerdiği unsurlarla toplumu belirli idealler etrafında birleştirir. Toplumun değişik kesimlerinde kültürel farklılıklar olsa bile, kültür bireylerin ortak değerler ve inançlarına göre sosyal ilişkilerin şekillenmesine yardımcı olur.

f- Kültür zaman içinde değişir: Kültürle sosyal yapı içiçedir. Sosyal yapıda meydana gelen değişiklikler kültürel yapıyı da etkiler. Özellikle teknolojik gelişmeye bağlı olarak artan ve farklılaşan insan ihtiyaçları kültürden beklentileri de etkilemektedir. Bu nedenle kültürün zaman içinde bireylerin değişen psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarıyla uyum içinde olması gerekir.

Kültürün "normatif düzen", "eylem düzeni" ve "simgesel maddi ürünler düzeni" şeklinde üç ögesi bulunduğu kabul edilmektedir. Normatif düzen, topluluk halinde yaşayan bireylerin uymaları gereken kurallar (normlar) dan oluşur. Bu normların başında hukuk kuralları yer alır. Bireylerin bu kurallara uymalarıyla toplumsal istikrar sağlanır. Eylem düzeni, kültürün bir kuşaktan diğerine aktarılmasında rol oynayan âdet, gelenek ve moda gibi zorlayıcı kurallardan oluşur. Simgesel maddi ürünler düzeni ise, kültürün sosyal miras şeklinde kuşaklar arasında devredilmesini sağlayan araçlardır. Kültürü kuşaklar arasında aktaran en önemli simgesel maddi araç "dil" dir (9).

B-SİYASİ KÜLTÜR KAVRAMI

1- Siyasi Kültürün Tanımı

Siyaset toplumun ortak yaşamını belirleyen ve ona yön veren bir olgu olduğu için, bireyler siyasete karşı kolektif bir biçimde çeşitli görüşler geliştirip, tepki gösterirler. Bu tepkiler siyasi davranışlardır. Siyasi davranışlar siyasi sistemin işleyişi üzerinde etkili olduğu için, siyaset bilimi disiplini siyasi yaşamın davranışsal yönü üzerinde de durmaktadır. Çünkü bir toplumun siyasi yapısıyla siyasi sisteminin işleyişi arasında yakın ilişkiler vardır. Ülkedeki siyasi yapı bireylerin siyasi davranışlarını da etkilemektedir. Bu etki bir yandan siyasi kurumlara yansırken, diğer yandan siyasi davranışları yeniden biçimlendirmektedir. Siyasi yapı ve siyasi davranışlar arasındaki etki tepki ilişkisinin anlaşılabilmesi ancak, bir toplumun siyasi kültürünün incelenmesiyle mümkündür.

(9) Nakleden, Bilâl Eryılmaz, Siyaset Sosyolojisi, (Basılmamış Ders Notları), s. 72-74

Toplumun siyasi kültürü, tarihindeki ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmeyle birlikte oluşur. Bu nedenle siyasi kültüre etki eden faktörlerin araştırılması, toplumsal yapıdaki değişimleri de incelememize yardımcı olur (10). Yine, siyasi kültürün yardımıyla siyasi sistemin işleyişi belirlenebileceği gibi, siyasi kültürle siyasi sistem arasındaki ilişki dikkate alınarak, o toplumun siyasi değişmesinin yönü de belirlenebilir (11). Siyasi kültür ayrıca siyasi sistemlerin işleyişlerinin ardında yatan eğilimlerin bilinmesine yardımcı olur (12).

Siyasi kültür ilkçağlardan beri toplumların siyasi ve sosyal gelişmelerinin incelenmesinde kullanılan çok eski bir kavramdır (*). Siyasi kültür alanındaki çalışmalar, 1960' lardan itibaren artmıştır. Avrupa'da XVIII. ve XIX. yüzyılda gerçekleşen sanayi inkişafı, siyasi ve sosyal reformlar, çeşitli bilim dallarıyla siyasi kültür arasında ilişki kurulmasını gündeme getirmiştir. Sosyal bilimcilerden, Saint-Simon, Emile Durkheim, Pareto, Max Weber bu ilginin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Siyasi kültür kavramının toplumların siyasi gelişmelerini açıklamak amacıyla kullanılması 1960'lardan itibaren artmıştır. 1958-1963 yılları arasında Gabriel Almond'la Sidney Verba'nın yapmış olduğu çalışmalar, bu alandaki öncüler sayılabilir. Almond ve Verba'nın A.B.D, İngiltere, İtalya, Batı Almanya ve Meksika'da siyasi kültür üzerine yaptıkları çalışmalar, demokratik siyasi kültürün temeli ve bunu yaratan faktörleri ortaya çıkarmayı hedeflemiştir (13).

Siyasi kurumların ve sistemlerin incelenmesinde sosyo-kültürel ve ideolojik etkenlere değinmemize imkân veren siyasi kültür, siyasi sistemlerin birbirleriyle karşılaştırılmasında da kullanılır. Toplumun siyasi kültürünün genel özelliklerinin yardımıyla, siyasi sistemin demokratikliği ve otoriterliğine ilişkin bilgi sahibi olabil-

(10) Esat Çam; *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1987, s. 276

(11) Dennis Kavanagh; *Political Culture*, London, Mc Millan, 1972, s. 13

(12) Nakleden, Sevda Alankuş Kural; *Kıbrıs'lı Türk Siyasal Elit ve Siyasal Kültür Yönelimleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 73

(*) Siyasi kültür kavramına ilk olarak dolaylı da olsa Eski Yunan'da değinilmiştir. Siyasi kültüre ilişkin konular klasik Yunan edebiyatının en güçlü temalarından biriydi. Yunanlı filozoflar bu dönemde siyasi kurumların doğuşu, gelişimi ve çöküşünü günümüzün sosyal psikoloji terimleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Siyasi kültür alanındaki çalışmalarıyla bu konuya öncülük eden düşünürler arasında; Platon, Aristo, Machiavelli, Montesquieu, J.J. Rousseau, Tocquavevelli sayılabilir.

(13) Walter A. Rosenbaum; *Political Culture*, London, 1975, s. 57

iriz (14). Siyasi kurumlar ve siyasi yaşam üzerinde kısa ve orta vadede etkili olan faktörlerden bir tanesi de siyasi kültürdür (15).

Siyasi kültürün özellikleri makro düzeyde ülkenin siyasi yapısını şekillendirdiği gibi, mikro düzeyde de bireylerin siyasi nesnelere (demokrasi, insan hakları, devlet, anayasa, siyasi partiler, siyasi tarih gibi) ilişkin çeşitli eğilimler kazanmalarına yardım eder. Bu nedenle, bir toplumun siyasi kültürünü incelemek amacıyla yapılan çalışmalar, siyasi yapıdan çok, bireylerin siyasi yapıya ilişkin düşüncelerini ve inançlarını inceleyip, sonuca ulaşmak amacıyla gütmemektedir.

Bireylerin siyasi sisteme ilişkin düşünce, inanç ve duygularının şekillenmesinde önemli rol oynayan siyasi kültürün değişik tanımları yapılmıştır. Pye'ye göre siyasi kültür, "siyasi sürece düzen ve anlam veren, siyasi sistem içinde bireylerin davranışlarını düzenleyen temel düşünce ve kuralları sağlayan tutumlar, inançlar ve duygular bütünüdür" (16). Kavanagh ise siyasi kültürü şöyle tanımlamıştır; "Bir toplum ya da topluluk içindeki fertlerin çoğu tarafından siyasi sistemin çeşitli boyutlarıyla ilgili olarak taşınan, geniş bir ulusal ya da uluslararası çevrenin sağladığı siyasal, ekonomik, tarihsel ve toplumsal koşullarla etkileşim içinde, ancak "özgün" bir biçimde biçimlenen, belirli bir toplumsal - siyasal sürekliliği sağlayacak şekilde ve siyasal semboller, kurumlar sistemi içinde üretilip, yeniden üretilme yoluyla aktarılan 'siyasal yönelimler' bütünüdür" (17). Kavanagh'ın tanımında yönelimden kastedilen, bireylerin siyasi nitelikli eylemlerine ilişkin eğilimlerdir. Bu eğilimleri belirleyen, bir toplumun tarihi deneyimleri, normlar, semboller, duygular ve güdülerdir. Siyasi yönelimler bireyler, gruplar ve toplumlar arasında farklılık gösterdiği için her toplumun kendine özgüdür (18).

Yapılan tanımlarda siyasi kültürün bireylerin siyasi nesnelere ilişkin eğilimleri ve tavırları belirtilmektedir. Bu eğilimlerin biçimlenmesinde toplumun gelenekleri ve tarihî hatıraları etkilidir. Almond ve Verba, bireylerin siyasi sistemin nesnelere ilişkin üç tür eğilime sahip olduklarını belirtmektedir. Bu eğilimler aynı zamanda siyasi kültürün boyutları olarak adlandırılmaktadır. Bunlar; "bilme, algılama, tanıma boyutu", "duygusal boyut" ve "değerlendirme boyutu" dur.

(14) Taha Parla; *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10

(15) A.g.e., s. 11

(16) L. W. Pye; *Aspect of Political Development*, Little Brown and Comp., Boston, 1966, s. 104

(17) Kavanagh; a.g.e., s. 11

(18) A.g.e., s. 11

a- Bilme, algılama, tanıma boyutu; bireyin siyasi sisteme ve nesnelere ilişkin bilgi ve inançları bu grup içinde yer alır. Bu bilgi ve inançlar sayesinde bireyler siyasi sistemi genel düzeyde de olsa tanırlar (19). Böylece bireyler toplumsal girdi ve siyasi çıktılardan (*) haberdar olurlar. Siyasi sistemi ve nesnelere bilgi, algılama, tanıma boyutunda değerlendirenler, siyasi sistemin işleyişine yabancı değildir.

b- Duygusal boyut; bireyler siyasi kültürün bu boyutunda siyasi sistemin işleyişine ilişkin edindiği bilgilerin yardımıyla, siyasi nesnelere ve olayları genel hatlarıyla değil, ayrıntılı bir şekilde değerlendirir (20). Örneğin, politikacılar hakkında karar verirken bunların salt belirli özelliklerini değil, tüm yönlerini dikkate alırlar.

2- Siyasi Kültür Yönelimleri

Siyasi eylemlere ilişkin eğilimler ve bireylerin siyasi sistem ile siyasi sistemin işleyişine ilişkin sahip oldukları düşünceler (siyasi kültür yönelimleri) Rosenbaum'a göre, "idari yapıya", "siyasi sistemin çeşitli unsurlarına" ve "bireysel siyasi faaliyetlere ilişkin" yönelimler olmak üzere üç türdür (21).

a- İdari yapıya ilişkin yönelimler; rejim yönelimleri ve toplumsal girdiyle siyasi çıktılara ilişkin yönelimler olmak üzere ikiye ayrılabilir.

1. Rejim Yönelimleri, idari kurumların değerlendirilmesine ilişkin yönelimlerdir. Ülkenin genel siyasi ve idari rejiminin toplum tarafından benimsenme derecesi bu grup içinde ele alınabilir.

2. Toplumsal girdi ve siyasi çıktılara ilişkin yönelimler, bireylerin toplumsal girdi ve siyasi çıktılara ilişkin düşünceleri ve bunlara karşı takındıkları tavırları

(19) Gabriel Almond, Sidney Verba; *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, New Jersey, 1963, s. 15

(*) Toplumsal girdi ve siyasi çıktı, siyasi sistemin işleyişini açıklayan iki kavramdır. Toplumsal girdiler; toplumda beliren değişik üretim ilişkilerinin ve sosyo-ekonomik gelişmelerin oluşturduğu talep ve desteklerdir. Bu talepler, siyasi sistemi zorlayan ve toplumda beliren değişik koşullar sonucu siyasi sistemi bu gelişime uydurmak amacıyla toplum tarafından yapılan baskılardır. Destekler ise, siyasi sistemin işleyişinden memnun olanların koşulların değişmemesi için çeşitli baskılar yapmalarıdır. etkiler ve koşullar "girdiler" aracılığıyla siyasi sistemin işleyişine şekil verir. Siyasi çıktılar; toplumsal girdilerin sonuçlarıdır. Bir başka deyişle, siyasi sistemin işleyiş sürecinde alınan kararlar ve uygulamalarıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yücekök; *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, AÜSBF Yayınları, No: 565, Ankara, 1987, s. 39-40

(20) Almond, Verba, a.g.e., s. 15

(21) Rosenbaum; a.g.e., s. 8

içermektedir (22). Toplumsal taleplerin kabul edilmesi için baskı grupları yardımıyla merkezi ve yerel yönetimlerin zorlanması ve taleplerin kabul edilmesi yönünde alınan kararlar bu grup içinde değerlendirilebilir.

b- Siyasi sistemin çeşitli unsurlarına ilişkin yönelimler; "siyasi kimlik", "siyasi güven" ve "oyunun kuralları" olmak üzere üçe ayrılabilir.

1. Siyasi kimlik, devlet, kasaba, bölge gibi siyasi birimlerle coğrafi alanlar ve sosyal grupların bireylerin siyasi kimliklerine etkisi olarak ele alınabilir. Bireyler üyesi oldukları bu birimlere bağlanma derecelerine göre güçlü veya zayıf siyasi kimlik sahibidirler. Toplumların veya ulusların birbirlerinden farklılaşmalarını sağlayan temel faktörlerin başında siyasi kimlik gelmektedir. Bireylerin siyasi kimliklerinin güçlülük derecesi aynı zamanda kendilerinin siyasi sistemle özdeşleşmelerinin göstergesidir.

2. Siyasi güven, bireylerin yöneldikleri siyasi nesnelere ve sergiledikleri siyasi davranışlara bağlı olarak birbirlerine karşı hissettikleri güven, gösterdikleri dayanışma ve hoşgörüdür. Askerin politikacıya duyduğu güven veya güvensizlik, siyasi güvene örnek gösterilebilir.

3. Oyunun kuralları (rules of the game), sivil yaşamda bireylerin sivil normlar konusunda görüş birliğine varmalarınıdır. Bir ülkede siyasi istikrarın gerçekleşmesinin temel koşulu, "oyunun kuralları" na uyulmasıdır. Örneğin siyasi, ekonomik ve toplumsal bunalımlar sonucunda ordunun sivil yönetime müdahale etmesi veya etmemesine ilişkin toplumda kabul gören anlayış "oyunun kuralları" içinde yer almaktadır.

c) Bireysel siyasi faaliyetlere ilişkin yönelimler, "siyasi rekabet" ve "siyasi yeterlilik" olmak üzere ikiye ayrılabilir.

1. Siyasi rekabet, bireylerin günlük yaşamlarında kendilerini ilgilendiren siyasi kararların alınmasına çeşitli biçimlerde ve düzeylerde katılmalarının türü ve sıklık derecesiyle ilgilidir. Seçimlere ve siyasi toplantılara katılma sıklığı siyasi rekabet içinde yer alır.

2. Siyasi yeterlilik, siyasi faaliyetlere katılan bireylerin bu faaliyetlerinin siyasi sürecin işleminde etkili olduğu veya olabileceğine ilişkin inançlardır (23).

(22) A.g.e., s. 8

(23) A.g.e., s. 9

Kullanılan oyların siyasi iktidarın belirlenmesinde ne derece etkili olacağı konusundaki düşünceler siyasi yeterlilik içinde yer alır.

3- Siyasi Kültürün Türleri

Siyasi kültürün incelenmesinde, "siyasi ve sosyal yapıyı", "siyasi sistemin özelliklerini" ve "alt kültür grupları" nı esas alan üçlü bir ayırım yapılmıştır.

a) Siyasi ve Sosyal Yapıya Göre

Ülke ve toplumların siyasi, sosyal yapıları, toplumsal özellikleri dikkate alınarak, siyasi kültür çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Almond ve Verba'nın yaptığı sınıflandırmaya göre, üç tür siyasi kültür vardır: Yöresel (Parochial), Uyrak (Subject) ve Katılımcı (Participant) siyasi kültür.

1. Yöresel Siyasi Kültür; Afrika'nın kabile topluluklarıyla, yerel gruplarda rastlanan bu siyasi kültür türünde, bireylerin siyasi nitelikli konulara ilişkin duygu, düşünce ve inançları sınırlıdır. Bu nedenle siyasi konulara fazla ilgi duyulmaz. Siyasi kültür yönelimlerinin dinsel nitelik taşıdığı bu kültür türünde siyasi sistemin değişim beklentileri azdır. Böyle olunca da, siyasi sistemde köklü değişikliklerin gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, siyasi konularla ilgilenmek günlük yaşamın uzağındadır (24).

2. Uyrak Siyasi Kültür; bu siyasi kültür türüne özellikle Doğu Avrupa'da, gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesimlerinde ve yeni kurulan devletlerde rastlanmaktadır. Uyrak siyasi kültürün hakim olduğu ülkelerde insanlar siyasi sistemin girdi ve çıktıları konusunda bilgi sahibidirler. Bireylerin bu konuda bilgi sahibi olmaları, siyasi sistem içinde uzmanlaşmış siyasi ve idari otoritelerin farkına varılmasını sağlar. Halk siyasi otoritelerden nefret edebilir veya benimseyebilirler. Toplumsal girdi ve siyasi çıktılarından haberdar olunması, taleplerin mutlak olarak siyasi sisteme aktarıldığı anlamına gelmez. Çoğu zaman bu talepler aktarılmaz. Siyasi sistemle olan ilişkiler çok genel düzeyde olduğundan, yoğun siyasi katılım yoktur. Uyrak kültürün bulunduğu toplum ve ülkelerde, siyasetin toplumsal değişiklikleri gerçekleştiren temel olgulardan biri olduğu düşünülmez. Her düzeydeki kararlar bireylerin katılımı olmadan, yönetenler tarafından alınır. Halka düşen görev, bu kararlara uymaktır. Siyasi bilinç olgunlaşmadığı için, bireyler siyasi nitelikli eylemlerin anlamsız olduğuna inanırlar (25).

(24) Almond, Verba; The Civic..., s. 17

(25) A.g.e., s. 17

3. Katılcı Siyasi Kültür; katılcı siyasi kültür türünün belirgin özelliği, her türlü siyasi konulara ve faaliyetlere yoğun ilgi gösterilmesidir. Bu kültüre sahip olan toplum ve ülkelerde siyasi bilinç yüksektir. Bireyler siyasi eylemlerinin, kararların kendileri lehine alınmasında etkili olacağına inanırlar. Siyasi otoritelerin direktifleri, uyulması zorunlu olan buyruklar şeklinde algılanmaz. Direktifler her düzeyde tartışmaya açıktır. Siyasi katılma büyük ölçüde siyasi kültürde yerleşmiş olan normlardan etkilenir. Bu normlar bir yandan bireylerin siyasi etkinliklerinin sınırlarını çizirken, diğer yandan da siyasi davranışlara yön verir (26). İngiltere, Amerika ve İskandinav ülkelerinde hakim olan siyasi kültür türü, siyasi rejimin istikrar içinde olmasının da kaynağıdır.

b- Siyasi Sistemin Özelliklerine Göre

Siyasi sistemin kültürel özellikleri dikkate alınarak yapılan tanımlarda, dört türlü siyasi kültürden söz edilmiştir: a) Anglo - Amerikan sistemlerindeki siyasi kültür, b) Parçalanmış kıta Avrupası siyasi kültürü, c) Endüstri öncesi toplumlara özgü karma siyasi kültür, d) Totaliter sistemlere özgü siyasi kültür.

1. Anglo - Amerikan sistemlerindeki hakim siyasi kültür; bu siyasi kültür tipinin yoğun olarak bulunduğu toplum ve ülkelerde, egemen olmaya çalışan farklı siyasi değerler yerine, tüm fertlerin benimseyebileceği siyasi değerler yerleştirilmeye çalışılır. Bu gerçekleştirildiği takdirde, toplum içindeki farklı gruplar arasında benimsenen değerler konusunda farklılaşmalar ortadan kalkar. Siyasi kültür türdeştir ve toplumda büyük ölçülere varan siyasi bölünmeler olmaz. Gruplar arasında genellikle hoşgörü vardır; tersi durumlarla karşılaşılrsa bile dozu pek yüksek değildir.

2. Parçalanmış Kıta Avrupa'sı siyasi kültürü; Bu siyasi kültürün belirgin özelliği, birbirlerine rakip olan çeşitli alt kültürlerle (*) bölünmüş olmasıdır. Siyasi kültürdeki bu bölünme, kendini siyasi kurumlarda yoğun biçimde hissettirir. Hatta buna bağlı olarak toplum içinde zaman zaman şiddete yönelik hareketlerle karşılaşılabilir.

3. Endüstri öncesi toplumlara özgü siyasi kültür; bu kültür türüne özellikle endüstriyel gelişimlerini henüz tamamlayamamış toplumlarda rastlanır. Endüstriyel

(26) A.g.e., s. 18

(*) Alt kültür; bir kültür bütünü içindeki kültür farkları ve ahenksizlikler sonucunda oluşan, kendine özgü değerler, normlar, tutumlara sahip olan bütündür. Örneğin belirli bir meslek grubunun kendine özgü kültürü bir alt kültürdür. Sulhi Dönmezer; Sosyoloji, 9. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s. 134

gelişmesini tamamlayamamış toplumlarda siyasi rejimin meşrutiyeti tartışmalıdır. Ülkedeki mevcut rejim konusunda uzlaşma (consensus) sağlanamadığı gibi, halkın siyasi etkinlik duygusu da gelişmemiştir. Siyasi katılım düzeyi pek yüksek değildir. Bireyler siyasi konulara ilgi göstermezler.

4. Totaliter sistemlere özgü siyasi kültür; Doğu Avrupa ve Lâtin Amerika ülkelerinde rastlanan bu siyasi kültür türünde halk siyasi rejimlere ilişkin normlar konusunda kayıtsız kalmaktadır. Bu kayıtsızlık özellikle buhran dönemlerinde yoğun ölçülere varan kültürel bölünmelere neden olur ve ülkenin siyasi istikrarı bozulur (27).

c) Alt Kültür Gruplarına Göre

Siyasi kültüre ilişkin bir diğer sınıflandırma da, devletlerin tarihi gelişimi ve siyasi alt kültürler dikkate alınarak Daniel Elazar tarafından yapılmıştır. Elazar'a göre siyasi kültürler "Ahlâki (moralistic)", "Bireyci (individualistic)" ve "Gelenekçi (tradionalistic)" olmak üzere üçe ayrılmaktadır (28).

1. Ahlâki siyasi kültür; yönetimde dürüstlük, adalet anlayışının ön planda tutulduğu siyasi kültür tipidir. Devletin sunduğu hizmetlerin temel amacı, kamusal faydayı sağlamaktır. Bu siyasi kültüre sahip olan toplumlarda siyasi katılma ahlâki bir yükümlülük olarak kabul edilir. Yöneticilerin tarafsızlığı kamu politikalarının üstünde tutulur. Ortak çıkarların geliştirilmesi amacıyla devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesi benimsenmektedir (29). Yönetim bireylerin siyasi nitelikli inançlarına, değerlerine büyük önem verir. Bu siyasi kültürün egemen olduğu devletler, adil gelir dağılımını sağlayıcı politikalar üretilmesine öncelik verirler (30). Devletin temel amacı, vatandaşlarının her türlü ihtiyaçlarını adalet ilkesine bağlı olarak gerçekleştirmektir. Temel felsefesi belirtilen amaçları gerçekleştirmeye yönelik olan ve ahlâki yönü ağır basan bu siyasi kültür, Kuzey Avrupa, İngiliz ve Alman liberal Protestanlarının ürünüdür.

(27) Dennis Kavanagh; *Political Science and Political Behaviour*, George Allen and Unwin, London, 1983, s. 55-56

(28) John J. Harrigan; *Politics and Policy in States and Communities*, Scott, Foresman and Company, Boston, 1988, s. 23

(29) Thomas R. Pye; *Politics in States and Communities*, Prentice - Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1985, s. 15

(30) Harrigan; a.g.e., s. 24

2. Bireyci siyasi kültür; bu siyasi kültürün felsefesi, siyaseti bireylerin ve grupların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için var olduğunu kabul etmesidir. Siyasi faaliyetlerin amacı bireysel çıkarları sağlamaktır, genel siyasi meseleler ikinci plandadır (31). Siyasi kültürdeki yaygın anlayış, toplumun ve sosyal grupların yerine sadece kendisini destekleyenlerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ekonomik pazarın düzenlenmesine dayanır. Siyaset, iş başındaki politikacıların kendi çıkarlarını arttırmaları için vardır. Sınırlı düzeyde siyasi katılım savunulduğu için, bireylerin seçim zamanları dışında siyasi faaliyetlerle ilgilenmelerine önem verilmez (32). Bu siyasi kültür tipine Doğu ve Güney Avrupa ülkeleri ile İrlanda'nın Katolik bölgelerinde rastlanır.

3. Gelenekçi siyasi kültür; en önemli özelliği, siyasi kadroların pederşahi(babadan, atadan kalma) elit tarafından işgal edilmesidir. Sıradan kimselerin bu kadrolarda görev almaları oldukça zordur. Çünkü bu tür görevlerin elde edilmesinde aile bağları, sosyal pozisyon, servet etkilidir. Siyasi partilerin pek etkinliği yoktur. Kamusal nitelikli hizmetlerden ayrıcalıklı olanlar (belirli ailelerden gelenler) faydalanırlar (33).

(31) Pye, a.g.e., s. 16-17

(32) Harrigan, a.g.e., s. 23-24

(33) Pye, a.g.e., s. 17

II. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA VE SİYASİ KÜLTÜR

A. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ

Bireyin içinde yaşadığı toplumda çeşitli olgulara ilişkin değer yargılarını ve davranış kurallarını öğrenmesi, bir süreç içinde gerçekleşir. Kısaca "toplumsallaşma" şeklinde ifade edilen bu sürecin siyasi yönü de bulunmaktadır. Bireylerin siyasi kültür edinme sürecini ifade eden "siyasi toplumsallaşma", bu sürecin siyasi yönüdür (34). Siyasi kültür esasen bir toplumsallaşma sorunudur. Çünkü toplumsallaşmanın iki aşaması vardır; biri "genel kültür edinme", diğeri ise "siyasi yaşama ilişkin kültürel kazanım" dır (35).

Siyasi sistemin öznelere olan bireylerin siyasi toplumsallaşmayla ailesinden ve çevresindeki sosyal gruplardan öğreneceği değerler, tutumlar, inançlar siyasi sistemin varlığını sürdürmesi açısından zorunludur. İnsanların sosyal örgütler kurmalarında toplumsallaşma süreci ne denli önemliyse, siyasi nitelikli duygu, düşüncelerin kazanılması ve siyasi örgütlerin kurulup varlığını sürdürmesinde, siyasi toplumsallaşma o denli önemlidir. Bu nedenle fiziki bir varlık olan insan, siyasallaşma süreciyle siyasi insan haline gelir ve siyasi benliğe kavuşur (36).

Siyasi toplumsallaşma, "toplumsal - siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin geliştirilmesidir" (37). Tanımda da ifade edildiği gibi, siyasi toplumsallaşma, bireyin doğuşundan itibaren sosyal sistem içinde çeşitli sosyal gruplar yardımıyla kazandığı değerler bütünü ve bunların yaşam boyu sürdürülmesidir.

Siyasi toplumsallaşma bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle, siyaset ve siyasete ilişkin değerler, inançlar önceleri somut düzeyde algılanır. Daha sonra sosyal grupların ve çeşitli kurumların yardımıyla çeşitli aşamalardan

(34) İter Turan; *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1976, s. 47

(35) Lucian Pye; "Political Culture", *International Encyclopedia of The Social Sciences*, (Ed. David L. Sills), The Mac Millan Comp. and The Free Press, New York, 1972, s. 19

(36) Ersin Kalaycıoğlu; *Çağdaş Siyasal Bilim*, Beta Yayınları, İstanbul, 1984, s. 145

(37) Türker Alkan; *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989, s. 8

geçilerek, siyasi sisteme ilişkin soyut düşünceler kazanılır. D. Easton ve J. Dennis'e göre, siyasi toplumsallaşma süreci dört aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar; 1) Siyasallaşma, 2) Otoritenin kişiselleşmesi, 3) İdealleştirme, 4) Kurumsallaşma aşamalarıdır (38).

1. Siyasallaşma Aşaması; siyasallaşma süreci duygusal ve genel düzeyde başlamaktadır (39). Birey , çocukluk döneminde ilk tanıştığı kurum olan aile ve okul çevresinin dışında, bunlardan daha üstün güce, özellikle kamusal güce sahip olan çeşitli kurumların farkına varır. Çocuğun kamu otoritelerinin farkına varması rastlantısal niteliktedir. Çocuk bu otoritelere ilişkin, nefret, sevgi, saygı gibi birtakım duygular beslemeye başlar. Örneğin, subaya selâm veren askeri gören çocuk, subayın kamusal bir otorite olduğunu ve kendisine itaat edilmesi gerektiği kanısına varır. Çocuğun bu dönemde rastgele kazandığı deneyimler, daha sonraki yaşamında siyasi olgulara ilişkin besleyeceği duyguların temelini oluşturur. Bu nedenle siyasallaşma aşaması, çocuğun yaşamında ilk defa gördüğü nesnelere, kurumlara ilişkin duygusal ve genel nitelikli yönelimleri kazanması ve bunları geliştirmesidir.

2. Otoritenin Kişiselleşmesi Aşaması; bu aşamada çocuk siyasi otoritenin çeşitli kurumlar ve kurallar çerçevesinde anlam kazandığının henüz bilincinde değildir. Siyasi otoriteyi tek bir kişide ve somut düzeyde algılar. Örneğin, sokakta kendisine selâm verilen subayı gören çocuk, siyasi sistemin merkezinin subay olduğuna inanır.Ordu, hükümet, siyasi partiler, meclis gibi kurumlar çocuğun gözünde henüz hiçbir anlam ifade etmezler.

3. İdealleştirme Aşaması; daha önceki aşamalarda siyaset olgusunu somut düzeyde değerlendirip, siyaseti otorite şeklinde algılayan çocuk, bu aşamada otorite kabul ettiği nesnelere idealleştirir. Artık çocuğun dünyasında, "kendisine itaat edilenler hiç yanlış yapmaz, daima doğrunun yanındadır" şeklindeki anlayış hakimdir.Bir başka deyişle, bu dönemde çocuğun somut düzeyde algıladığı siyasi aktörler ideal tiplerdir. Örneğin, çocuğa göre komutanlar her zaman halkı için doğru karar verirler ve hatasızdırlar.

4. Kurumsallaşma Aşaması; bu aşamada bireyler siyasi sistemin tüm kurumlarını, karmaşık niteliklerini de dikkate alarak değerlendirmeye başlarlar. Bu durum

(38) Nakleden, Kalaycıoğlu; a.g.e., s. 140

(39) Alkan; a.g.e., s. 36

yavaş yavaş siyasal bilinçlerinin gelişmelerine neden olur. Bireyler artık kendilerinin siyasi düzeni etkileyebileceklerine ilişkin inanca sahip olurlar (40). Daha önce somut ve kişisel olarak bağlanıp, itaat edilmesi gereken nesnelere şeklinde algıladığı kişi ve kurumlara karşı eleştirel tavırlar geliştirmeye başlarlar. Sonuçta da siyasi düzeni etkilemek için çeşitli kurumların bulunduğu ve gerektiğinde bunları harekete geçirmek gerektiğine inanırlar. Bu aşamada bireylerin siyasi sisteme ilişkin yargıları somuttan soyuta dönüşmeye başlar ve siyasi sistemi bilerek algılama düzeyine erişirler. Çevrelerindeki olaylar kendilerini doğrudan ilgilendirmese bile, toplum adına sorumluluk sahibi olarak, olaylarla ilgilenirler.

B. SİYASİ TOPLUMSALLAŞMA FAKTÖRLERİ

Bireyin siyasi benliğe kavuşmasında çeşitli etkenler rol oynamaktadır. Yaşamının hemen hemen her döneminde birçok sosyal grup içerisinde yer alan birey, buralarda siyasi nitelikli duygu ve düşünceler kazanmaktadır. Bunlar, başta aile çevresi olmak üzere, arkadaş grupları, eğitim kurumları, meslek grupları ve derneklerle kitle iletişim araçlarıdır. Bu kurumlar aynı zamanda siyasi toplumsallaşma sürecine aracılık ederler (41).

1. Aile Çevresi; Birey doğumundan itibaren belirli bir süre birlikte yaşadığı ailesinden çeşitli biçimlerde etkilenir. Aile çocuğa birçok inanç ve değerini ilk olarak öğretildiği kurumdur. Bu değerlerin içinde siyasi nitelikli olanlar da vardır. Aile çocuğun bilinçaltı kişiliğinin gelişmesinden, savunma mekanizmasının oluşmasına kadar etkili olur. Yine aile çocuğun kişiliğini geliştirecek uyarıların merkezi olduğu gibi, içinde büyüyeceği siyasal ve toplumsal ilişkiler ağının oluşturulmasına öncülük eder. Özellikle çocuğun siyasi benliğinin oluşmaya başladığı dönemde çocuk için aile kendisine ulaşılabilir tek kaynaktır. Aile çocuğun siyasal toplumsallaşması üzerinde ergenlik dönemine kadar etkili olurken, bu dönemden itibaren ailenin etkisi azalır hatta ortadan kalkar (42). Bunun yerini okul, arkadaş çevresi gibi diğer sosyal gruplar almaya başlar. Çocuğun siyasi kültür edinme sürecinde, ailesinden edindikleri, kişiliğinin oluşmasıyla yakından ilgilidir (43). Çocuğun siyasal toplumsallaşması üzerine yapılan araştırmalar, siyasal to-

(40) A.g.e., s. 42

(41) Turan, a.g.e., s. 55

(42) Alkan, a.g.e., s. 59

(43) Pye, a.g.m., s. 220

plumsallaşma üzerinde anne ve babanın bir hayli etkili olduğunu göstermiştir. Özellikle eğitim görmüş anneler kız çocuklarının siyasi kültür edinme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Erkek çocuklar ise anne ve babanın eğitim düzeyine bağlı kalmadan, her ikisinden de konusunda eşit olarak etkilenmektedir (44).

Aile çocuğun siyasi toplumsallaşmasına iki şekilde etki yapar: Birincisi, aile bilinçli olarak doğrudan doğruya çocuğun siyasi değer, tutum ve inançlar kazanmasına yardımcı olur (doğrudan öğretim), ikincisi, aile yapısı, baba ve annenin çocuğa karşı tutumları, çocuğun edindiği izlenimlerin siyasi özneleri kapsayacak şekilde genelleştirilmesine yardımcı olur (dolaylı etkileme). Çocuk anne ve babanın doğrudan öğretim metoduyla, siyasi otoritelere ilişkin olumlu veya olumsuz duygular besleyebilir. Ailenin bu nesnelere hakkındaki düşünceleri doğrudan öğretim yoluyla çocuğa geçebilir. Dolaylı etkilemede ise, çocuğun içinde bulunduğu aile ortamının özellikleri önemlidir. Nitekim, katılımcı olmayan, babanın mutlak hakimiyeti bulunduğu ailelerde çocuğun siyasi otoriteyi sorgulamaya, eleştirmeye ilişkin duygular geliştirmesi beklenemez (45).

Kısacası, bireyin içinde fiziki ve sosyal gelişiminin ilk evresini sürdürdüğü aile ortamı, zaman, cinsiyet, ailenin özelliği gibi faktörlerin etkisine bağlı olarak, çocuğun daha sonraki yaşamında siyasi nesnelere ilişkin geliştirdiği ve geliştireceği inançlar, değerler ve davranış kuralları açısından önemli etkilere sahiptir.

2. Arkadaş Grubu; Bireyin siyasi toplumsallaşmasında arkadaşlık gruplarının da çeşitli etkileri vardır. Yaşı ilerleyen çocuk, aile içinde kısıtlı ve sınırlı bir şekilde ilgilenip, konuşabildiği siyasi konuları arkadaşlarıyla daha ayrıntılı olarak tartışabilir. Siyasi konularla arkadaş grupları içinde daha fazla ilgilenir. Dolayısıyla arkadaş grupları bireylerin siyasi etkinlik duygularının gelişmesine de yardımcı olur. Gençler ergenlik döneminde okul ve iş çevresinde biraraya gelerek, siyasi yaşamın çeşitli yönlerini arkadaşlarıyla tartışırlar. Nitekim, siyasi parti tercihlerinin belirlenmesinde arkadaş gruplarının aile çevresinden daha etkili olduğu görülmektedir (46).

Arkadaş gruplarının siyasi kültür edinme sürecindeki etkisi özellikle gençlerin öğrencilik döneminde daha fazladır. Bu dönemde arkadaş grupları bireyin özgül

(44) Siyasal toplumsallaşmada ailenin rolünü saptamak için yapılan araştırmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan; a.g.e., s. 55-76, Turan; a.g.e., s. 55-57, Kalaycıoğlu; a.g.e., s. 150-160

(45) Nakleden, Kalaycıoğlu; a.g.e., s. 151-159

(46) Alkan, a.g.e., s. 78-81

siyasi tutumların geliştirmesine yardımcı olur. Bu gruplar bireylerin siyasi sistemin sorunları hakkında bilgi sahibi olmaya, bu sorunların çözümlerine yönelik çözümler üretmesine, siyasi yaşama katılmanın "uygun" ve "zorunlu" siyasi davranışlar olup olmadığını belirleyen tutumlar geliştirmesine de yardımcı olur (47).

3. Eğitim Kurumları: Siyasi sistemlerin tümü, üyelerine siyasi nitelikli duygu, düşünce, davranış ve tutumları aktarır, benimsetme amacı güderler. Bunun gerçekleştirilmesinde, eğitim ve öğretim kurumu olan okula özel bir önem verilir. Okul, siyasi kültür edinme sürecinde ideoloji oluşumundan, otoriterlik eğilimine, siyasi etkinlikten siyasi katılıma kadar çeşitli etkilerde bulunur (48). Bu kurum içinde özellikle arkadaş grupları, müfredat programı, sınıf, okulun toplumsal bileşimi gibi faktörler bu yöndeki etkileri gerçekleştirmektedir. Bir başka deyişle, okulun siyasal toplumsallaşmadaki yeri tüm bu faktörlerin bir bileşimi olarak ortaya çıkar (49). Okul, özellikle toplumdaki egemen ideolojinin benimsetilmesi işlevini üstlenmiştir (50). Bu durum, rejim üzerinde uzlaşma sağlanmamış ve rejim değişikliği geçiren ülkelerde açıkça gözlenmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde okul mevcut düzene ilişkin meşruiyetin devam ettirilmesi görevini üstlenmişken, rejim değişikliği geçirmiş ülkelerden bir tanesi olan ülkemizde, Cumhuriyet rejiminin kurulduğu ilk yıllarda okulun siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi, Cumhuriyet rejiminin meşruiyetini öğrencilere aktarır, sürdürme amacına yönelmiştir. Okuldaki eğitimci kadrosu da siyasi kültür edinme sürecinde öğrencilere kurallara uygun davranmaları konusunda etki yapan aile dışı ortamlardan biridir (51). Alkan'ın bu konuya ilişkin saptaması ilginçtir. O'na göre, özellikle rejim değişikliği geçiren ülkelerde eğitim yoluyla sorunların boyutları ve ciddiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle kitleler bu tür rejimlerde ülkenin sosyal yapısının da etkisiyle otoriter eğilimler taşırlar (52). Ülkemizde 1989'da yapılan bir araştırma, Alkan'ın düşüncesini doğrulamaktadır. Üniversite öğrencilerinin siyasi eğilimlerini saptamak amacıyla yapılan araştırma sonucunda, ankete katılan gençlerin % 23' ünün, aldıkları eğitimin de etkisiyle "cahil, geri ve bağınaz halkı çağdaşlaştırmak, halka bu çağdaş özellikleri iyice hazmettirdikten sonra da, ona demokrasiyi öğretmek ve ken-

(47) Kalaycıoğlu, a.g.e., s. 160-163

(48) Alkan, a.g.e., s. 86

(49) Ahmet Taner Kışlalı; Siyaset Bilimi, AÜ. BYYO. Yayını, No:9, Ankara, 1977, s. 101

(50) Alkan, a.g.e., s. 88

(51) A.g.e., s. 89

(52) A.g.e., s. 89

disini demokrasiye lâıyk bir seviyeye getirmek" şeklinde ifade ettikleri düşünceleriyle, elitist ve otoriter bir tutumu benimsediklerini ortaya çıkmıştır (53).

Okul siyasi kanaatler üzerinde de etkilidir. Çünkü her şeyden önce, eğitim bireyin siyaset dünyasını eğitim görmemiş kişilere göre nispeten daha net anlamasını ve tanımasını sağlar. Okul ve eğitim sistemi bilinçli olarak siyasi kültürün aktarıcısı olabileceği gibi, bazen öngörülmeıen eğitimlerin de aktarıcısı olabilmektedir. Örneğın, Ozankaya yaptığı bir araştırmada, eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte, genel oya taraftarlığın azaldığını saptamıştır (54).

Okuldaki eğitimci kadrosu da çocuğun siyasi kültür edinme sürecinde etkilidir. Öğretmen özellikle bir otorite görüntüsü olarak, öğrenciye siyasi tutumları aktaran kaynaklardan bir tanesidir (55). Henüz ilkokul sıralarında öğrendiği marşlar, gördüğü anıtlar çocuğun vatanseverlik duygularını gelişimine katkı sağlarken, okuldaki müfredat programı da bu yönde etkili olmaktadır (56). Siyasi rejimler varlıklarını devam ettirebilmek için ve eğitim kurumlarının kendilerini destekleyici tutum ve davranışların kazanılmasına aracılık etmeleri için çeşitli tedbirlere başvururlar. Bunların başında, okutulan kitapların rejimin meşruiyetini destekleyici nitelikte olması için, merkezi yönetimlerin takip ettikleri politikalar gelir. Nitekim, özellikle tarih, edebiyat, coğrafya derslerinde okutulan kitaplar her öğretim yılı için yeniden gözden geçirilerek bir takım düzenlemelere tabi tutulur (57).

4. Meslek Grupları ve Dernekler: Bu kuruluşlar dolaylı da olsa çoğu zaman siyasetle yakın ilişki içindedirler. Özellikle merkezi ve yerel otoritelerin aldıkları kararlar, bunların üyelerini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirir. Üyelerinin ortak çıkarlarını savunmak ve korumak amacıyla kurulmuş olan bu örgütlerin bazı faali-yetleri siyasi niteliklidir. Siyasi otoritelerin aldığı veya alacağı kararları kendi üyelerinin lehine çevirmek için, bu örgütler çeşitli siyasi faaliyetlerde bulunurlar. Özellikle üyelerinin siyasi bilinçlerini yükseltmek amacıyla yaptıkları seminerler, toplantılar siyasi toplumsallaşmanın gelişiminde önemli araçtır. Bu tür faaliyetler sonucunda bireylerin kazandıkları deneyimler, kendilerinin siyasi yaşamlarında gerektiğinde kullanabilecekleri birer siyasal kaynak niteliğindedir .

(53) Türkiye Günlüğü, No: 1, Ankara, 1989

(54) Özer Ozankaya; Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1966, s. 53

(55) Alkan; a.g.e., s. 94

(56) A.g.e., s. 100

(57) A.g.e., s. 105-107

Bu kuruluşlar arasında yer alan sendikaların siyasal kültür edinme sürecinde önemli işlevleri vardır. Çünkü ülkedeki genel siyasetin uygulayıcısı durumunda olan hükümetin asgari ücret, vergi v.b politikaları, sendika üyelerini çok yakından ilgilendirir. Sendikalar ve üyeleri, hükümetin uyguladığı politikalara yönelik çeşitli tavırlar takınırlar. Bu tavırların çoğu siyasi nitelikli olduğu için, bunlar siyasi toplumsallaşma sürecinde etkili olan eylemler arasında yer alır. Özellikle otoriter rejimle yönetilen ülkelerde, sendikaların siyasal kültür edinme sürecindeki önemli rolleri nedeniyle, hükümetler sendikaların kendi politikalarını desteklemeleri için çeşitli tedbirler alırlar (58).

İş çevresiyle siyasal davranışlar ve tutumlar arasında yakın ilişkiler vardır. Şaylan'ın bu konudaki araştırması ilginç sonuçlar vermektedir. Araştırma sonuçlarına göre, bürokrat ve teknokratlar siyasi tutum ve davranışlar itibarıyla daha otoriter eğilimlidirler ve seçim sistemiyle, çok partili düzenin kendi sorunlarını çözebileceğine ilişkin inançları azdır. Ayrıca, belirli bir meslek grubu üyelerinin mesleki dayanışmalarının yanısıra, bunların siyasi nesnelere yönelimleri de benzer nitelikler taşımaktadır (59).

5. Kitle İletişim Araçları: Televizyon, radyo, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçları toplumda gelişen olayları kamuoyuna aktararak, bireylerin genel kültürünün artmasına ve siyasi konularla daha yakından ilgilenmelerine neden olur. Kitle iletişim araçları günlük yaşamda insanoğlunu adeta haber bombardımanına tutmaktadır. Bu haberlerin içinde siyasi nitelikli olanlar da bir hayli fazladır. Bu araçlardan yararlananlar, bir yandan siyasi sistem ve işleyişi hakkında bilgi sahibi olurken, diğer yandan da siyasi sisteme olan taleplerinde artış gözlenir. Bir başka deyişle, kitle haberleşme katılmayı, katılma ise kitle haberleşme araçlarına olan talebi arttırır. Bu araçlar siyasi olayları kamuoyuna yansıtırken, bireylerle siyasi örgütler arasındaki mesafe de kısalmıştır (60).

Kitle iletişim araçlarının siyasal toplumsallaşmaya etkileri, diğer toplumsallaşma araçlarından bazı farklılıklara sahiptir. Aile, okul, arkadaş grupları bireylerin sosyal yaşamlarında her zaman ve zorunlu olarak ilişkide buldukları birimlerdir.

(58) Turan, a.g.e., s. 59

(59) Gencay Şaylan; Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, TODAİE Yayınları, Ankara, 1974, s. 194

(60) Yücekök, a.g.e., s. 27

Buna karşılık kitle iletişim araçlarından faydalanmak bireylerin isteğine bağlıdır. Dolayısıyla diğer siyasal toplumsallaşma faktörleri, bu araca göre daha etkilidir. Kitle haberleşme araçları, siyasal kültür edinme sürecinde bireye "empati" (bireyin kendini, kendi çevresi dışında görebilmesi) kazandırarak, toplumsal ve siyasal sorunlarla daha yakından ilgilenmesine yardımcı olur (61). Böylece bireyin siyasal toplumsallaşması daha sağlam temellere dayanır.

Radyo, televizyon, yazılı basın gibi kitle iletişim araçlarının siyasal toplumsallaşmadaki rolü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde bu araçlar daha özgür içerikli ve yaygın olarak kullanıldığı için, bu ülkelerde bireylerin siyasal toplumsallaşması daha sağlam temellere dayanır (62). Gelişmekte olan ülkelere ise, siyasetin daha canlı olmasına rağmen, kitle iletişim araçlarının etkinliklerine çeşitli sınırlamalar getirildiği için, siyasal kültür edinme sürecindeki etkisi gelişmiş ülkelere göre daha azdır.

Ülkemizde, halk siyasal olayları daha ziyade radyo ve televizyondan takip etmektedir (63). Özellikle televizyon bireylerin siyasal kültür edinme sürecinde ülkemiz açısından bir hayli etkilidir (64).

(61) A.g.e., s. 27

(62) Özer Ozankaya; "Türkiye'de Yığın İletişimin Demokratik Siyasal Kültürün Gelişimindeki Yeri ve Önemi", AÜSBF Dergisi, No: 1-4, C: XXXV, Ankara, 1980, s. 163

(63) Aysel Aziz'in bu konuya ilişkin yaptığı araştırma sonuçlarına göre, bireyler ülkedeki siyasal, toplumsal ve ekonomik olayları % 57 gibi yüksek bir oranla radyo ve televizyondan takip etmektedirler. Bu araştırma sonuçları için bkz. Aysel Aziz; *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*, AÜBYO Yayını, No:2, Ankara, 1982 s.172^^

(64) A.g.e., s. 175

III- TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNDA ORDUNUN ROLÜ

A. ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE ASKERLİK VE SİYASET

Türklerin önceleri doğaya, zamanla da diğer toplumlara karşı verdikleri mücadeleler, kültürlerinin biçimlenmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Türk kültürünü şekillendiren bu mücadele sürecinde, askerlik önemli paya sahipti. Öylesine ki, askerliğin toplumsal yapıdaki yeri, zamanla Türk kültürüne damgasını vurmuştur. Bozdemir, eski Türklerdeki askerlik olgusunu daha geniş bir kavrama oturtup, "askerlik" şeklinde, konuyu genişletici bir kavram kullanmaktadır. Bozdemir'e göre askerlik olgusu;

" bir toplumdaki savunma içgüdüünü, bu güdüden kalkarak çok ileri noktalara varan ve saldırganlık, savaştanlık, kavgaseverlik, şiddetseverlik... gibi biçimler alan ve somut güç kullanımı kalıplarını içeren, özgün bir toplumsal davranış türüdür. Askerlik güçlü bir ordu örgütlenişini içermekle birlikte, salt bu kurum içindeki toplumsal biçimlenmeyi değil, fakat aynı zamanda bu kurumsallaşmış askerliği, yani orduyu aşarak toplumun çeşitli katlarına taşan, yayılan, benimsenen, özümşenen ve böylece genel bir toplum olgusu olarak karşımıza çıkan bir gerçekliktir... (65).

Görüldüğü gibi, "askerlik" olgusu salt savunma amaçlı olmayıp, bir toplumun yaşam biçimidir. Dolayısıyla, toplumda askere ve orduya bir kurum olmanın ötesinde anlam ve değer yükleniyorsa, bu o toplumun önemli bir özelliği olan askerliği ortaya koymaktadır. Tarihin hemen hemen her döneminde Türk toplumuna atfedilen "Ordu - Millet" özelliğini "askerlik" olgusu ışığı altında değerlendirebiliriz. Bu özellik, eski Türklerin yaşamlarının her alanında gözlenebilmektedir.

Toplumsal yapının biçimlenmesinde coğrafi koşulların önemli etkisi vardır. Nitekim, İbn Haldun (1332-1406) daha XIV. yüzyılda coğrafi koşulların toplumsal yapı üzerindeki etkilerine değinmiştir (66). İbn Haldun'un bu görüşüne dayanarak, eski Türk toplumlarındaki askerlik olgusunun temelinde coğrafi koşulların da bulunduğu ileri sürülebilir.

(65) Mevlüt Bozdemir; Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, AÜSBF Yayınları, No:489, Ankara, 1982, s.3

(66) Ümit Hassan; İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, s.144

Türklerin anayurtları konusunda batılı araştırmacılar kendi ilgi alanlarına göre, çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. S. V. Kiselef ve S. S. Çernikov, Orta Asya'da yaptıkları araştırmalar sonunda, "savaşçı beyaz ırk" (*) olarak adlandırdıkları Türk soyunun, Altay - Sayan Dağları'nın güney - batı bölgesinde yaşadığını iddia etmişlerdir (67).

O dönemde, bugünkü Altay ve Sayan dağlarının arasında kalan Gobi ve Lok-Nor gibi çöllerin yeraldığı yüksek Asya'nın sert iklim koşullarında, insanlar ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sürekli olarak birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede, insanlar doğa ve hemcinsleri karşısında üstünlük sağlayabilmek için silâhlanıp, savaşmışlardır. Verilen mücadele ister istemez toplumun yapısını biçimlendiren faktörlerden birtanesi olmuştur. Orta Asya'nın bu bölgelerinde yaşayan eski Türk toplumlarının, doğanın sert koşullarına karşı verdikleri mücadeleler, zamanla savunma içgüdüsünü aşılıp, bir yaşam ve üretim biçimine dönüşmüştür. Bu yaşam ve üretim biçimi, toplum içinde sivil - asker ayrımı şeklinde bir farklılaşmanın ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Toplum fertlerinin tümünün ekonomik ve savunma amacıyla silâhlanması, askerliğin eski Türk toplumlarının özelliklerinden biri haline gelmesine neden olmuştur. Eski Türklerin toplumsal yaşamı, dillerinden - aile düzenine, miras paylaşımından - hükümdar ve ailelerinin yaşadıkları mekânlara, kullandıkları silâhlardan - bunların toplumsal işlevlerine kadar, askeri nitelikliydi.

Kullanılan dil ve dildeki hakim unsurlar, toplumun özelliklerini geniş ölçüde yansıtır. Eski Türk yazıtlarında askerlik ve başlıca etkinlik alanlarıyla ilgili sözcük öbeklerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmış bir çalışma, o toplumlarda askerliğin ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Türklerin ilk yazılı tarih belgeleri olarak kabul edilen Göktürk ve Uygur yazıtlarında yeralan 1299 sözcükten 142 tanesi askerlikle ilgili olup, bu sözcükler toplam sözcüklerin % 11.01' ini oluşturmaktadır. Buna karşılık, sivil devlet yönetimiyle ilgili sözcük sayısı 36, dinle ilgili sözcük sayısı 32, o dönemde hakim üretim biçimleri olan hayvancılık, avcılık,

(*) Kiselef ve Çernikov Orta Asya'da yaşayan Türk toplumlarının belirgin özelliğinin savaşçılık olduğunu iddia etmektedirler.

(67) Türklerin anayurdu konusunda tarihçiler Altay Dağlarını, sanat tarihçileri Tanrı Dağlarının kuzey - batı Asya sahasını, kültür tarihçileri İrtiş-Urallar arasında kalan bölgeyi ve Baykal Gölü'nün güney - batısını, dil araştırmacıları ise Altayların doğusunu ve Kingan bölgesini kabul etmektedirler.

tarım ve ticaretle ilgili sözcüklerin toplamı 884'dir (68). Askerlikle ilgili sözcüklerin bu kadar yoğun olduğu bir toplumu "Askerî toplum" şeklinde nitelendirmek her halde yanlış olmayacaktır.

Eski Türk toplumlarında yaşamı her yönüyle kuşatan askerîlik olgusu, dönemin yerleşim düzeninde de derin izler bırakmıştır. Özellikle fetihlerden sonra ele geçirilen topraklarda kurulan düzen askeri nitelikliydi. Nitekim, eski Türklerde ailelerin biraraya gelmesiyle oluşan ve özellikle Oğuz Türklerinin temel toplumsal ve siyasal birliği olan boy düzeni, zamanla askerî düzenin oluşturulmasında temel alınmıştır. Göktürk devleti de kurulma aşamasında on bölüme ayrılmış ve bölümlerden herbirine askerlikle ilgili olarak "ok" ismi verilmiştir. Başlangıçta askerî amaçla kurulmuş olan bu birimler gelişip, toplumsal ve siyasal içerikli örgüt (boy) a dönüşmüşlerdir. Boy düzeni Oğuz Türklerinin örgütlenmesinde temel alınmıştır (69). Türk dilinde bir siyasi kuruluşa bağlı kabile anlamında olan "ok" sözcüğüne, eski Türkçedeki çoğul eki "z" eklenerek, kabileler anlamına gelen Ok+uz = Oğuz kelimesi türetilmiştir (70). Bu kelime günümüz Türkçesinde silâh anlamına gelir. Görüldüğü gibi, toplumsal örgütlenme biçiminin savunma ve saldırı amacına yönelik bir silâha ismini vermesi, bizi o toplumu askeri toplum şeklinde nitelendirmemize götürecek örneklerden bir tanesidir.

Eski Türk toplumlarındaki askerîlik olgusu, hükümdarlarda aranan nitelikleri de belirlemiştir. Nitekim, hükümdar olarak görev yapacak kişilerin "alp" ve yiğit olmaları son derece önemliydi. Bu kişiler ait oldukları toplumda bir yandan asayiş ve düzeni sağlarken, diğer yandan da toplumu yönetme görevini üstlenmişlerdi. Hükümdarların alpliği, her ne kadar savaş işinde uzman olan yöneticilere özgü bir nitelik olsa da, esas olan toplumdaki alplik ruhuydu ve toplumun adeta tüm fertleri birer alpti (71). Yani, toplumun alplerden oluştuğu kabul ediliyordu. M.S.759 yılında tahta çıkan Bügü Kağan'ı öven ve Uygur Türkçesiyle yazılmış bir yazıtta, hükümdarın nitelikleri arasında "Türk Çerik" yer alıyordu. Bu kelime Osmanlı'da ise

(68) Uygur ve Göktürk Yazıtları'nda kullanılan kelimelerin, askerlik ve diğer etkinlik alanlarına göre dökümü şöyledir; Askerlik: 142 sözcük (%11.01), Göçebelik: 44 sözcük (%3.41), Hayvancılık: 38 sözcük (%2.95), Sivil Yönetim: 36 sözcük (%2.79), Din: 32 Sözcük (% 2.48), Avcılık: 22 sözcük (%1.71), Yerleşiklik: 20 sözcük (%1.55), Tarım: 12 sözcük (% 0.93), Ticaret: 11 sözcük (0.85), Güzel Sanatlar: 5 sözcük (%0.39), Nakleden, Bozdemir; a.g.e. s.14.

(69) Bahattin Ögel; Türk Toplumunun Gelişme Çağları, III. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 661-663

(70) İbrahim Kafesoğlu; Türk Milli Kültürü, V. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988, s.141

(71) Ümit Hassan; Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler, V Yayınları, Ankara, 1986, s.179-182

"Yeniçeri" şeklinde, asker, ordu, savaşçı anlamında kullanılmıştır (72). M.S. 551 yılında Ön Moğol devletinden ayrılıp bağımsız olan ve Türk soyundan gelen "Tou Kiou" ların ismi de, çeşitli araştırmacılar tarafından güçlük, eylem, cesaret anlamında kullanılmıştır (73).

Eski Türklerde ordu kavramına göz attığımızda, askerlik olgusunun, sosyal yaşamdaki yerinin etkili olduğunu görürüz. Gündelik dilde askeri topluluk anlamına gelen ordu, Hun İmparatorluğu'nda askeri strateji bakımından önemli bölgelere verilen isimdi. Hunlular bu isme, sosyal yaşamın çeşitli unsurlarını kapsayan anlamlar da yüklemişlerdi. Örneğin, ordu kelimesi "başkent", "hükümdar ve ailesinin yaşadıkları yerler" anlamında da kullanılıyordu. Kültegin yazıtlarında yer alan "...Oğuzlar düşman olup, ordumuzu bastılar. Kül-tegin, öksüz ve ak atına bindi, onların dokuz erini öldürdü..." cümleleri, Ögel'e göre ordu kelimesinin asıl anlamının yanısıra, toplumsal içerikli anlamlara da sahip olduğunu göstermektedir (74).

Türklerin en eski silahlarından olan ok, yay ve kılıç, savaş zamanında saldırı ve savunma amacıyla kullanılırken; barış zamanında sosyal yaşamda bazı fonksiyonlar üstlenmişti. Örneğin, ok siyasi ve idari bağlılık, yay ise hakimiyet belgesiydi. Eski Türkler ant içecekleri zaman kılıçlarını önlerine koyup karşılıklı olarak yemin ederlerdi. Kutadgu Bilig'de devletin nitelikleri sayılırken, "ilim ve devletin direği şu iki şeydir; birisi som altındır, diğeri de kılıç" demek suretiyle devlet - ordu bütünleşmesinin en güzel örneği verilmektedir (75).

Eski Türk toplumlarında askerlikle inanç sistemleri arasında karşılıklı etkileşim vardı. Türklerin en eski dinlerinden olan "Şamanizm", bireyin yaşamında ölmeyi, öldürmeyi, kahramanlığı ve savaşmayı yüceltmıştır. Eski Çin kaynaklarına göre, Göktürkler hastalanıp ölmektense; savaşta ölmeyi şeref sayarlardı (76). Şaman inancına göre, savaşçıların hayattayken öldürdükleri düşmanlar öldükten sonra hizmetine girecekleri için, ölen şaman savaşçıların mezarlarının etrafına hayattayken öldürdükleri düşman sayısı kadar taş (balbal) dikilirdi.

(72) Türk Tarihi Silâhlı Kuvvetler ve Atatürkçülük, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 50.Yıl Yayını, Ankara, 1973, s.6.

(73) Nakleden, Bozdemir, a.g.e., s.8.

(74) Ögel, a.g.e.,s.301-305

(75) A.g.e., s. 605

(76) Türk Tarihi....., s.12

Toplumun inanç sistemlerine yansıyan askerlik ruhu, Türklerin İslâmiyeti kabul etmesiyle birlikte artmış ve savaş idealinin yönü değişmiştir. İslâmiyetin kabulünden önce Gök Tanrı'sının iradesiyle devleti kurup, milleti besleyen kağan için savaşmak yaygınken, İslâmiyetin kabulüyle birlikte, dinin yayılması (gaza) amacıyla savaşılmıştır. Bu tema, Osmanlı Devleti'nde yaygındı. Osmanlı Gazileri de dini heyecanın esas olduğu "Gaza" inancıyla savaşıyorlardı (77). Hatta, devletin kurucuları olan Osman ve Orhan Bey günümüzde "Gazi" ünvanıyla anılmaktadır. İslâmiyetin din uğruna savaşılmasını ve bu eylemi kutsal sayan anlayışı, Kur'an-ı Kerîm'in Enfâl Suresi'nde şöyle dile getirilmektedir; "(Yer yüzünde) fitne kalmayınca ve din tamâmen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer (küfre) son verilerse (onları bırakın). Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görendir" (ayet 39), "Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, çünkü onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimse-leri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz aslâ haksızlığa uğratılmazsınız " (ayet 60), "İman edip de Allah yolunda hicret ve cihâd edenler; (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya; işte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için mağfaret ve bol rızık vardır" (ayet 74).

Kanımızca, İslâm dininin "cihâd" anlayışı, İslâmiyeti kabul eden Türk devletlerinde askerliğe verilen önem ve değeri arttırmıştır. Bir başka deyişle, İslâm dininin bu anlayışı, zaten kültürlerinde egemen olan askerlik ve fetihçi ruhlarını okşamıştır.

Savaşmayı, kahramanlığı bu derece kutsal sayan anlayışın özü, toplumun belirli idealler etrafında toplanıp, sürekliliğini sağlamaya yönelikti. Bu süreklilik ise, askeri temalar dikkate alınarak sağlanmaya çalışılmıştır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz "askerîlik" olgusu, sivil yaşamla askerî düzenin içiçe girdiği eski Türk toplumlarında, zamanla örgütlü bir kuruma dönüşen askerliği (ordu), toplumun en kutsal örgütlerinden biri haline getirmiştir. Bu kutsallık Osmanlı Devleti ve günümüz Türkiye'sine ise, "Ordu-Millet" şeklinde damgasını vurmuştur. Nitekim, Osmanlı devletinde ordu, savunma amaçlı bir kurum olmanın ötesinde ekonomik fonksiyonlar da üslendiği için, Osmanlı tebaasının gözünde kutsal hale gelmiştir. Ordunun kutsallığı, günümüz Türk toplumuna aktarılmış tarihi bir mirastır.

(77) Şükrü Karatepe; Osmanlı Siyasi Kurumları, I.Baskı, İşaret Yayınları, No: 28, İstanbul, 1989, s.84

B. ÇAĞDAŞ TÜRK KÜLTÜRÜNDE ORDU VE SİYASET

Türk Ordusunun Cumhuriyet Rejimini " koruma ve kollama" görevi salt fiziki güce ve yasal düzenlemelere dayanmayıp, ordu mensupları ve toplumun meşru saydığı bir takım değerlerle de desteklenmektedir. Bu değerlerin başında, hakim olan "devlet", "devletin gücü", "devlete sadakat" anlayışı gelir. Türk toplumunun devlete duyduğu saygı ve güvenin, ordu ve askere duyduğu güvenle özdeşleşmesi vardır. Bir başka deyişle, Türk toplumunda "asker - toplum özdeşliği" (*) vardır. Toplumun ordu ve askere bu denli güven duyması, bu kuruma kutsal bir nitelik kazandırmıştır. Bu kutsallık, kendini toplumun hemen hemen her kesiminde çeşitli biçimlerde hissettirmektedir. Devlete ve devletin güçlü ve etkin bir mekanizmasının sahibi ve sözcüsü olan orduya verilen önem, Türk toplumunu diğer toplumlardan ayıran önemli özelliklerden biridir. Başka ülkelerde Türkiye'deki kadar "asker-toplum özdeşliği" ne rastlanmaz. Örneğin, Amerika ve Avrupa ülkelerinde ordular milletin gözünde devlet bütçesinden büyük miktarlarda tüketim yapan ve milleti savaşa sokan kurumlar olarak görülmektedir (78). Türkiye'de ise, "ordu ve askerlik" kurumuna derin bir sempati beslenir ve asıl görevi ülkeyi savunmak olan orduya, bunalım dönemlerinde "kurtarıcı" gözüyle bakılır. Bu nedenle Türk Ordusu, geleneksel ve her ülkede gözlemlenen işlevlerinin yanısıra, "devlet kurtarıcılık" işlevini de üstlenmiştir. Türk Ordusu'na böyle bir misyon verilmesinin kanıtları, özellikle ekonomik, sosyal ve siyasal bunalımlar sırasında hemen hemen tüm sivil ve resmi kuruluşlarca orduya rejime müdahale etmesi için çıkarılan davetiyelerdir (79). Kanımızca bunun temel nedeni, Türk tarihinde ordunun devlet kuruculuk işlevini üstlenmesinden, Kurtuluş savaşının kazanılmasına ve Cumhuriyet rejiminin kurulmasına ilişkin oynadığı roldür.

Anayasalarda askerliğin bir "hak" ve "ödev" olarak düzenlenmesine karşın, askerlik toplumun gözünde "kutsal bir görev"dir (80). Mahmut Tezcan'ın yaptığı ankete katılan 89 kişi (% 44.5) askerliği kutsal bir görev, 102 kişi (% 51) yasal bir

(*) Asker-toplum Özdeşliği: "Halkın ve yöneticilerin, Silâhlı Kuvvetlerin lâıyk olduğu değerlerin bilincini taşımaları ve onları toplumun ayrılmaz, gerekli ve fedakhar bir bölümü olduğunu kabul etmeleri ve bu gerçeğe göre davranmalarının sağlanması"dır. Devlet'in Kavram ve Kapsamı, MGK Genel sekreterliği Yayını, No:1, Ankara, 1990, s.154

(78) M.Ali Birand; Emret Komutanım, XI. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989, s.26

(79) 12 Eylül Lideri Kenan Evren, anılarında askeri müdahaleninin yaklaştığı günlerde gerek özel, gerekse resmi çevrelerden, kendisine Silâhlı Kuvvetlerin yönetime el koyması için çeşitli mektuplar yazıldığını iddia etmektedir. Kenan Evren'in Anıları, IV. Baskı, Milliyet Yayınları, No:127,C: I, İstanbul,1990,s.262

(80) Nakleden, Bozdemir, a.g.e., s.24

zorunluluk, 2 kişi (% 1) statü elde etme aracı, 6 kişi (% 3) ülke için gereklidir yanıtını vermişlerdir. Tezcan'ın yaptığı bir başka araştırma sonucunda da, çok partili siyasi yaşamdan günümüze elli yıl geçmesine rağmen, en fazla takdir edilip, benimsenen önderler arasında "millî - askeri" önderlerin yeralması, toplumun ordu ve askerliğe duyduğu hayranlığı göstermektedir (81).

Türk halkının askerliğe ilişkin değer yargısını gösteren bir başka örnek, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı dönemine aittir. Bu harekâta gönüllü olarak katılmak amacıyla yurt çapında Genel Kurmay Başkanlığına, askerlik şubelerine ve valiliklere 85.000 kişi başvurmuştur (82). Kanımızca savaşa katılmayı, gerektiğinde şehit olmayı kabullenen bu kadar insanın varlığı, toplumun vatan hizmetini kutsal kabul etmesinin tipik bir örneğidir. Türk toplumunda askerlik aynı zamanda en çok tercih edilen meslekler arasındadır. Bunda, askerliğin aileler için ekonomik maliyeti olmayan bir meslek olmasının yanı sıra, üniforma sevgisi ve askerliğe olan düşkünlüğün de payı vardır. Avrupa'nın bir çok ülkesinde askerlik cazip olmadığı için, "vatanın sana ihtiyacı var, bol para-başka yerlerde bulunmayacak olanaklar, yabancı ülkeleri görme fırsatı" gibi sloganlarla bireyler askerlik mesleğine özendirilmektedir (83).

Askerliğe ve orduya duyulan sevgi, saygı ve güveni, korkuya, korkutmaya ve sindirmeye bağlayan görüşler vardır (84). Hatta asker-toplum özdeşleşmesini saygılı bir teslimiyet şeklinde kabul edenlere de rastlanır (85). Kanımızca, Türk toplumunda ordu ve askerliğe duyulan güveni "korku" faktörüne dayanarak açıklamaya çalışmak, konuya yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Çünkü korku tabanına dayalı, korku nedeniyle benimsenen değerler, eninde sonunda etkinliğini, benimsenirliğini kaybederler. Buna karşılık, özünde sevgi ve saygının bulunduğu değerler varlığını devamlı sürdürürler. Nitekim, salt korku faktörü nedeniyle toplumumuzda asker ve orduya saygı ve güven duyulsaydı, aileler çocuklarını asker ocağına yerel ve geleneksel enstrümanlar (davul - zurna) eşliğinde bir şenlik havası içinde göndermezlerdi. Toplumumuzda askerliğe verilen önem ve duyulan güven öylesine yer etmiştir ki, " askerliğini yapmayan kız alamaz, yuva kuramaz" anlayışı halen hakimdir. Türk insanının anlatmaktan en fazla zevk aldığı anıları, askerlikle ilgili olanlardır.

(81) A.g.e., s.25

(82) Milliyet, 22 Temmuz 1974

(83) Birand, a.g.e., s.26

(84) Nurşen Mazıcı; Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, Gür yayınları, İstanbul, 1989, s.211

(85) Birikim, Aralık 90, Sayı: 20, Aralık 1990

Türklerin askerliğe duydukları hayranlık, başta musikî olmak üzere, tüm sanat dallarını etkilemiştir. Ülkemize gelen turist gruplarını karşılamada ve yurtdışı tanıtımlarda Mehteran Bölüklerinin, Silâhlı Kuvvetler Bando ekibinin görev alması adet haline gelmiştir. Bu anlayış toplumumuzda öylesine yer etmiştir ki, Türkiye'de askeri müdahalelerle ordunun sivil yönetime el koyduğu günlerde, radyo ve televizyonlarda kahramanlık türkülerinin halka dinletilmesi nerdeyse askeri müdahalelerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Askerliğe duyulan sevgi, ailelerin çocuklarına taktıkları isimlere kadar yansımış, çocuklara " Savaş " " Cihat ", " Fethi " gibi isimler konmuştur. Askeri şahsiyeti ön planda olan 12 Eylül askeri müdahalesi lideri Orgeneral Kenan Evren ve İsmet Paşa ismini taşıyan üniversite ve sanat merkezleri kurulmuştur. Siyasi gelişmelere katkısı, seçimden seçime oy kullanmaktan ibaret olan vatandaşlardan çocuklarına Gürsel, Kenan, Evren gibi askeri müdahale liderlerinin isimlerini koyanlar olmuştur. Türk kültüründe Askeri ünvanlar meşrulaştırma aracı olarak kullanılmış ve yüksek mevkilere gelen sivilere "paşa" ünvanı takılmıştır. İttihat Terakki liderlerinden posta memuru kökenli Talat Bey "Talat Paşa" olarak tanınırken, 12 Mart' ın sivil başbakanı Nihat Erim' e bile zaman zaman "Nihat Paşa" olarak hitapedenler olmuştur (86).

Askerlik en yüksek siyasi makam olan Cumhurbaşkanlığının üzerinde bile görülmektedir. Nitekim Kenan Evren, Cumhurbaşkanlığı görevi sona erdikten sonra çıktığı bir yurt gezisinde, kendisine " Efendim Cumhurbaşkanlığından ayrıldınız, ama yine size Cumhurbaşkanı diye hitapedebilir miyim? " diye soran bir vatandaşa, Evren " Hayır, bana Evren Paşa diye hitapediniz " karşılığını vermiştir (87).

Türk ordusuna devlet yapısı içinde " de facto " (fiilen) yer verilmesi Türk siyasi kültürünün bir özelliğidir. Ordu hem kendi mensuplarınca, hem siyasetçilerce TBMM' nin denetimi dışında, hatta onların üstünde ayrı bir organ şeklinde görülmektedir (88).Halkın Türk ordusuna beslediği sevgi, saygı, siyasetçilerin " devletin yüce çıkarları " için orduyu eleştirilmez, tartışılmaz bir kurum şeklinde görmesi, sonuçta Türk ordusunu bir tabu konumuna sokmuştur. Bu konuda ilginç bir örnek olması nedeniyle,parlemantolarda bütçe görüşmeleri sırasında siyasetçilerin Milli Savunma Bakanlığının bütçesine ilişkin takındıkları tavrı verebiliriz.

(86) Mazıcı, a.g.e., s.212.

(87) Nakleden, Bülent Ecevit; Toplumsal Kültürün Türk Siyasal Yaşamına Etkisi, DSP Yayını, Ankara, 1990, s.43.

(88) Birand, a.g.e., s.470-471.

24 Şubat 1959' da Milli Savunma Bakanlığı bütçesi TBMM' de kabul edildikten sonra, 17 milletvekilinin 7 ayrı önerge vererek, Türk ordusuna duydukları güven ve şükranı belirtmeleri ve önergelerden sonra kürsüye gelen, dönemin milli savunma Bakanı Ethem Menderes' in konuya ilişkin konuşması bir geleneğin de başlamasına neden olmuştur (89). Bu konuşmayla ,ordu kurumunun her ne şart altında olursa olsun, eleştirilemeyeceği, bu kuruma karşı sivillerin takınacağı yeğane tutumun " orduya selam yola devam " şeklinde olması geleneği yerleşmiştir (89).

Parlamentoda bakanlıkların bütçelerinin görüşülmesini araştıran Birand, 1974-79 döneminde Milli Savunma Bakanlarının, meclis kürsüsünde bakanlık bütçesi hakkında bilgi verenlerin sayısının beşi geçmediğini belirtmektedir(90). 1979' da mecliste verilen 59 önergeden hiç birinin Milli Savunma Bakanlığı ile ilgisi yoktur, halbuki Milli Savunma da yürütmenin bir parçasıdır. Parlamenter sistemde diğer bakanlıklar gibi bu bakanlığında parlamento denetiminde olması gerekir. Ne var ki, ordu kurumuna izafe edilen bu kutsallık, ordunun her türlü tasarruflarının tartışılmaması sonucunu doğurmuştur. Kanımızca Türkiye' de sivil ve resmi herkesin dikkate alması gereken; orduların toplumla özdeşleşmiş olmaları, halkın sevgi ve saygılarına nail olmalarının rejim içindeki asıl görevleri unutarak, siyasi hayata müdahale etmelerini haklı çıkarmayacağıdır.

C- TÜRK ORDUSUNUN SİYASET VE SİYASETÇİYE BAKIŞI

Türk ordusunun askeri müdahalelerle siyasi sistemin işleyişine müdahale etmesi sonucunda, genelde siyaset dünyasının, özelde ise siyasi partilerin ve siyasetçilerin etkinlikleri kesintiye uğramıştır. Bunun ardında yatan nedenler arasında, Türk ordusunun siyaset ve siyasetçiye ilişkin değer yargıları da önemli yer tutmaktadır. Asıl görevi yurt savunması olan Silahlı Kuvvetler, 1946-1980 arasında toplumda yaşanan bunalımlardan çıkış yolunu müdahalelerde ve siyasi etkinlikleri kısıtlamakta bulmuştur.

Ordu-halk ilişkileri çerçevesinde Türk ordusunun siyaset ve siyasetçiye ilişkin değer yargılarına değinmeden önce, özünde farklı değerlerle donatılmış ordu ve siyaset olgularının demokratikliği konusuna değinmek gerekmektedir. En basit ifadeyle devlet yönetme sanatı olan siyaset, bir ülkede farklı çevrelerin kendi

(89) A.g.e., s.470

(90) A.g.e., s.3471

görüşlerini pratik yaşama aktarabilmek amacıyla biraraya gelmeleri, zaman zaman sert hatta çatışmaya varan mücadeleye başvurmalarıdır. Bir başka deyişle, bir toplumda çatışma ve siyaset bir madalyonun iki yüzü gibidir. Farklı değerlerin çatıştığı ortamda, siyaset de başlar (91). Tabiki çatışmadan kastedilen, öngörülen amaçların gerçekleştirilmesi için kişi ve/veya örgütlerin fikir düzeyindeki çatışmalarıdır, yoksa eylem düzeyindeki çatışmaları değil. Fikir düzeyindeki çatışmalar eninde sonunda uzlaşmayı da beraberinde getirir. Çünkü siyaseti zorunlu ve meşru kılan onun uzlaşmacı yönüdür. Siyasetin özünde yer alan, kimin, neyi, ne kadar, nasıl paylaşacağına ilişkin fikirlerin demokratik mücadelesi özünde kurallarına bağlı bir niteliğe sahip olan ordu kurumuna çok yabancıdır.

Modern demokrasilerde siyasi partilerin üstlendikleri işlevlerle, devletin ve ulusal çıkarların bekçiliğini üstlenen ordunun siyaset ve siyasi partilerden beklentileri arasında çok büyük bir algılama, zihniyet farkı vardır. Ordular, örgütlenme biçimlerindeki ve hiyerarşik yapılarındaki disiplin ve katılık nedeniyle, siyasetin çatışmacı dünyasına her zaman şüpheyle bakarlar. Bir başka deyişle ordu misyonu, aldığı eğitimi, kendi iç yapısı, mesleki kuralları ve günlük işleyişi açısından demokratik ve katılımcı siyasete ister istemez uzak ve yabancıdır (92). Bir yanda kararların emir-komuta zinciri içinde, yarışmadan ve rekabetten uzak, tek sesli olarak alındığı ordu kurumu, diğer yanda ise, iktidarı ele geçirebilmek amacıyla, demokratik düzeydeki fikir çatışmasının ve rekabetin asıl olduğu siyaset dünyasında ordunun aktörleri (ordu mensupları) ile siyasetin aktörleri (siyasetçiler) tarafından siyaset çok farklı şekillerde algılanmaktadır. Bunun sonucunda, demokratik değerleri içine sindirememiş siyasetçiler olsa bile, bunlar zamanla demokratlaşabilirken, ordu siyasette asla demokratlaşamaz; mensupları bireysel olarak demokrat yurttaşlar olabilse de, ordunun kurum olarak siyasete bakışı asla demokratça olamaz (93).

Ülkemizde askeri müdahalelerin siyasal süreçte zaman zaman yaşanan bir olgu haline gelmesi ve siyasal kültürümüzün bir parçası olmasının ardında, askerlerin politikacılara güven duymamaları ve kendilerini zaman zaman bozulan toplum yapısını düzelterek " yetenekli toplum mühendisleri " olarak görmeleri vardır. Askerin siyaset ve siyasetçiye ilişkin değer yargılarının şekillenmesinde, yetiştikleri eğitim kurumlarının önemli payı vardır.

(91) Yücekök, a.g.e., s.11

(92) Taha Parla; Türkiye'nin Siyasal Rejimi, I.Baskı, Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s.188

(93) A.g.e., s.189

Askerliği meslek olarak seçenlerin, siyaset ve siyasetçiye ilişkin değer yargılarının biçimlendiği kurumlar içinde, Harp Okulları ilk sırayı almaktadır. Bu okullarda, gerek derslerde gerekse konferans ve diğer eğitim etkinliklerinde subay adaylarına siyasete karışmamaları, siyasete karışan orduların zayıflayıp, eriyeyeğine ilişkin telkinde bulunmaktadır. Bu eğitim kurumlarında politikanın " pek temiz olmayan bir meslek ," politikacının ise "fazla doğru söylemeyen, kişisel çıkarlarını ilke çıkarlarının üzerinde tutan kişiler" olarak tanıtılması,siyasal toplumsallaşma sürecinde, siyasete ilişkin değer yargıları konusunda subay adaylarının olumsuz düşünceler kazanmalarına neden olmaktadır. ylesine ki, askeri okul öğrencileri, kendi komutanları içinden siyasi partilere ye olup, aktif siyasetle uğraşanlara, "yazık oldu bizim komutana, o pisliliğin içine düşecek insan değildi. " gibi eleştiriler yöneltebilmektedir (94).

Türkiye' de ordu siyasi rejimin merkezi güçlerinden biridir. Askeri müdahaleler, genel oy ve serbest seçimler sonucu oluşan, özünde halk iradesinin bulunduğu parlamentoların sivil gücü temsil etmelerinin yanısıra, silahlı bir güç olan orduyu, rejimin askeri güç odağı haline getirir (95). Böyle olunca da, askeri güç odağının temsilcileri olan subaylar, sivil çevrelere göre birtakım farklılık duygularına kapılırlar. Bunun sonucunda da, ordu mensupları, politikacıların halkı kandırabilecekleri endişesiyle, cumhuriyet rejiminin kendilerine yüklediği " devleti koruma ve kollama " misyonuna dayanarak, siviller ve politikacılar kendilerine çeki düzen verene kadar, kendilerini vatanın yegane garantisi olarak görmektedirler(96).

Harp okulu programında yer alan ve Genel Kurmay Başkanlığınca hazırlatılan "Atatürkçülük" isimli kitap, subayların siyasete ilişkin bilgi edinmeleri konusunda önemli bir kaynaktır. Kitapta cumhuriyet -demokrasi ilişkileri çerçevesinde siyasi partilerin ve siyasetçilerin nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Örneğin siyasi partiler konusunda şöyle denilmektedir;

"...Devlet yönetiminde görev yapacak partiler; milletin tümünü temsil edecek, gerçekçi, memleketin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmayı ngrmelidirler... Siyasi partilerin vatandaşların her istediğini yerine getireceklerine söz vermeleri, demokrasi için zararlı olduğu kadar inandırıcı da değildir. Halkın kendi ihtiyaçlarına are bulunmasını istemesi doğaldır. Ancak o, gerçekleşebilme imkanının ne olduğunu düşünemez.

(94) Birand., a.g.e., s.124

(95) Hikmet zdemir; Rejim ve Asker, Afa Yayınları, No:81, İstanbul, 1989, s.193

(96) Birand, a.g.e., s.52

Siyasi partiler ise, vatandaşların istediklerini, mevcut imkanlarıyla olduğu kadar, ülkenin genel yarar ve geleceği ile birlikte ele almak zorundadır... Türk devletinin ideali, partilerin dinamik ideali olmalı, Türk devletinin temel nitelikleri bütün partilerce benimsenmeli ve Atatürkçülük bütün partilerin esası olmalıdır...(97)"

Eğitim kurumları bireyin siyasal toplumsallaşmasında önemli bir araçtır ve bu kurumlar bireyin siyasi kültür edinme sürecine önemli katkıda bulunur. Harbiye' de kendisine siyasi partilerin niteliklerine ilişkin okutulan bu bilgilerin ışığında , subay adayları, ülkedeki siyasi partilerin ideolojilerinin, kendilerine öğretilen bilgilerin paralelinde olmasını istemeleri doğaldır. Siyasi partiler onlara göre, halka ancak başarabilecekleri işleri vaadedecekler, Atatürkçülük tüm siyasi partilerin esası olacaktır.Aynı kitapta siyasetçilere ilişkin yapılan değerlendirme ise şöyledir;

"...Siyasi partilerin vatansever, dürüst ve güvenilir kişilerden oluşması önemlidir. Samimi olmayan ve art niyetli kişilerin milletin temsilcisi olarak meclise girmesi, devlet yönetimine katılması, milletin bütünlüğüne ve refahına zarar verecektir. Atatürkçülükte partilerde vazife alacak kişilerin çok iyi seçilmesi ve bu kişilerin ülkesini her şeyin üzerinde görmesi, hatır için görevini kötüye kullanılmaması gereklidir... Bu kişiler şuna veya buna hizmet, özel çıkar sağlamak için değil, toplumun refahı için çalışmak zorundadırlar... Zararlı unsurların her milletin içinde bulunması ve bu kişilerin yalnızca kendi çıkarları için çalışmalarını doğaldır. Bu unsurlar iktidarı ele geçirmek için olmayacak vaatlerde bulunup, göstermelik programlarla faaliyet gösterebilirler. Milletin siyaset alanında faaliyet gösteren bu unsurlara karşı her zaman uyanık olması gerekmektedir..." (98).

Kitapta çizilen ideal siyasetçi portresi konusunda kanımızca hemen hemen herkes görüş birliğindedir. Fakat, bu portreye uymayan, kendi çıkarlarını ülke çıkarlarının üstünde tutan kişilerin halkın iradesiyle, parlamentoya gönderilmesi durumunda sonuç ne olacaktır? Temennimiz hemen hemen her askeri müdahale sonrasında olduğu gibi bu tür siyasetçilerin, siyaset mekanizması dışındaki ordu tarafından değil, yine onları meclise gönderen halkın serbest iradesiyle siyasetten uzaklaştırılmalarıdır.

Kitapta politikacıların ideolojik eğilimlerine ilişkin olarak ise şöyle denmektedir;

"...Başka milletleri örnek alarak sınıf esasına dayanan parti, millet temsilcilerini etki altına almaya çalışan sınıf veya mezhep gibi ayırıcı esaslara dayanan baskı grupları kuran, dini ve geçmişte kalmış gelenekleri

(97) Nakleden, Birand, a.g.e., s.117

(98) A.g.e., s. 118

siyasete araç olarak kullanan, bir lider ve hayali program etrafında toplanarak bir parti oluşturmaya çalışan millete dost görünüp de ilk fırsatta iktidara geçtikten sonra onun gerçek ihtiyaçlarını düşünenecek yerde memleketi kendi istediği yolda götüren, laf anlamayan, yetkililerin uyarılarına kulak asmayan, millette mevcut kuvvetleri şahsına bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanlardan hayli zarar görüldü. Bu tür kişilere hiçbir şekilde yetki ve sorumluluk vermemek gerekir... Bu nedenle ülke kaderinde büyük rol oynayan siyasi partilerin yöneticilerinde bazı yetenek ve şartların aranması bunların sorumluluktan kaçmaması gerektiği bir gerçektir..." (99).

Bu satırlarda dile getirilen politikacıların siyasi ahlakı konusundaki görüşlere herhangi bir diyeceğimiz yok. Fakat, siyasi ahlaktan yoksun kişilere yetki ve sorumluluk vermiyecek olan, yine Türk halkıdır. Yoksa ,bizzat askeri müdahaleler döneminde bu tür kişileri siyasi faaliyetten men edecek kısıtlamalar getirmek değil.

T.S.K.,bir ülkedeki siyasi rejimin sürekliliğini güçlü siyasi iktidarların varlığına bağlayıp, koalisyonların veya zayıf çoğunlukla elde edilen iktidarların çeşitli problemlere neden olacağını, bu tür iktidarların sürekli bir niteliğe sahip olmayacağına inanmaktadır (100). Silahlı kuvvetler mensuplarının Türk siyasetçisine ilişkin görüşlerinin biçimlenmesinde asker ve sivil kesimlerin dünya görüşlerinin farklılığının büyük payı vardır. Türk halkının devleti "baba" olarak kabul etmesi ister istemez siyasetçiye de güven duymasına neden olmaktadır. Buna karşılık, TSK mensupları, özellikle askeri müdahaleler döneminde politikacılara bu güveni duymamaktadırlar.

Hatta bu görüşün etkisiyle de askerler politikacıların kendileri kadar yeterli eğitim almadıklarını, politikayı salt kişisel ve ideolojik çıkarlar doğrultusunda yaptıklarını, bu nedenle politikacıların kendileri kadar devlet için çalışmadıklarını düşünmektedirler. Böyle bir mantık da tabiatıyla ordu mensuplarının kendilerinin cumhuriyeti koruyup kollayan tek güç olarak görmelerine neden olmaktadır.

Ordu mensuplarının Türk Siyasetçilerine ilişkin değer yargısı göstermesi açısından, 27 Mayıs döneminde Milli Birlik Komitesi Liderinin radyoda yaptığı bir konuşma önemlidir.Gürsel bu konuşmasında, "...onlar kapıldıkları politika ihtiraslarının şuurlarına verdiği bozukluklar dolayısıyla dinlemediler ve işi zorla yürütmek sevdasına düştüler..." (101) diyerek, ordunun politikacıya bakışını özlü bir şekilde dile getirmiştir.Politikacıların da ülkenin zaman zaman içine düştüğü bunalımda

(99) A.g.e., s.121.

(100) Devlet'in Kavram....., s.120.

(101) Gürsel'in radyo konuşmasının tam metni için, bkz.Fevzi Demir, Şükrü Karatepe; Anayasa Hukuku'na Giriş, II. Baskı, Evrim Yayınları, İstanbul, 1989, s.238.

paylarının olması doğaldır. Fakat bu durum ileri sürülerek askeri müdahaleyle meclisin kapatılıp, siyasetçilerin siyasi faaliyetlerden menedilmesi demokratik ülkelerde rastlanan bir olay değildir. Bu ülkelerde genel kabul gören anlayışın etkisiyle, rejimin içine düştüğü çıkmazlara yine meclis çatısı altında çözüm aranır. 12 Mart muhtırasında yeralan "... Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzun anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş..., Türkiye cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür." (102) ifadesi de askerin politikacıya bakışına ilişkin tipik bir örnektir. 12 Eylül Askeri müdahalesi de tıpkı diğerleri gibi, halkın özgür idaresiyle seçtiği temsilcileri yadsıyan bir tutum sergilemiştir. Nitekim Kenan Evren 12 Eylül günü radyo ve televizyondan Türk halkına yaptığı konuşmada bu tutumu açıkça dile getiriyordu;

"...Milletin vekaletini taşıyan milletvekilleri ve senatörler meclislerde aylardan beri hiçbir sorumluluk duymadan yalnız parti menfaat ve disiplini uğruna bu olaylara seyirci kalabilmişlerdir. İktidarların başarı ümit ederek aldıkları her tedbir muhalefetler tarafından kınanarak ve hatta memleket yararına da olsa baltalanmıştır... Siyasi partiler bu kritik dönemde milletin özenle beklediği önlemleri almak yerine; iç gerilimi devamlı arttırarak, yıkıcı ve bölücü mihrakları büsbütün kışkırtarak, onlara cüret ve cesaret vererek beyan ve eylemleri ile adeta yarışircasına seçim yatırımları için zemin yaratma yollarını tercih etmişlerdir...."
(103).

Evren'in konuşmasında görüldüğü gibi, fatura yine siyasi partilere ve politikacılara çıkarılmıştır. Askerin özellikle müdahaleler döneminde Türk siyasetçisine ve siyasi partilere ilişkin değer yargılarının biçimlenmesinde, daha önce belirttiğimiz gibi, eğitim gördükleri kurumların büyük etkisi vardır. Askerin politikacıya ilişkin olumsuz bakış açısını değiştirmenin yolu, kanımızca bu kurumlarda subay adaylarını siyasetin ideal tipinin çizilmesi değil, ancak gerçek yüzünün öğretilmesinden geçecektir. Siyasetin "olması gereken yüzünü" öğreten anlayış, yerini" siyasetin çatışma ve uzlaşmayı içeren bir bütün olduğu" anlayışı almalıdır. Aksi takdirde Türkiye'deki siyasi rejimin bunalıma girdiği dönemlerde bizzat ordu mensupları tarafından siyasetçinin "potansiyel suçlu" olarak görülmeye devam edilmesi kaçınılmazdır.

(102) A.g.e., s.240

(103) A.g.e., s.243

İkinci Bölüm

TÜRKİYE' DE ASKER - SİYASET İLİŞKİSİNİN GELİŞİMİ VE ASKERİ MÜDAHALELER

I. OSMANLI DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET

I- OSMANLI DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET

A- OSMANLI ORDUSUNUN YAPISI

Ordunun müdahaleler yoluyla siyasi sistemin işleyişinde doğrudan rol oynaması, salt Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine özgü olmayıp, kökü Osmanlı devletine kadar gitmektedir. Osmanlı devletinde ordunun siyasi yaşama müdahalesine genel hatlarıyla değinmeden önce, Osmanlı ordusunun özelliklerini kısaca belirtmek gerekir.

Osmanlı toplumu ulema, asker, tüccar ve reaya şeklinde dört temel sınıftan oluşuyordu. Osmanlı toplum yapısının biçimlenmesinde önemli rol oynayan "askeri sınıf", kurum olarak imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısının özelliklerini bünyesinde barındırıyordu. Osmanlı ordusu temel birim olarak Tımarlı Sipahiler ve Yeniçerilerden oluşuyordu. Tımarlı Sipahiler, askeri ve ekonomik nitelikli görevleri birlikte üslenen ve esas olarak tarım kesimine (reaya) dayanan bir birimdi. Barış zamanında tarımsal faaliyetlerle uğraşan reaya, savaş zamanında "Cebeli" olarak orduya katılırdı. İmparatorluğun her bölgesinde bulunan sipahiler, barış zamanında Tımar (*) sahibi olarak taşra birimlerinde merkezi idarenin varlığı ve otoritesini temsil ederlerdi (1). Sipahiler, üzerinde yaşadıkları toprakların mülkiyetine sahip değillerdi. Topraklar kendilerine merkezi otorite tarafından belirli bir hizmet görmesi için verilir, bunun karşılığında asker beslemeleri istenirdi. Bu nedenle tımarlar, bir anlamda merkezi otoritenin ihtiyacı olan askerlerin temin edilmesi için sipahilere verilen "asker deposu" diyebileceğimiz birimlerdi. Tımar sahipleri, elde ettikleri ürünlerin bir kısmını merkeze aktarır, savaş zamanında da toprakların büyüklüğü nisbetinde asker donatır ve bunun karşılığında belirli bir ücret alırlardı. Tımar sisteminin bozulmasıyla, sipahiler maaşlarını vergiler üzerinden almaya

(*) "Tımar, belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devri ve bu devir karşısında da bazı hizmetlerin ona yüklendiği malî, idari ve askerî amaçları olan bir sistemdir. Osmanlı Devleti'ndeki Tımar sistemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı; *Türk İdare Tarihi*, TODAİE Yayını, No:180, Ankara, 1979, s. 91

(1) Mevlüt Bozdemir; *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBF Yayınları, No:489, Ankara, 1982 s. 51

başladılar.Böylece güçlenmeye başlayan sipahiler merkezi idarenin denetimi dışına çıktılar.Tımar sistemin bozulmasıyla, ordunun diğer güçlü kanadını oluşturan Yeniçeriler sipahilere göre imparatorluk ordusu içinde daha önemli bir konuma geldiler (2). Zamanla tımarlı sipahiler çökünce, imparatorluk ordusu yeniçerilerin şahsında temsil edildi.

Yeniçeriler imparatorluk içindeki gayrimüslüm halkın ve az sayıdaki müslüman Bosnalı ve Arnavut çocuklarından "devşirme" yoluyla oluşturuluyordu. Devşirilen çocuklar, aile ve toplumlarından alınarak islamaştırılıyorlar ve sultana tam bir itaatle bağlanacak şekilde yetiştiriliyordu. Çalışan yeniçeriler sürekli, profesyonel ve seçkin asker statüsündeydiler. İlk olarak I. Murat'ın merkezi bir güç olarak kurduğu Yeniçeri örgütünü, Osmanlı padişahları kendileri için koruyucu kuvvet olarak görmüşlerdir. 1570'li yıllara kadar imparatorlukta sadece askeri bir güç olarak varlıklarını sürdüren Yeniçeriler, zamanla askerlik dışı konulara da ilgi duymaya başladılar. Giderek sayıları artan ve siyasi tutkular beslemeye başlayan yeniçerilere, sultanlar istemeyerek de olsa bir kısım tavizler vermek zorunda kaldılar. II. Beyazıt tahta çıkarken devşirme olmayanların yönetime getirilemeyeceğine ilişkin yeniçerilere söz vermek zorunda kalmıştır (3). Hatta, Osmanlı padişahları içinde "kendilerini bir numaralı Yeniçeri" kabul edenler bile olmuştur. Yeniçerilerin devlet içindeki itibarlarının bu derece yükselmesi, iktidar mücadelelerinden fayda bekleyen bazı devlet adamları için fırsat olmuş ve çeşitli vaatlerle yeniçerileri kendi amaçları için kullanmışlardır. Uzunçarşılı'nın belirttiği gibi "Ocağın vakit vakit isyan etmesi hep memnuniyetsizliklerden ileri gelmeyip, çok zaman mevki sahibi olmak veya hasımlarını ortadan kaldırmak isteyenlerin, herhangi bir sebeple ocak ağalarının, sarayın vezirlerinin tahrikleri ve bol vaatleriyle olagelmıştır " (4).

B- GELENEKSEL DÖNEMDE ORDU VE SİYASET

Yeniçeriler salt kişisel iktidar amacı güden devlet adamlarının oyuncağı olmakla kalmamış, karşılaştıkları mali güçlükler bu kesimin bizzat ayaklanmasına neden olmuştur. 1566'da II. Selim tahta çıkarken yeniçerilere cülus bahşişi vermek istemeyince, yeniçeriler birkaç yüksek saray görevlisinin başını keserek, padişahı

(2) Kurtuluş Kayalı; "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt:V, s.1251

(3) İsmail Cem; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, X. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul,1989, s. 183

(4) Nakleden, Cem, a.g.e., s. 184

bu konuda ikna etmişlerdir. 1575'de ise, padişah divanının basacak kadar ileri giderek, zam istemişlerdir. 1589'da kendilerine maaş olarak ödenen akçenin bozuk ve düşük ayarlı olmasından sorumlu gördükleri Mehmet Paşa'yı ve Defterdar Mahmut Efendi'yi öldürmeleri de, askerlik dışı ilgilerinin hangi noktalara kaydığına bir başka örnektir. Yeniçerilerin bu tür eylemlere kalkışmaları, giderek siyaset alanında iktidar değişikliğini belirleyen güç odağı haline gelmelerine yol açmıştır. 17. y.y. başlarına kadar sınırlı amaçlar için "kazan kaldıran" yeniçeriler, bu yüzyılın başından itibaren iktidarın tayininde önemli bir güç haline geldi.

Yeniçeri ordusunun 15. Osmanlı padişahı I. Mustafa'nın 1617'de tahta çıkışında oynadığı rol, yeniçerilerin siyasete doğrudan ilk müdahalesi olması açısından önemlidir. Kasım 1617'de tahta çıkan I. Mustafa, hastalığı nedeniyle tahttan indirildi. Mustafa tahttan indirilince, yerine II. Osman geçti. II. Osman yeni bir askeri kuvvet oluşturmaya karar vererek Yeniçerilere karşı mücadele başlattı. Yeniçeri Ocağı'nın asli görevlerinden uzaklaştığını ve bozulmaya başladığını gören Genç Osman, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak istemiştir. Fakat Sultan'ın bu niyetini öğrenen Yeniçeriler, saraya düzenledikleri bir baskın sonucunda Genç Osman'ı yakalayıp öldürmüşlerdir. Bu olayla birlikte, Yeniçeriler daha da güçlenerek, istedikleri padişahı tahtta çıkarıp, indirmeye, gerektiğinde kendilerini padişahları öldürmeye yetkili görmeye başladılar.

1623 yılında tahta çıkan IV. Murat'ın otoriter yönetimi, Yeniçerilerin siyasi oyunlar peşinde koşmalarını belirli bir süre için de olsa engellemiştir. Padişah "zorbalar güruhu" olarak adlandırdığı Yeniçeriler üzerinde uyguladığı baskıcı politikayla, bir yandan halkın, diğer yandan da siyasi amaç gütmeyen ordu mensuplarının sevgi ve saygısını kazandı.

1640'da tahta çıkan IV. Mehmet'in saltanat döneminde, Osmanlı siyasetinde "ağalar saltanatı" hüküm sürdü. Bu dönemde "Ağa" adı verilen Yeniçeri generalleri ile "Kösem Mehpeyker Valide-Sultan"ın saray entrikaları, ülke siyasetini yönlendirdi. IV. Mehmet 1687 yılında Yeniçeriler tarafından hayatına dokunulmaksızın tahttan indirildi. Sultan'ın tahttan indirilmesinde her ne kadar ulemanın büyük etkisi olduysa da, olaya yeniçeriler de önemli rol oynamışlardır. Bu olay, Osmanlı' da askerin dolaylı da olsa siyasete müdahale etmesinin ilk örnekleri

(5) Metin Kunt; "Siyasal Tarih (1600-1789)", Türkiye Tarihi C:III, (ed.) Sina Akşin, Cem-Yayıncıları, İstanbul, 1990, s.20

arasında sayılmaktadır (6). 1703'de II. Mustafa tahttan indirilerek, yerine III. Ahmet getirildi. III. Ahmet'in saltanatıyla Osmanlı Devletinde Lale Devri başladı. Batılılaşma hareketlerinin nüvesi bu dönemde atıldı. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın başlattığı eğlenceli hayat tarzı, zevk ve sefa alemleri halkın tepkisini çekiyordu. Halkın bu tepkisinden yararlanan Patrona Halil'in çıkardığı isyanda Damat İbrahim Paşa öldürüldü, padişah III. Ahmet te tahttan indirildi. 1757'de tahta çıkan III. Mustafa da Yeniçerilere karşı tepkileri ile tanınan bir padişahı. Yeniçerilerin milleti soyduğunu belirten padişah, bunlardan nefret ettiğini açıkça dile getiriyordu. Artık, imparatorlukta padişah ile ordunun kenetlendiği eski düzen, yerini padişahın kendi ordusundan nefret ettiği bir düzene bırakıyordu.

Aynı dönemde, bozulan Osmanlı ordusu savaş alanında üst üste yenilgiler aldı. Pasarofça ve Karlofça anlaşmasıyla da , imparatorluk topraklarının önemli bir kısmı batılı devletlere verildi.

Devletin savaş alanlarındaki yenilgileri ve toprak kayıpları, Osmanlı ordusunda değişiklik gereğini gündeme getirdi. 1789'da tahta çıkan III. Selim de yeniçerilerden nefret eden bir hükümdardı. Osmanlı ordusunda III. Selim tahta çıkmadan önce birtakım değişiklikler yapılırsa da , ilk ciddi ve kapsamlı yenileşme hareketleri III. Selim ile birlikte başladı.

C- BATIYA İLK YÖNELİŞLER VE ORDUNUN TEPKİSİ

III. Selim'in 24 Şubat 1793'de ilan ettiği "Nizam-ı Cedid", Osmanlı Devleti'ndeki tüm kurumların bir devlet politikası olarak yeniden düzenlenmesi amacını taşıyordu. Nizam-ı Cedid ile yenilenecek kurumların başında ordu geliyordu. III. Selim yeniçerilerin ordudaki yenilikleri karşı direneceklerini ve reformları kabul etmeyeceklerini biliyordu. Bu nedenle Yeniçeri ordusunu koruyarak "Nizam-ı cedid askeri" adında yeni bir ordu kurdu. Buna rağmen, orduda yapılması gündeme gelen değişikliklere yeniçeriler tepki gösterdiler. Bu tepki bir ayaklanma ile başladı. Ayaklanma ulemadan destek alınca büyüdü ve müdahaleye dönüştü. Kabakçı Mustafa başkanlığındaki isyancılar III. Selim'i tahttan indirerek, yerine IV. Mustafa'yı çıkardılar ve daha sonra da III. Selim'i öldürdüler.

III. Selim'den sonra ,yerine II. Mahmut geçti. II. Mahmut imparatorlukta or-

(6) Yılmaz Öztuna - Ayvaz Gökdemir; Türkiye'de Askeri Müdahaleler, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987, s. 10

dunun modernleşmesini yeniden gündeme getirdi. Sultan, Nizam-ı Cedid birliklerine "Segban-ı Cedid" ismini vermiş, Batı'dan orduda ıslahat yapılması amacıyla uzmanlar getirmiştir.

Sultanın başlattığı yenilik ,Yeniçerileri tekrar ayaklanmaya sevketti ve Alemdar Mustafa Paşa öldürüldü. Alemdar'ı öldürenler II. Mahmut'un da tahttan indirilmesini istediler, fakat sultan Yeniçeri Ocağına dokunmayacağına söz verince, isteklerinden vazgeçtiler. Bu hareketler yeniçerilerin iktidarın belirlenmesinde ciddi olarak söz sahibi olmaya devam ettiklerini göstermektedir. Sultan yeniçerilerin isteklerini kabul etmekle beraber , bunların imparatorluğa verdiği zararları biliyor ve bu kurumu kaldırmak için şartların uygun olmasını bekliyordu. Yeniçerilerin sürekli isyanları özellikle İstanbul halkı arasında da huzursuzluklara da neden olmuştur.

Yeniçerilerin zulmünden bıkan İstanbul halkında yardımıyla , Aksaray'daki yeniçeri kışlası topa tutularak, yeniçeriler ortadan kaldırıldı. "Vak'a-i Hayriye" olarak anılan bu olayda, Türk devleti, gücünü Avrupa'ya tanıtan, son dönemlerde sayısız taht kavgalarında başrolü oynayan, iktidar tayininde önemli bir rol oynayan Yeniçeri Ocağı'nı çökertmek için askeri güç kullanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" (Muhammed'in eğitilmiş muzaffer askerleri) ismiyle, Avrupa tarzında eğitim gören bir ordu kurularak, askeri alandaki yenileşme hareketlerine devam edildi.

II. Mahmud'un konumuzla ilgili olarak yapmış olduğu yeniliklerden bir tanesi de, askerinin büyük ağırlık taşıdığı yönetim sisteminde, devlet yönetimini asker ve ilmiye sınıflarından alarak ,mülkiye sınıfına vermiş olmasıdır. Askerler artık asli görevleri olan ordu ve donanma işleriyle uğraşacak, siyasi konularda fikir beyan etmeyeceklerdi.

II. Mahmud'un orduyu siyasetten uzak tutmaya yönelik bu girişimleri öylesine başarılı sonuçlar vermişti ki, mülkiye memurlarının yetersizliği nedeniyle eğer askerler bu görevleri üstleneceklerse, bunların görevleri süresince ordu kurumuyla ilişkileri askeri üniforma giymekten ibaret olacaktı. Bu dönemde askerinin siyasetle uğraşması sözkonusu olduğunda, bizzat ordu mensupları arasında "Yeniçerilik devri yeniden hortladı" gibi ifadeler kullanılmıştı (7).

(7) a.g.e., s.19

D- TANZİMAT DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET

Mustafa Reşit Paşa aracılığıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı bir yandan padişahın iradesini sınırlandırırken,diğer yandan can, mal, namus güvenliğinin sağlanması kanunlara bırakılıyor ve hükümet idaresinin padişahın kendi iradesinin dışında, Mevadd-ı Esasiye (temel ilkeler) dikkate alınarak yapılacak kanunlara göre olacağı bildiriyordu (8).

Tanzimat Fermanı'nda yer alan "can, mal, namus güvenliğinin kanunlarla düzenleneceği" ilkesi, konumuzla ilgili olarak askeri sınıf ve padişah açısından önemli sonuçlar doğuruyordu. Osmanlı Devleti'nde yönetenler sınıfının özellikle ulema dışında kalan askeri kesimi, toplumsal statü itibarıyla "kul" olmaları nedeniyle, herhangi bir yargılanmaya tabi tutulmadan idam edilebilirler (siyaseten katl) ve öldüklerinde servetleri müsadere altına alınırđı. Ferman ile getirilen bu ilke ,askeri sınıfın, hatta fermanı okuyan Mustafa Reşit Paşa'nın can, mal güvenliğini sağlamaya yönelikti (9).

Tanzimat Fermanının ilanıyla birlikte, padişahın yetkilerinin bir kısmı hükümete devrediliyor, hükümet bunun karşılığında padişahın "vatana ihanet, dinden sapıtma ve aklını bozma" gibi durumlar olmadıkça tahttan indirilmeyeceğini temin ediyordu. Padişaha verilen bu teminata askeri sınıf da katılmıştı. Bu nedenle ferman hükümdarın askeri bir müdahale ile tahttan indirilmesini önleyici nitelikteydi (10). Hükümdarın tahtına ve hayatına yönelik müdahalelerde bulunulmayacağı, fermanın ilanından yirmi yıl sonra ,Kuleli İsyanı ile anlamını yitirmişdir. Kuleli olayının temel nedeni 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı'na bir tepkiydi.

Batılı ülkelerin elçileri Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere vaadedilen reformları işler hale getirecek kanun ve nizamların yapılmadığı, yapılanların da uygulanmadığı gerekçesi ile Kırım Savaşı'ndan sonra Paris'te toplanan Barış Konferansında bu konuyla ilgili bazı isteklerde bulunmuşlardı. Batılı devletler, Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri Ortodoks Hıristiyan milletler çıkarına kazandığı imtiyazların sınırlandırılmasına yönelik bir fermanın hazırlanmasını istemişlerdi. Sadrazam, Dışişleri Bakanı ve Şeyhülislam ile Batılı devletlerin elçilerinin yoğun tartışmaları sonucunda özellikle imparatorlukta Hıristiyanlar için Tanzimat

(8) Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu- Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.208

(9) Sina Akşin; "Siyasal Tarih (1789-1908)", Türkiye Tarihi....., s.121

(10) A.g.e., s.133

Fermanı'nı genişleten yeni bir Ferman yayınlandı (11). Islahat Fermanı olarak bilinen bu belge, imparatorluktaki Hıristiyanlar için yayınlanmıştı. Fermana yönelik ilk tepki, 1859 yılında Süleymaniyeli Şeyh Ahmet, Ferik Çerkez ve Hüseyin Daim Paşa'nın birlikte bir gizli örgüt kurmaları ile başlatıldı. Örgüt harekete geçmek üzere iken, mensupları yakalanıp Kuleli Kışlası'na hapsedildi. Padişahın ve bazı devlet adamlarının hayatlarına yönelik olan bu teşebbüsün ilk Meşrutiyetçi, örgütlü ve ihtilalci olduğunu iddia edenler vardır (12).

Berkes, Kuleli olayının yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, medrese öğrencileri, bir şeyh, bir müftü, bir de hocanın katılımıyla yapıldığı için iki şekilde yorumlandığını belirtmektedir. Birinci yoruma göre; hareket Osmanlı tarihindeki ilk ihtilalci harekettir. Çünkü, hareketin amacı, Tanzimat Fermanının öngördüğü düzenlemelerden daha fazlasını getirmeyi hedefleyen Batı tipi liberal eğilimli, halkın geniş ölçüde temsiline imkan veren bir parlamenter rejimi getirmektir. İkinci yoruma göre ise; Tanzimatın getirmeye başladığı Batı tipi kurumlara karşı bir tepki olup, şeriatı geri getirmeyi amaçlayan bir girişimdi (13).

Şerif Mardin ise, Kuleli olayını devletin artmaya başlayan merkezi otoritesine karşı yönelmiş bir hareket şeklinde değerlendirmektedir (14).

Kuleli olayından birkaç yıl sonra 1861'de Abdülmecid vefat etti ve yerine Abdülaziz geçti. Sultanın tahta çıkışının ilk günlerinde, bir yandan Tanzimat Fermanı'nın getirdiği düzene tepkiler artarken, bir yandan da Meşrutiyet talepleri gündeme gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güçsüzleşmeye başlaması, Tanzimat Döneminde batı eğitim modeline göre yetişmeye başlayan gazetecilerin imparatorluğun çöküşünü önlemek için tepkilerini dile getirmelerine neden olmuştur. Basın mensuplarının tepkileri karşısında sadrazam Ali Paşa hükümeti 1864'de Matbuat Nizamnamesini çıkarıp, gazete kapatma, para ve hapis cezalarını getirmiştir.

1865 yılında Tercüme odasında görevli Necip Paşa torunu Mehmet, Kayazade Reşat, Menapizade Nuri, Suphi Paşazade Ayetullah'la, gazeteci Namık Kemal ve

(11) Berkes, a.g.e., s.210

(12) Kayalı, a.g.m., s.1255

(13) Berkes, a.g.e., s. 268

(14) Şerif Mardin; Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler I), I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.244

Refik'in önderliğinde "İttifak-ı Hamiyyet" isimli örgüt kuruldu. Örgütün kurulmasıyla birlikte, basın, Sadrazam Ali Paşa ve hükümetine yönelik eleştirilerini arttırmıştır. Bunun üzerine hükümet tedbir olarak Namık Kemal'i Erzurum'a, Ziya Paşa'yı Kıbrıs'a, Ali Suavi'yi ise Kastamonu'ya sürgüne göndermiştir. Bu olay, örgütün üyelerinin bir darbe planlamalarına neden olmuştur. Plana göre; Abdülaziz'in Babıali'yi ziyareti sırasında sadrazam Ali Paşa öldürülecekti. Fakat darbecilerden Ayetullah'ın darbecileri ele vermesiyle başarıya ulaşılamamış, örgütün diğer üyeleri tutuklanırken, Mehmet ve Nuri Reşat başta olmak üzere örgütün bazı üyeleri Fransa'ya kaçmıştır. Planlanan darbe girişimi, ne padişahlık kurumunu, ne de padişahın kişiliğini hedef alıyordu. Darbecilerin hedefi, Tanzimatla birlikte oluşan bakanlar istibdatına, özellikle de Ali Paşa yönetimine son vermektir (15). Öncüleri siviller olan bu harekette, bizzat Zaptiye Nazırı Mustafa Asım, İstanbul Karakolları Feriki gibi kimselerin bulunması, eyleme askeri darbe teşebbüsü niteliğini veriyordu (16).

Ali Paşa'nın ölümü, Osmanlı siyasetinde daha önce egemen olan İngiliz ve Fransız siyaseti yerini, Rus siyasetine bırakmıştır. 1871'de başlayan bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde İngiliz siyasetinin önde gelen savunucuları olan Hüseyin Avni, Mithat Paşa, Hayrullah Efendi, Mütercim Rüştü Paşa'yla, Abdülazizcilerin oluşturduğu Rus siyaseti savunucuları olan Mahmut Nedim Paşa, Sakızlı Esat Paşa, Hasan Fehmi Efendi grubu arasında çekişme başlamıştır. Bu çekişmeye bağlı olarak Sadrazam Mahmud Nedim Paşa İngiliz siyaseti savunucularına yönelik sert uygulamalara girişmiştir. Örneğin, mülkiye memurlarının görev yerleri sık sık değiştiriliyor, basına yönelik sansür uygulamaları şiddetleniyordu.

Bu dönemde imparatorluğun dış ilişkileri açısından şu olaylar önemliydi; mali yapısı iyice bozulan Osmanlı Devleti hükümeti Kasım 1875'de ilan ettiği tenzil-i faiz kararı ile dış borçların faizlerinin yarısını ödeyebileceğini, diğer yarısının ödenmesinin durdurulacağını ilan etmiştir. Bu olay, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Avrupa devletleri gözünde Tanzimat'ın kötü adamı şeklinde görülmesine neden olmuştur. Mayıs 1876'da Balkanlarda çıkan Bulgar İsyanı ile Selanik olayları, Müslüman ve Hıristiyan halkların çatışmasına dönüşmüştür. Bu olaylar, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti aleyhinde değerlendirmeler yapmalarına neden olmuştur. Aynı yıllarda Osmanlı devletinde Tanzimat'la başlayan reformların kon-

(15) Kayalı, a.g.e., s.1255

(16) Berkes, a.g.e., s.259

trol altına alınması düşüncesi Avrupa'da güçleniyordu. . Bu gelişmeler Yeni Osmanlılar'ın dış dünyada aradıkları siyasal güç desteğinin yaratılmasına yardımcı olmuştur (17).

9 Mayıs 1876'da hükümetin basına yönelik sansür uygulamasının ardından, İstanbul'da yüksek medrese öğrencileri Babıali' de hükümet aleyhinde gösterilere başladı. Bunun üzerine Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı azledip, yerine Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Hüseyin Avni, Mithat Paşa, Hayrullah Efendi ise kabineye girdiler. Bu gurubun desteğiyle de Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislamlığa getirildi.

30 Mayıs 1876'da Mithat, Rüştü, Hüseyin Avni ve Süleyman Paşaların Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendiyle de işbirliği sonucunda, sultan Abdülaziz kansız bir darbe ile tahttan indirildi. Yerine V. Murat tahta çıkarıldı. Darbeyi gerçekleştirenler arasında fikir birliği yoktu. Mithat Paşa buna şiddetle karşı çıkıyordu. Hüseyin Avni Paşa 15 Haziran 1876'da Sultan Aziz'in kayınbiraderi Binbaşı Çerkes Hasan tarafından kabinenin gece toplantısı basılıp, öldürülmüştür. (Çerkes Hasan Olayı)

V. Murat akli dengesinin bozukluğu nedeniyle,, 3 ay sonra tahttan indirilerek, yerine II. Abdülhamit geçirildi. Abdülhamit tahta çıkarken imparatorlukta hürriyet esaslarına öncelik vereceğini ve anayasanın ilan edilmesi için çaba göstereceğini vaad etmiştir. 31. 8. 1876'da tahta çıkan sultan, 23. 12. 1876'da I. Meşrutiyet'i ve Türk tarihindeki ilk yazılı anayasayı yürürlüğe koydu.

E- BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET

II. Abdülhamit'in tahta çıkışından iki yıl sonra girişilen darbe teşebbüsleri, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanından sonra da ordunun siyasete müdahale etmeye devam edeceğini gösteriyordu. Girişilen her iki darbe teşebbüsünün de amacı, II. Abdülhamit'i tahttan indirip, yerine V. Murat'ı geçirmektir. Ayrıca bu darbe girişimlerinde İngiltere'nin desteği olduğu gibi İngiliz gizli servisi BIS (British Intelligence Service) bizzat teşebbüsü planlamıştır (18). Çünkü V. Murat'ın tahtta olması İngiliz siyasetinin Osmanlı'da egemenliğinin sürmesi açısından önemliydi. Mason olan V. Murat fikirleri ve yeniliklere karşı tutumlarıyla Batının sempatisini toplamıştı (19). V. Murat'ın yerine, tahta Osmanlı siyasetinde söz sahibi olmak is-

(17) Berkes, a.g.e., s. 301

(18) Öztuna, Gökdemir, s. 25

(19) Akşin, a.g.m., s. 165

teyen İngiltere'ye karşı taviz vermeyen Abdülhamit'in geçmesi, İngiltere'nin geleneksel Osmanlı siyasetine uygun düşmüyordu.

30 Mayıs 1878'de, Ali Suavi yanına bir grup Rumeli göçmeni alarak, V. Murat'ın kaldığı Çırağan Sarayı'nı basmış, V. Murat saraydan çıkarılmadan askerler yetişmiş ve darbe başarısızlıkla sonuçlanmıştır. "Çırağan Vakası" olarak adlandırılan bu olay bir sivil darbe teşebbüsüdür.

Çırağan Vakası'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından iki ay sonra, planlanan bir başka komplo, Abdülhamit'e suikast yapma amacını güdüyordu. Yunan asıllı borsacı Cleanthi Scalieri, Ali Şefkati ve Aziz Bey'in girişecekleri hareketin de amacı, V. Murat'ı yeniden tahta geçirmektir. Fakat, hareket yapılmadan önce haber alındı ve sonuçsuz kaldı.

Abdülhamit'in saltanatının son döneminde askeri okullarda özellikle Harbiye'de ve III. ordu subayları arasında siyasetle uğraşmak yeniden moda haline geldi. Ordunun politika ile uğraşma eğilimini bilen Abdülhamit, saltanatına zarar vermemesi için orduyu sıkı bir denetime almış, hatta askerlik mesleği dışında politika ile uğraşıp, imparatorluğa zararlı gördüğü fikirleri yaymak amacıyla çalışanlara taviz vermemiştir (20).

Abdülhamit, askeri kumandaların ellerinden yetkilerini alarak, Yıldız'ı askeri politika, harekât, eğitim ve personel merkezi haline getirdi (21). Abdülhamit döneminde, askeri eğitim alanında subay yetiştirme sistemini çağın gereklerine uydurmak için çeşitli atılımlar gerçekleştirildi. Askeri okullarda eğitim vermek amacıyla çok sayıda öğretmen ve müşavir subay getirildi. Bunlar arasında en ünlüleri; Von Der Golts Paşa, General Liman Von Sanders ve Askeri Tıbbiye müdürü Marko Paşa'ydı. Abdülhamit askeri eğitim alanında yenilikler gerçekleştirirken, askerin eğitim düzeyini yükseltmeyi düşünmüş, buna karşılık askeri politika dışında tutup, siyasal düşüncelerinin gelişimini dondurmaya hedeflemiştir (22).

Abdülhamit'in ordu konusunda böyle bir politika izlemesinin temel nedeni, kanımızca ordunun siyasete karıştığı zamanlarda tahtın silahla eldeğıştirmesinin, imparatorluğa çok büyük zararlar verdiğini kavramasıydı.

(20) Öztuna, Gökdemir, a.g.e., s.25-29

(21) Şerif Mardin; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, II. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983,s.56

(22) Mardin, Türkiye'de Toplum....., s. 188

Orduda yabancı uzmanlara dayalı eğitim, Abdülhamit'in istemediği biçimde gelişerek subaylar siyasetle yakından ilgilenmiş ve Abdülhamit rejimine karşı ilk tepkiler, Harbiye ve Askeri Tıbbiyede başlamıştır. Marko Paşa'nın önderliğinde Avrupai eğitim tarzında Batı değerleriyle yetişen gençler ve Harbiye'de Von Der Golts Paşa'nın subay adaylarına kendilerinin bir ülkenin "seçkinleri" oldukları fikrinin aşılması, askeri değerlerle yetişen kuşağın, kafalarındaki "Osmanlılığı kurtarma ideolojisi"nin yerini "vatanı kurtarma ideolojisi"nin almasına neden olmuştur (23). Bu "vatanı kurtarma ideolojisi" salt siyasal değişme amacıyla sınırlı kalmamış, zamanla imparatorluğun toplumsal ve ekonomik yapısını da değiştirme amacına dönüşmüştür.

1889 yılında beş Askeri Tıbbiye öğrencisinin kurdukları "İttihad-ı Osmani" isimli gizli örgüt yükseköğrenim gören öğrenciler arasında gelişmeye başlayan ideolojinin örgütsel düzeyde ifadesiydi. Örgüt kısa sürede yurt içinde (İzmir) ve yurt dışında (Paris, Cenevre, Kahire)de örgütlenmiştir. Aynı yıl Paris'e giden Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza, orada pozitvizmin "intizam ve terakki" (düzenleme ve ilerleme) ilkelerinden etkilenerek örgütün Paris şubesini "İttihat ve Terakki" ismiyle kurmuştur. Bir süre sonra da İstanbul'da bulunan İttihad'ı Osmani örgütünün üyeleri ile Ahmet Rıza'nın haberleşmeleri sonucu, örgütün ismi "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" şeklinde değiştirildi.

İttihat ve Terakki üyeleri Ağustos 1896'da Abdülhamit'i tahttan indirmek amacıyla bir darbe planlamışlarsa da örgüt üyelerinden Nadir Bey'in darbe teşebbüsünü duyurması üzerine, darbe gerçekleştirilememiştir. Bunun sonucunda örgütün ileri gelenleri Abdülhamit tarafından Trablus, Bingazi, Fizan gibi, imparatorluğun uzak bölgelerine sürgüne yollandılar.

1897'de ise, Harbiye öğrencilerinin kurdukları "Hüseyin Avni Paşa" ve "Süleyman Paşa" komiteleri bir darbe daha planlamışlardır. Plana göre, öncelikle Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa öldürülecekti. Fakat bu teşebbüs de ortaya çıkarıldığı için, başarısızlıkla sonuçlandı.

4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresinden sonra, Jön Türkler "ihtilal yanlıları ve fikirle mücadele verme yanlıları" olarak ikiye ayrıldılar. Ahmet Rıza grubu fikir mücadelesini savunurken, Prens Sabahattin grubu şiddet yanlısı görüşü benimsiyorlardı. Bu amaçla, I. Jön Türk Kongresi'nin ardından

(23) Mardin, Türkiye'de Toplum ve....., s. 189-192.

Prens Sabahattin ve grubu Meşrutiyet için bir kısım askerinin de katılımıyla bir darbe planladılarsa da başarılı olamadılar. 27 Aralık 1907'de toplanan II. Jön Türk Kongresinin bildirisinde, amacın "Abdülhamit'i tahttan indirip, parlamenter düzenin kurulması" olduğu ifade edildi. Cemiyetin bu kongresi ilk defa ordunun katılımıyla ihtilalin gerçekleşeceğini dile getirmesi açısından önemlidir.

Kongrenin yapıldığı günlerde "Makedonya meselesi" yeniden gündeme gelmişti. İngiltere'nin yayınladığı bir genelgeyle Makedonya bölgesinde Osmanlı askerinin azaltılmasını önermesi, Abdülhamit rejiminin ekonomik, toplumsal, siyasal durumlarından hoşnut olmayan mektepli, memur ve subayların tepkilerinin artmasına neden olmuştur. Çünkü ittihatçılara göre, artık Abdülhamit yönetiminin iç ve dış siyaseti "devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna cevap verebilecek nitelikte değildi (24).

İttihad ve Terakki, Makedonya meselesine ilişkin İngiltere'nin tavrına tepki olarak, Mayıs 1908'de Manastır'daki büyük devletlerin diplomatik temsilcilerine sunduğu layihada, bunların Makedonya sorununa bakışını sert bir dille eleştirmiştir. İttihad ve Terakki'ye göre, bu devletler Makedonya sorunu ile ilgilenecekleri yerde, Abdülhamit yönetiminin uygulamalarıyla uğraşıp, Bulgar, Yunan, Sırp hükümetlerinin Makedonya'daki tedhişçilere sağladıkları yardımı önlemek için tedbir almalıydılar.

F- İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET

Rus Çarı ile İngiliz Kralı'nın Reval'de buluşmaları, Selanik'teki İttihatçılara Osmanlı İmparatorluğunun Reval'de paylaşıldığı şeklinde ulaştırılmıştı. Bu durum, Osmanlı Devleti'ne yönelik yabancı müdahalesinin ancak ülkede anayasal parlamenter bir rejimle önleneceği inancını taşıyan ittihatçıların harekete geçmesini hızlandıran bir faktör oldu (25). Feroz Ahmad'a göre de Reval görüşmesi, İttihatçıların hükümeti devirip, imparatorluğun iç işlerine karışan Batılı devletlerin Makedonya'da bir ıslahat hareketine girişmesini gerekli kılan nedenlerden biriydi (26).

3 Temmuz 1908'de Selanik'teki İ.T üyelerinin bilgisi dahilinde, Resne'de

(24) Sina Akşin; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.68-71

(25) Erik Jan Zürcher; Milli Mücadelede İttihatçılık, (Çev. Nüzhet Saliğoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s.83.

(26) Feroz Ahmad; İttihat ve Terakki (1908-1914), II. Baskı, İstanbul, 1986, s. 20.

Kolağası Niyazi Bey 200 asker ve siville birlikte dağa çıkıp, öteden beri düşündükleri meşrutiyetin ilanı amacıyla Abdülhamit'e başvurdular. Abdülhamit Arnavut Şemsi Paşa'yı hareketi bastırmakla görevlendirse de paşa yola çıkmadan İ.T'nin tasvibiyle Teğmen Atıf Bey tarafından öldürüldü. Manastır'da 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilip, Abdülhamit'e duyurulunca, Abdülhamit de Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı.

Meşrutiyet'in ilanı, imparatorluk üzerinde önemli bir güç kazanan İttihat ve Terakki'nin iktidar üzerinde dolaylı etkiye sahip olmasına neden olmuştur. Bu etki, özellikle hükümette yer alacak paşaların seçimi ve paşaların yapmaları gerekenlere ilişkin talimat vermeleri şeklinde oldu. Akşin'in ifadesiyle İttihat Terakki'nin bu dönemdeki iktidarı "yap, yapma diyebilme iktidarı", bir başka deyişle, "denetleme iktidarı" şeklinde sürüyordu (27). Feroz Ahmad'a göre; İttihatçılar bu uygulamalarıyla adeta "devletin muhafızı" gibi hareket ediyorlardı (28).

İttihat Terakki'nin orduyu siyasete karıştıran ve ordudaki alaylı subayların sayı ve rollerini azaltan politikası alaylı subayların tepkisine neden olmuştur. Aksin'e göre alaylı subaylar sıkı disiplin uygulaması nedeniyle dini ibadetlerini yerine getiremediklerini öne sürerek, İ.T'nin ordu politikasına karşı oluşlarını dini nedene bağlamışlardır. Derviş Vahdetin yönetiminde çıkan Volkan gazetesi ve "İttihad-ı Muhammedi Cemiyetin" İ.T'nin uygulamalarına, mason, batıcı ve meşrutiyet yanlısı olması nedeniyle karşı çıkıyordu.

31 Mart gecesi orduda subaylara karşı gelen alt rütbeliler ayaklandılar. Ayaklananların başlıca istekleri; "şeriatın uygulanması, ayaklanmalara sorumluluk yüklenmemesi, hükümetin istifası, bazı komutanların değişmesi, başta Ahmet Rıza olmak üzere bir takım İttihatçıların istifası"ydı (29).

Kısa zamanda genişleyen hareket büyüyerek isyana dönüştü. Bunun üzerine Selanik'teki "Harekât Ordusu", 25 Nisan 1909'da İstanbul'a girerek ayaklanmayı bastırdı. 31 Mart Olayı, sistemli olarak bir araya gelen şeriat taraftarlarının isyan olmayıp, İ.T'nin denetleme iktidarı dönemindeki artan otoriter uygulamalarına karşı bir araya gelenlerin isyanıydı (30).

(27) Akşin, Jön Türkler ve....., s. 87

(28) Feroz Ahmad; İttihatçılıktan Kemalizme, II. Baskı, kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.31

(29) Akşin, a.g.e., s. 121

(30) Ahmet İnsel; Türkiye Toplumunun Bunalımı, I. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1990, s.73

31 Mart Olayı'ndan sonra Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi, İttihatçılar tarafından Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için fetva vermeye ikna edildi. Tarih yeniden tekerrür ediyor, aydınlarla işbirliği yapan asker yeniden iktidarı doğrudan belirleyen bir güç haline geliyordu. 27 nisan 1909'da toplanan Mebusan Meclisi'nde Abdülhamid'in yerine Sultan Reşat'ın tahta çıkarılması kabul edildi. 31 Mart olayı ve Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra ülkede sıkı yönetim ilan edildi. Bu dönemde bir yandan siyasi yaşamda ordunun rolü artarken, bir yandan da İttihatçıların diktacı yönetiminin temelleri atıldı.

Buna karşılık İ.T.ye karşı ülke içinde muhalefet hareketleri de artmıştır. İ.T. basının kendisine yönelik muhalefetine karşı, 1909 Nisan'ıyla 1911 Temmuz'u arasında muhaliflerden üç gazetecinin öldürülmesinde rol oynamıştır. İttihatçıların kendilerine muhalif kişileri öldürüp ortadan kaldırması, İttihatçılıkla bütünleştiği gibi yarı askeri bir rejim de kuruluyordu (31). 31 Mart Olayı'nın arkasından başlayan muhalefeti sindirme hareketi ve "bizden olmayan 31 Martçıdır" zihniyeti, böyle bir ortamda muhalefet yapmanın ne denli güç olduğunu gösteriyordu (32).

İttihatçıların baskısına dayanamayan muhalefet partileri 1912 seçimlerine girmediler. "Sopalı, dayaklı seçim" olarak ün yapan 1912 seçimlerini İ.T. büyük farkla kazandı. İttihatçıların baskısı tutumu nedeniyle kamuoyunda kendilerine karşı hoşnutsuzluk ve inançsızlık oluştu. İttihatçıların bu tutumu, bir süreden beri perde arkasında kalan küçük rütbeli subayların, siyasete atılmalarına neden oldu. İstanbul'da bazı genç subaylar, Haziran 1912'de "Halâskar Zâbiten Grubu"nu kurdular. Grubun amacı; askerlerin siyasetten çekilip görevi sivillere teslim etmesi Meşrutiyetin işlerliğinin sağlanması ve iktidarın İttihatçıların elinden alınmasının sağlanmasıydı. Bu amaç etrafında birleşen grup üyeleri İ.T. yönetimine karşı şiddetli mücadeleye giriştiler. 14 Temmuz'da Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Birkaç gün sonrada sadrazam Sait Paşa'nın istifasıyla İ.T. nin denetleme iktidarı sönmeye başladı. 21 Temmuz 1912'de sadrazamlığa Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Harbiye Nazırlığına Nazım Paşa getirilirken, Kamil Paşa da Devlet Şurası Başkanı oldu. 5 Ağustos'ta ise İttihatçıların çoğunlukta olduğu meclis feshedildi ve İ.T.nin iktidarı kısa bir süre için sona erdi.

İ.T. yi yeniden iktidara getiren olay; 23 Ocak 1913'de Enver Paşa ve az

(31) Tarık Zafer Tunaya; *Türkiye'de Siyasal Partiler III*, I. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 163

(32) Akşin, *Jön Türkler ve.....*, s.179.

sayıda subayla gerçekleştirilen Babıali Baskını'dır. Enver Bey ve arkadaşları, Babıali toplantı halindeyken, kabineyi basarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürdüler. Baskını yapanlar, Sadrazam Kamil Paşa'ya istifa ettirerek, yerine Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Başkumandan tayin edilmesini sağladılar. Bu olayla birlikte İ.T.nin denetleme iktidarı, yerini kesintisiz bir iktidara bıraktı. Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'de öldürülmesinden sonra Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle, İ.T.nin mutlak iktidar dönemi başladı ve ülkede çok partili rejim sona erdi (33).

İ.T.nin mutlak iktidar döneminde özgürlükler tamamen ortadan kaldırılarak, askeri bir tek parti diktatörlüğü kurulmuştur. Enver, Talat, Cemal paşaların önderliğindeki ittihatçılar ülkeyi "muhalefetten arındırılmış, dikensiz bir gül bahçesine" dönüştürülmeye çalıştılar (34).

İ.T.nin kuruluşundan kendisini feshedene kadar geçen süre içinde, Türk siyasi hayatında ordu iktidarı belirleyen güçlerden biri olmuştur. Herşeyden önce İ.T. ile birlikte ordu, politikacıların mücadelelerinde hakem rolünü üstlenmiş, askerileşmiş bir hükümet düzeni kurarak, siyasette aktif rol oynamıştır. İttihatçıların benimsedikleri yukarıdan aşağıya, "halka rağmen devrim yöntemi" vesayetçi, kendi karizmasına iman eden, muhalifliği vatan hainliği sayabilen bir zihniyetin de yerleşmesine neden olmuştur.

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORDU VE SİYASET

A- TEK PARTİLİ DÖNEMDE ORDU VE SİYASET

Kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra, ülkenin gündemindeki temel konu, merkezi otoriteyi sağlayacak siyasi iktidarın kimler tarafından nasıl kullanılacağı ve hedeflenen batı uygarlığı düzeyine ulaşmada hangi kurumların aracılık edeceğiydi (35). Bu hedef doğrultusunda ilk adım, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Cumhuriyet Halk Fıkrasına geçişle atılmıştır. (11 Eylül 1923) Fıkra kurulduğu günden itibaren ülkenin resmi siyasi örgütü olduğu gibi, zamanla devlet ve milletle özdeşleştirilmiştir. Kuruluşundan çok partili siyasi yaşama

(33) Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasaya Hukuku*, İÜHF Yayınları, No: 454, İstanbul, 1975, s. 454.

(34) Kayalı, a.g.m., s. 1257.

(35) Cemil Koçak; " *Siyasal Tarih(1923-1950)* ", *Türkiye Tarihi IV*, (ed) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s.86.

geçilinceye kadar, ülke tek partiyle "halka rağmen halk için" yönetilmiştir.

Türk ordusu Cumhuriyeti kuran toplumsal güçlerden biri olduğu için, tek parti döneminde ülkeyi batı uygarlığına ulaştırmak isteyenler arasında doğal olarak ordu ve asker kökenli siyasetçiler de vardı. Osmanlı devletinde Tanzimat'tan itibaren ordunun batılılaşma hareketlerindeki öncülüğü gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında da aynı amaç etrafında toplanan ve siyasetle yakından ilgilenen çok sayıda asker vardı (36). Askerlerin bu yıllarda siyasetle yakından ilgilendiklerini, meclisteki asker kökenli politikacıların oranı açıkça göstermektedir. 1923-50 döneminde meclisteki asker kökenli mebusların toplam mebuslar içindeki oranı şöyleydi; 1923-27'de %20, 1927-1935'de %19, 1935-1939'da %19, 1939-1943'de %18, 1943-1946'da %16. Ayrıca ikinci yasama döneminde ordu ve kolordu komutanlarının çoğu, milletvekili olarak doğrudan siyasetin içindeydiler (37). Yüksek rütbeli ordu mensuplarının özellikle ilk yıllarda siyasetle doğrudan ilgilenmelerinin nedeni, ülkeyi hedeflenen uygarlığa asker ve sivil seçkinlerin önderliğinde ulaştırmaktı. Bu dönemler arasında politikayı ve askerliği birlikte yürütenlerin liberal kişiler oldukları için, bunun sivil rejimi militarize etmekten uzak olduğu iddia edilse bile (38), bu kişilerin meslek hayatlarında kazandığı askeri değer yargıları nedeniyle, siyasi sistemin işleyişini sivil değerleri dikkate alarak değerlendirmeleri çot zor olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi ve askeri kişilikleri bir arada bulunan çok sayıda kişi varken, zamanla Mustafa Kemal'le Milli Mücadele'nin önde gelen liderleri arasında, kurulması istenen yeni rejimin niteliği konusunda anlaşmazlık çıkınca, bazı Generaller kendisine karşı muhalefet saflarında yer aldı. M. Kemal'de bunun üzerine orduyu politikadan uzak tutmaya karar verdi. Çünkü, kurulması istenen yeni rejime karşı özellikle M. Kemal karşıtları öncülüğünde girişilebilecek bir siyasi komplo, yeni doğan Cumhuriyet rejiminin sonu olabilirdi. Bunu önlemek için 19 Aralık 1923'de kabul edilen yasayla, asker milletvekillerinin görevden istifa etmeleri zorunluluğu getirildi. Kısa bir süre sonra da başka bir yasayla, "dini ve orduyu

(36) Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasetle ilgilenenler arasında, başta Mustâfa Kemâl olmak üzere, İsmet İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Kâzım Karabekir gibi askeri komutanlar vardı. Bu dönemde mülki, askeri ve siyasi görevleri birlikte yürüten şahısların isimleri ve görevlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tuncay; T.C'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1928-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 114-116.

(37) Fredrick W. Frey; *The Turkish Political Elite*, MIT Press, Cambridge, 1965, s. 260.

(38) Nurşen Mazıcı; *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, I. Baskı, Gür Yayınları, İstanbul, 1989, s. 89.

siyasi akımlardan uzak tutmak" gerekçesiyle Mart 1924'e kadar hükümette bakan statüsünde yer alan Genel Kurmay Başkanlığı'nın bu statüsüne 3 mart 1924'te son verildi. Asker milletvekillerinin görevlerinden istifa ettirilmeleri ve Genel Kurmay Başkanlığının bakanlık statüsüne son verilmesiyle, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti kendini ordusundan ayırarak, ülkedeki siyasi otorite C.H.P'nin eline geçti (39).

Yasal alanda yapılan bu düzenlemelerle ordu politikadan uzak tutulmak istense bile, pratikte M. Kemal kendisine yakın gördüğü kişileri ordu üst yönetiminde etkili görevlere getirerek, rejimin tehlikeye girdiği anlarda bunlardan yararlanmak istemiştir. Bu nedenle de ordunun politika dışılığı bir bakıma Kemalistlerin sorunlarını orduya gerek kalmadan çözebildikleri sürece geçerli olmuştur (40).

Türkiye'de çok partili siyasi rejimin kurulması yönünde ilk adım 1924 yılında atıldı. 17 Kasım 1924'te Ali Fuat Cebesoy'un liderliğinde kurulan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" Doğu illerindeki Kürt ayaklanması ileri sürülerek 3 Haziran 1925'de kapatılırken, 12 Ağustos 1930'da Fethi Okyar'ın liderliğinde kurulan "Serbest Fıkra" da, 17 Kasım 1930'da bizzat Mustafa Kemal'in direktifleriyle kendini kapatma kararı aldı. Böylece 1930'lu yıllarda girişilen güdümlü çok partili demokrasiye geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlandı.

14 Mayıs 1945'de T.B.M.M. de Toprak Reformu Yasası'nın görüşülmesi sırasında, CHP milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan şiddetle bu yasanın aleyhinde görüşlerini belirtmeleri, CHP dışında yeni bir siyasi oluşumun gündeme geleceğinin habercisiydi. 17 Haziran 1945'de aynı kişiler CHP grubuna 3 sayfalık bir önerge sundular. Türk siyasi tarihinde "Dörtlü Takrir" diye bilinen ve siyasal düzenin demokratikleşmesi yönünde üç isteği içeren önergeye göre, DP süratle meclis denetiminin sağlanması, siyasal özgürlüklerin genişletilmesi ve parti çalışmalarının yeniden düzenlenmesini istiyordu.

CHP grubuna verilen bu önerge, 1930'lardan beri tek partiyle yönetilen Türkiye'de, yavaş yavaş çoğulcu siyasi rejime geçileceğinin ilk önemli sinyaliydi.

(39) Stefanos Yerasimos; " Tek Parti Yönetimi ", (Çev. Aydın Pesen), Geçiş Sürecinde Türkiye, (Der) İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge yayınları, İstanbul, 1990, s.96
(40) Bozdemir; Türk Ordusunun....., s.166

Başlangıçta salt CHP içinde bir takım ıslahatlar yapılması amacıyla verilen önerge kısa bir süre sonra değişik boyut kazandı. Bir yandan CHP lideri İnönü'nün teşviki, diğer yandan CHP'yi basında açıkça eleştirmeye başlayan Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın partiden ihracı, Celal Bayar'ın da basın özgürlüğünün genişletilmesi amacıyla verdiği önergenin kabul edilmesi üzerine istifa etmesi sonucunda 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) kuruldu. DP'nin kurulmasıyla, sabah tek partiye uyanan Türkiye Cumhuriyeti, akşam vakti artık çok partili bir yapıya kavuşuyordu (41).

DP'nin kuruluşunun üzerinden henüz altı ay geçmeden, genel seçimlerin bir yıl öne alınarak 21 Temmuz 1946'da yapılması kararlaştırıldı. Seçimlerin bir yıl öne alınmasının nedeni, CHP'nin DP karşısında seçimleri kazanmayı garanti altına almak istemesiydi (42). DP'nin hazırlıksız yakalandığı ve meclisteki 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebildiği seçimlerde başlıca sloganı, "CHP'nin tek partiye dayalı despotik rejiminden ülkeyi kurtarmak" şeklindeydi. Seçimlerin sonucunda DP önderleri ve taraftarları seçimlere hile karıştırıldığını ve usulsüzlükler yapıldığını iddia ederlerken, Cumhurbaşkanı ve CHP lideri İnönü seçimden sonra yayınladığı bildiriye şöyle diyordu:

"Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devreye giriyoruz. ... Seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak, vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir " (43).

Seçimlerden sonra, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk çok partili meclisi, DP ve CHP milletvekilleri ile bağımsız milletvekillerinin katılımıyla 5 Ağustos 1946'da açıldı. Yeni meclisin ilk görevi, Cumhurbaşkanı'nı seçmektir. Seçim sonucunda CHP adayı İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçildi. Yemin töreni için meclise gelen İsmet İnönü'yü DP milletvekillerinin ayağa kalkmayıp, alkışlamamaları, yaklaşık olarak 25 yıllık tarihi olan T.B.M.M.'deki ilk oturma eylemi olması açısından ilginçti. DP'liler bu eylemleriyle bir yandan İnönü'ye, diğer yandan da kaybettikleri seçimin sorumlusu olarak gördükleri CHP'ye tepki gösteriyorlardı. Aynı DP grubu meclisten çıkıp, Ulus meydanında toplanan halkın arasına katılırken, kitlelerden yükselen "Yeter....Söz Milletindir." sloganı, halkın yıllarca tek parti iktidarına karşı içlerine attıkları yılların sessiz birikiminin dışavurumuydu.

(41) Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı; Demirkırat, I. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 37.

(42) Emre Kongar; Türkiyenin Toplumsal Yapısı, C:1, V.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995 s. 161.

(43) Cumhuriyet, 25 Temmuz 1946

Meclisin açılmasından kısa bir süre sonra, bütçe görüşmeleri devam ederken, Peker'in Menderes'e "Psikopat bir zihniyetin tezahürü" şeklinde hitap etmesi, DP milletvekillerinin Meclisi boykot etmelerine neden oldu. İnönü'nün DP milletvekillerine bu tür olayların bir daha yaşanmayacağına ilişkin güvence vermesi üzerine, DP milletvekilleri yeniden Meclise döndüler.

7-11 Ocak 1947'de Ankara'da toplanan DP ilk büyük Kurultayında CHP şiddetle eleştiriliyor ve kongrede kabul edilen "Hürriyet Misakı" isimli raporda, DP Türkiye'de demokrasinin kurulabilmesi için üç temel koşul ileri sürüyordu. Bunlar;- Anti-demokratik ve anayasaya aykırı kanunların kaldırılması, Devlet memurları yerine, seçimlerin hukuki mercilerin kontrolüne tabi tutulması ve Cumhurbaşkanlığı mevkisinin parti liderliğinden ayrılmasına ilişkindi.

Aynı günlerde DP ile CHP arasında gerginlik sürekli tırmanırken, İsmet İnönü'nün "12 Temmuz Beyanname", ilişkilerin bir süre için yumuşayacağını gösteriyordu. İnönü bu beyannameyle, Cumhurbaşkanı olarak partilerüstü bir rol üstlenirken, Recep Peker kabinesinin de ihtilalcilik ve koministlikle suçladığı DP'nin yani muhalefetin teminat altında olması gerektiğini vurguluyordu. Yine beyanname, bir yandan iktidar-muhalefet ilişkilerini yumuşatırken, diğer yandan Türkiye'de demokrasinin gelişmesi yolunda bizzat Cumhurbaşkanı muhalefet partisini destekliyordu (44). Bildiriden kısa bir süre sonra Peker'in görevinden ayrılması, DP'yle hükümet arasında geçici bir süre için ılımlı bir havanın esmesine neden oldu. Peker'in yerine hükümeti kuran Hasan Saka (1886-1960) da, DP'nin ekonomik ve siyasal konulara ilişkin eleştirileri üzerine, 14 Ocak 1949'da istifa etti. Şemsettin Günaltay'ın (1883-1961), hükümeti kurmasından sonra 16 Şubat 1950'de kabul edilen yeni seçim yasasıyla, ülke çok partili siyasi yaşamın ikinci seçim atmosferine girdi.

14 Mayıs 1950 tarihinde gizli oy, açık tasnif yöntemiyle yapılan seçim sonucunda CHP'nin, hatta DP'nin pek ummadığı bir seçim sonuçları tablosu ortaya çıktı. Seçime katılan 8 milyon seçmenin %53'ü DP'yi tercih ederken, CHP'nin aldığı oylar %40'ı bile bulmuyor ve uygulanan çoğunluk sistemi sonucunda, DP TBMM'de 408 milletvekili ile temsil edilme hakkını kazanırken, CHP ancak 69 milletvekili elde ediyordu. Seçim sonuçları CHP için tam anlamıyla bir hezimet olurken, Atatürk'ün kurduğu devlet partisi halkın oylarıyla iktidardan düşüyor ve Türk

(44) Kemâl Karpat; Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 183.

siyasetinde artık daha düne kadar pek fikri sorulmayan "kasketliler"in devri başlıyordu. Yaklaşık yirmi yıldan beri tek partiye dayalı olarak yapılan siyaset artık "halk denizi"ne iniyordu. Seçim sonuçları aynı zamanda 1930'lardan beri kendilerini TC'nin adeta tek sahibi gören, halkı "halka rağmen" yöneten "devletçi-seçkinci"* cepheye karşı kırsal çoğunluğun, eşrafın, tüccarın birlikteliğinin simgelandığı, "gelenekçi-liberal"** cephenin bir zaferiydi. DP'nin kazandığı seçim zaferinin ilk saatlerinde yaşanan bir olay, "devletçi-seçkinci" cephenin asker kanadının seçim sonuçlarını pek de içine sindiremediğini gösteriyordu. Gazeteci Orhan Birgit bu olayı şöyle anlatıyor:

"Gecenin ilerlemiş bir saatiydi, telefon çaldı, açtım. Santral, I. ordu komutanı Orgeneral Noyan, Irmak'ı eğer cumhurbaşkanı hazretleri yeşil ışık yakarsa, seçimlere komünistlerin hile karıştırdığı varsayımıyla müdahale edebileceklerini ve milli şefin emirlerini beklediklerini söyledi. Mesajı Ankara'ya ilettik. Bana bir asır gibi gelen bir süreden sonra cumhurbaşkanı başyaveri aradı. Paşa'nın mesajı söyledi: "milli irade nasıl tecelli etmişse buna kendisi başta olmak üzere bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğinin bir defa daha bilinmesini istiyorum "(45).

Seçimlerin sonucunda Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan, Refik Koraltan da TBMM Başkanı oldu.

B- ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE ORDU VE SİYASET

1- 1950-1960 Dönemi

Seçim sonucunda kurulan hükümetin programı güven oyuna sunulurken, Menderes'in konuşmasına karşılık muhalefete cevap hakkı verilmeyince CHP milletvekilleri meclis salonunu terk ettiler. Bu olay, iktidar-muhalefet ilişkilerini tıpkı 1950 öncesi dönemde olduğu gibi gerginleştirdi. 6 Haziran 1950'de ordu üst kademesinde yapılan değişiklikler sonucunda, yüksek rütbeli bir çok subayın yerine yenileri atanıyordu. İktidarın böyle bir uygulamaya gitmesinin nedeni, bizzat Menderes'e, I. ordu üst kademesinin iktidara karşı bir darbe yapacağı şeklinde bir albay tarafından iletilen mesajdan kaynaklanıyordu. DP iktidarı bunun üzerine askeri

(*) Emre Kongar'ın Türkiye'nin Siyasal Yaşamını çözümlerken kullandığı bu kavram, ülkeyi batı tipi toplum modeline dayanarak yönetmeye çalışan ve otoriter anlayışlı aydın ve seçkin zümreyi temsil etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kongar, a.g.e., s.143-144.

(**) "Devletçi-Seçkinci" cepheye tepki niteliğinde doğan " Gelenekçi-Liberal " cephe, geleneksel değerlerine bağlı, devletin siyasal yaşama yoğun ölçüde karışmasına karşı çıkan yaklaşımları temsil etmektedir. A.g.e., s.143-144.

(45) Nakleden, Birand,Çaplı, DüNDAR, Demirkırat, s.54

bürokrasinin denetimini yavaş yavaş eline almaya başladı. DP iktidarının ilk icraatları arasında olan, ezanın Arapça okunma yasağını kaldırmasına, Cumhuriyeti kuran laik, aydın ve Batıcı kadro yoğun tepki gösterdi. Kısa bir süre sonra Kore'de başlayan savaş nedeniyle ABD ve Birleşmiş Milletler Güney Kore'ye askeri yardım kararı alınca, DP hükümeti de Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesini kolaylaştırmak amacıyla 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4.500 kişilik bir tugay gönderilmesine karar verdi. Aynı günlerde ABD Başkanı Truman "Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu"nda değişiklik yapılmasını sağlayarak Yunanistan, Türkiye ve İran'a 131.500.000 \$'lık yardım kararını alması, DP iktidarının ilk günlerinde ülkede kısa dönemde ekonomik alanda büyük bir refah artışına neden oldu. DP'nin iktidara geldiği ilk günlerde uygulanan ekonomi politikası; kamu kesiminin yardımıyla özel teşebbüsü geliştirmeye dayalı karma ekonomi modeliydi. 1953 yılına kadar özellikle Truman ve Marshall yardımlarının etkisiyle, ülkede tarımsal üretim alanında bir patlama gözlenirken, geleneksel deyimle köylünün cebi para görmele başlıyordu.

Eylül 1950'de yapılan belediye seçimleri sonucunda CHP'nin temsil ettiği 600 belediyeden 560'ı DP'ye geçtiğinde, Menderes seçim zaferini "Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" şeklinde yorumladı (46).

Atatürk döneminde kurulup , Cumhuriyet ruhunu halka aşılama amacını taşıyan Halkevleri'nin 8 Ağustos 1951'de kapatılması, CHP ile DP arasında siyasi arenada yakında şiddetli mücadelenin başlayacağını ilk belirtisi oldu. Nitekim DP iktidarı tarafından 1952 yılında " CHP'nin haksız iktisapları" denen konunun gündeme getirilmesi, iki parti arasındaki mücadelenin şiddetini arttırmıştı. DP'liler CHP'nin tek parti döneminde devlet bütçesi, hayır kurumları, KİT'ler aracılığıyla elde ettiği menkul ve gayrimenkullerin iki parti arasındaki siyasi mücadelede eşitsiz bir rekabet, haksız bir avantaj sağladığını iddia ediyorlardı. Bu amaçla, öncelikle CHP genel merkezine el kondu. 1953'ün son günlerinde de CHP'nin haksız iktisaplarının hazineye devrini amaçlayan yasa çıkarılıp uygulanmaya kondu.

1952 yılında yaşanan üç olay DP-CHP mücadelesini sokağa taşıdığını gösteriyordu. İlk olarak, İnönü'nün Manisa gezisi sırasında iki parti seçmenleri birbirine girdi ve CHP binası taşlandı. İkinci olay ise, İnönü'nün Balıkesir'e seyahati

(46) Cumhuriyet, 5 Eylül 1950

sırasında çıkan karışıklık nedeniyle İnönü'nün seyahatini iptal etmesiydi. Üçüncü olay ise, Vatan Gazetesi'nin başyazarı Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast girişimiydi..Bu olaylar iki parti arasındaki mücadelenin kısa süre içinde şiddetlenmesine ve ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu.

Temmuz 1953'te Millet Partisi'nin faaliyetleri hakkında açılan soruşturma sonucunda, Millet Partisi "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle mahkeme tarafından kapatıldı. Aynı ay, Ceza Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, basında bakanların aleyhinde çıkacak yazılara karşı yaptırımların getirilmesi kabul edilirken, 1954 yılında basın kanununda bu amaçla çeşitli değişiklikler yapıldı.

1954 Nisan ayında başlayan seçim kampanyalarında, DP 1950-1954 arasındaki iktidar döneminde ülkede gerçekleştirilen ekonomik kalkınmayı propaganda malzemesi olarak kullanırken, CHP ise halktan DP iktidarının kendisini mağdur ettiğini ileri sürerek oy istiyordu. Görüldüğü gibi tarih tekerrür etmiş, 1946'da DP'nin elindeki propaganda malzemesi, bu seçim öncesinde CHP tarafından kullanılmıştır.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerden DP büyük bir zaferle çıkarken, CHP için bu seçimler de 1950'de olduğu gibi bir yıkım oldu. DP oyların %58.42'sini alıp, 305 milletvekilliği kazanırken, CHP %35.11 oy yüzdesiyle 31 milletvekilliği elde etti. Seçim maalesef DP için zamanla bir zafer sarhoşluğuna dönüşmüştür. 1954 seçimlerinde CHP'nin kalesi olan Malatya ikiye bölünüp, Adıyaman ili kurulurken, DP'ye karşı hırçın muhalefeti ile tanınan Osman Bölükbaşı'nın seçim çevresi olan Kırşehir ilçe yapıldı.

DP'nin bu uygulamaları ordu içinde DP iktidarına karşı yavaş yavaş ilk tepkilerin oluşmasına neden oluyordu. Nitekim 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine uzanan süreçte ilk müdahale fikri, 1954 yılının son aylarında İstanbul Tuzla Uçaksavar Topçu Okulu'ndan Topçu yüzbaşı Dünder Seyhan ve yüzbaşı Orhan Kabibay'ın bir araya gelip ihtilal yemini etmesiyle doğdu.(56).DP iktidarına karşı ordu içinde yükselmeye başlayan tepkilerin nedenleri, DP iktidarının ilk icraatı olarak Ezanın Arapça okunma yasağını kaldırması, eski bir asker komutan olan İnönü'ye DP'lilerin çeşitli vesilelerle sataşması, Türk subaylarının Marshall planı çerçevesinde Türkiye'ye eğitim subayı olarak gelen Amerikalıların komutası altına

girmek istememesi, Silahlı kuvvetler mensuplarının sivillerle aynı mahkemelerde yargılanmalarını temin amacıyla askeri ve sivil yargı ayırımının kaldırılmak istenmedi . Bu nedenlere ,Cumhuriyetin kuruluşuna ve inkılaplara öncülük eden ordunun henüz halka ve işbaşına getirdiği iktidarın cumhuriyeti ve inkılapları koruyup, geliştirebileceğine tam inancı olmamasıda ekleniyordu. Yine, "Askeri otoritenin sivil otoriteye bağımlılığı" ilkesi, ordu mensupları arasında henüz tam anlamıyla kabul görmüyordu. Bu görüşümüzü doğrulayan olay, 1955 yılında 29 Ekim kutlamaları sırasında yaşanmıştı. Kutlamalar sırasında Milli Savunma Bakanı'nın Genel Kurmay Başkanı'na el işaretiyle yanına çağırması, ordu mensuplarının geniş çaplı tepkisine yol açtı. Hatta bu sırada Tümen ve Alay Komutanları Genel Kurmay Başkanı'nın yanına gelip "sizden emir bekliyoruz, emredin şimdi başta Celal Bayar olmak üzere hepsini içeri tıkalım" derlerken, Genel Kurmay Başkanı'nın cevabı ise "zamanı vardır, ben bu işi daha başka şekilde çözerim" olmuştu (47). Bu olay, yavaş yavaş askeri otorite ile sivil otorite arasında iplerin yakında kopacağını göstermesi açısından ilginçti.

6 Eylül 1955 günü İstanbul Ekspres gazetesinde "Yunanlılar'ın, Selanikte Atatürk'ün doğduğu eve bomba attıkları" haberi yayınlanınca, İstanbul ve İzmir'de Rumlar ve Yunan temsilciliklerine karşı kitle hareketleri başlamıştır. Genişleyen hareket kısa sürede Rum ve Yunanlılar'ın mallarına, hatta canlarına yönelmiştir. (6-7 Eylül olayları). Bu olaylar sonucunda, İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilân edilirken , İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa ediyordu. 6-7 Eylül olaylarının konumuz açısından önemi; DP liderlerinin yargılandığı Yassıada Mahkemelerinde olayları bizzat DP'lilerin kışkırttıklarının iddia edilmesi ve bu olayların da ihtilalcilerin sivil yönetime müdahale etme nedenlerinden biri olmasıydı.

1955 yılının son ayında DP'nin bir baskı yönetimine doğru gittiğini iddia eden ve bu durumu onaylamayan bazı DP milletvekillerinin partiden ayrılıp "Hürriyet Partisi"ni kurmaları, DP içinde oluşmaya başlayan muhalefetin dışı vurumuydu. 1956 yılına girilirken, bir yandan DP içindeki muhalefet, diğer yandan da DP-CHP ilişkilerinin sertleşmesi, çok partili demokrasi adına üzüntü vericiydi. Aynı günlerde Menderes muhalefetin üniversite ve basınla birlikte iktidara karşı cephe aldıklarını belirtip, "istersek bugün çanlarına ot tıkarız" diyordu (48). 10 Nisan 1956'da ise

(47) A.g.e., s. 123

(48) Cumhuriyet, 25 Ocak 1956

Menderes, Gaziantep mitinginde yaptığı konuşmada bazı komünist birliklerin hareket halinde olduklarını, ihtilalci metotların bitmesi için eldeki kanunlar yetmiyorsa, yeni kanunlar getireceklerini haber veriyordu (49). "İhtilal" sözcüğü o günlerde ordu mensupları arasında gizliden gizliye yayılırken, Menderes de bu sözcüğü açıktan açığa söylüyordu.

Kısa bir süre sonra, aralarında Yargıtay Başkanı ve Cumhuriyet Başsavcısının da bulunduğu 23 yargıç emekliye sevk edilirken, 29 Mayıs'ta ise DP meclis grubunda gazeteciliği ve gazeteleri, gazete haberlerini, yorumları sınırlayan, tezkip haklarını genişleten yeni bir tasarı kabul edildi. 7 Haziran'da da Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikle "resmi şahıslar hakkında kötü düşünceyi davet edecek" yayınlara yasak getirildi. DP iktidarının bu uygulamaları, zaten gerginleşmeye başlamış olan iktidar-muhalefet ilişkilerinde CHP'nin DP'yi suçlamasına fırsat yaratıyordu.

1957 yılının yaz aylarında CHP'nin önderliğinde, muhalefet partileri DP iktidarına karşı ortak bir cephe kurmak amacıyla bir araya gelip, 4 Eylül 1957'de kamuoyuna bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri de şu hususlar yer alıyordu; "Parlamento bir kurucular meclisi olarak çalışacak; altı ay içinde, izlenecek olan rejimin temel kuralları konacak ve meclis kendi kendine son verecek; Nisbi temsil seçim sistemi kurulacak; Bir üst kademe meclis olarak Senato kurulacak; İşçiye grev hakkı tanınacak; Bütün hürriyetler kanunla garanti altına alınacak"

Muhalefetin bu ortak bildirisine karşılık aynı gün DP Genel İdare kurulu seçimlerin 27 Ekim'de yapılacağını kamuoyuna açıkladı. Seçim takviminin açıklanması, DP-CHP arasında, o güne kadarki en sert siyasal mücadelenin yakında başlayacağını haber veriyordu. Nitekim bu süreçte Menderes, İsmet Paşa'yı "İktidar hastası" olmakla suçlarken, İnönü de Menderes'ten iktidardan çekilmesini çünkü ileride kendisini savunacak kişinin yine kendisi olduğunu söylüyordu (50).

27 Ekim 1957'de genel seçimler yapıldığında, DP oyların %47.7'sini alıp, 424 milletvekili elde ederken, CHP %40.8 oy oranıyla 178 milletvekili kazandı. Diğer muhalefet partilerinden Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP); 4, Hürriyet Partisi (HP); 4, Bağımsızlar ise 2 milletvekili çıkardı. DP'nin seçimlerdeki başarısına muhalefet partileri, seçimlere hile karıştırıldığını iddia edip, tepki gösteriyorlardı.

(49) Nakleden, Birand, Dündar, Çaplı, a.g.e., s.134

(50) Cumhuriyet, 3 Ekim 1957

İktidar ve muhalefetin birbirlerine güvenmemesi şeklindeki anlayış günümüzde de sürmektedir. Nitekim iktidar ve muhalefet kanadının bu güvensizlikleri gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart ve 12 Eylül'de ordunun sivil yaşama müdahale etme nedenleri arasında yer almaktadır (*).

Ocak 1958'de Türk Silahlı Kuvvetleri içinde DP iktidarına karşı ihtilal hazırlıkları yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladı. DP hükümetinin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e bizzat Yarbay Faruk Güventürk tarafından ihtilal liderliği teklif edilip, olay Binbaşı Samet Kuşçu tarafından Menderes'e duyurulunca, girişim sonuçsuz kaldı. İhtilali tasarlayanlar yargılama sonucunda beraat ederlerken, muhbir Samet Kuşçu mahkum olmuştur. (9 Subay Tutuklaması 16 Ocak 1958). Bu olay emekleme dönemindeki çok partili demokrasi açısından üzücü olduğu kadar düşündürücüydü de. Çünkü sivil bir hükümetin bakanına bizzat ordu mensubu bir yarbay tarafından ihtilal liderliğinin teklif edilmesi mevcut siyasi düzenin yakında pek çok şeye gebe olacağını gösteriyordu. Bu olayın ardından DP hükümeti ister istemez ordu ve muhalefete karşı şüpheli bir tavır takınmıştır. Bu şüphe nedeniyle aynı günlerde bir yandan aralarında Tümgeneral Cemal Madanoğlu'nun da bulunduğu yüksek rütbeli subaylar arasında yer değiştirmeler ve yeni atamalar gerçekleştirilirken, diğer yandan da, muhalefete yönelik çeşitli tedbirler de alınıyordu. Örneğin yapılan düzenlemelerle milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmaları kolaylaştırıldı ve bazı suçlara verilecek cezalar arttırıldı.

Menderes, 9 Şubat 1958'de Bursa'da yaptığı konuşmada muhalefete karşı alınan tedbirleri şöyle savunuyordu;

"Muhalefetin zorlaya zorlaya bizi bazı tedbirler almaya mecbur etmeleri demokrasiye uygun neticeler değildir. Eğer onlar zorlamasalar, bu gün beğenmedikleri bir çok kanunun çıkmasına imkan yoktu. Sizin üstünüze yürünürse, elbet müdafaa tedbirleri alırsanız. Fakat daha şiddetli kanunların çıkması için ne derece zorlarsa zorlasınlar, DP sınır aşmak, ölçüyü kaçırmak gafletini göstermeyecektir " (51).

14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleştirilen askeri darbe sonucunda ,Nuri Sait hükümetinin devrilip, Kral II. Faysal'ın öldürülmesi, Ankara'da şaşkınlık uyandırmıştır. Çünkü ,15 Temmuz 1958 günü Bağdat Paktı toplantısı için Kral Faysal ve Nuri Sait Türkiye'ye geleceklerdi. Menderes DP Balıkesir il kongresinde

(*) Bu konuya ilişkin olarak askeri müdahale bildirilerinin tam metni için bkz. Fevzi Demir, Şükrü Karatepe; Anayasa Hukukuna Giriş, II. Baskı, Evrim Yayınları, İzmir, 1989, s.235-242

(51) Cumhuriyet, 10 Şubat 1958

Irak'taki darbeye değinerek ,bu konuya ilişkin görüşlerini şöyle dile getiriyordu;

"Irak'ı misal göstererek adeta bunları öldürecek bir serseri çıkmayacak mı demektedirler. Biz onların bu meşum maksadını seziyoruz. Bir zamanlar Atatürk'e dahi suikastlar tertip edilmiştir. Ama buna cüret edenlerin idam sehvalarında can verdiklerini hatırlasınlar " (52).

Bu konuşma sonucunda, ordu içinde gizli gizli telaffuz edilen "ihtilal" sözcüğünün yanına, bizzat Menderes'in ağzından çıkan "idam sehvası" sözcüğü de-
klenmiştir. 1958 yılının son aylarında DP karşısındaki muhalefet gittikçe güçlendi. Ekim ayında Türkiye Köylü Partisi ,Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek, Cum-
huriyetçi Köylü Partisi'ne dönüşürken, Kasım ayında Hürriyet Partisi CHP'ye
katılma kararı aldı.

CHP'nin 12-15 Ocak tarihlerinde toplanan 14. büyük kurultayında kabul edi-
len "İlk Hedefler Beyannamesi"yle, DP iktidarı tarafından süratle yerine getirilme-
sini istediği konuları açıklamıştır.Buna göre; Partizanlığın kaldırılması,TBMM'den
başka ikinci bir meclisin kurulması,Seçim güvenliğinin sağlanması, Anayasa Mah-
kemesinin ve Yüksek Hakimler Meclisinin kurulması, Memurlara mahkemeye
başvurma hakkının tanınması, Basın özgürlüğünün anayasa teminatına bağlanması,
Üniversite özgürlüğünün eksiksiz sağlanması, Bir yüksek iktisat şurası kurulması
ve "Sosyal adalet" kavramının anayasaya girmesi gibi konular DP tarafından acilen
sonuca bağlanmalıydı.

1947'de toplanan DP'nin I. Kurultayında , Türkiye'de demokratik düzenin
kurulması için muhalefet partisince dile getirilen talepler, bu sefer CHP'nin muhale-
fette olduğu dönemde iktidar partisinden demokratik rejimin işlerliği için yerine geti-
rilmesi istenen taleplere dönüşüyordu. Bunun nedeni ,kanımızca Türkiye'de ikti-
dardan düşmenin maliyetinin siyasi partiler için çok yüksek olması, bir başka
deyişle muhalefete düşen partilerin mağdur duruma da düşmesidir Muhalefetteki
CHP mağduriyetinin sona ermesi için, iktidardan çeşitli tedbirler alınmasını istiyor-
du.

CHP kurultayında dile getirilen bu isteklere karşı, DP "Vatan Cephesi"ni kur-
du. 1959'da tüm ülkede örgütlenmeye başlayan Vatan Cephesi ocaklarına DP'nin
tüm sempatanları katılırken, bu katılım bizzat devletin radyosu tarafından kamuoy-
una duyuruluyordu. DP'nin bu uygulaması, CHP dönemindeki parti-devlet

özdeşliğini herşeyin üstünde tutan otoriter yönetim anlayışından pek de farklı değildi. Nitekim bu cephe tüm muhalefet tarafından şiddetle eleştirildi.

Aynı günlerde Londra'ya giden Türk heyetinin uçağı Londra yakınlarında düştü ve kazada Adnan Menderes de yaralandı. Kazadan sonra Menderes'in yurda dönüşünde, kendisini karşılayanlar arasında İnönü'nün de bulunması, iktidar-muhalefet ilişkilerini kısa bir süre için yumuşattı. Bir süre sonra, İnönü'nün yurt gezileri sırasında kendisine yönelik şiddet hareketleri, ilişkilerin yeniden sertleşmesine neden oldu.

Bu gelişmeler yaşanırken, Silâhlı Kuvvetler içinde ihtilâl hazırlığı yapan bir grup subay, Kara Kuvvetleri komutanı Cemal Gürsel'i aralarına almak istemişlerse de Gürsel bunu kabul etmemiştir. Fakat Gürsel, bu subay grubunun istedikleri yerlere atanmaları konusunda kendilerine yardımcı oldu.

4 Ağustos 1959'da hükümetin batı Avrupa ülkelerinin talepleri üzerine aldığı devalüasyon neticesinde, 1 Amerikan doları 2.80 TL'dan 9 TL'ye çıkarıldı. Bunun anlamı, özellikle sabit gelirli grup içinde yeralan bürokrasi ve askeriye mensuplarının gerçek gelirlerinde önemli bir azalma meydana gelmesiydi.

22 Ocak günü İnönü'nün mecliste yaptığı konuşmada D.P hükümetine hitaben, " ...baskı idaresi kurmak isteyenler tabî olarak kendilerini daima ihtilâl tehlikesi karşısında görürler..." (53) şeklindeki açıklaması, ihtilâl hazırlıkları yapan subayları özendirici nitelikteydi.

18 Nisan 1960 günü D.P Meclis Grubu'nda, " muhalefet ve basın aleyhinde ileri sürülen suçların soruşturmasını yapmak, soruşturmalar bitene kadar her türlü siyasal toplantıları durdurmak ve Meclis görüşmeleri yada önergelerin Resmi Gazete dışında hiçbir gazetede yayınlanmamasına ilişkin düzenlemeleri gerçekleştirmek" amacıyla bir kurul oluşturulmasına karar verildi. 15 kişiden oluşacak bu kurul, " Vatan Cephesi" nde olduğu gibi, günümüzde de D.P'nin uygulamalarına yöneltilen eleştirilerin başında gelen, " Tahkikât Komisyonu" ydu. İnönü, komisyonla ilgili önergenin tartışıldığı Meclis görüşmelerinde şöyle diyordu;

"Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimini kurarsa, o memlekette ihtilal behemahâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle

*münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederse-
niz, ben de sizi kurtaramam" (54).*

İnönü bu konuşmasıyla, uzun süreden ihtilâl hazırlığında olan subay grubuna adeta davetiye çıkarıyordu. Aynı günlerde İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerinin D.P iktidarı aleyhine yaptıkları gösteriler, ülkedeki gerginliğin artmasına neden oluyordu. Dönemin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Ali Fuat Başgil'in Beyazıt'ta öğrencilerin DP iktidarına karşı yaptıkları gösterilere ilişkin izlenimleri şöyleydi;

"... Bir taraftan talebe bu şekilde bağırtıyor diğer taraftan da askerler muntazam sıra halinde onların üzerin yürüyordu. İki taraf arasında hemen hemen bir kaç adımlık mesafe kalmıştı. Birden bire asker durdu aradan bir kaç saniye geçmedi, asker ve talebeler ağlamaklı birbirine sarıldılar. Kendi kendime, tamam dedim bu hareket orduya da sirayet ettiğine göre Menderes hükümeti artık gitmiştir..." (55).

Gösteriler sonucunda ölen öğrenciler için, Behçet Kemâl Çağlar yazdığı ağıtta "Türk Ordusu Yetiş gel" derken, ihtilale davetiye çıkaranlar arasına şairlerin de katıldığı anlaşılıyordu.

Aynı günlerde Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği mektupta, ülkede yaşanan bunalımın hafifletilmesi için Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa edip, yerine Menderes'in geçmesini teklif etmiştir. Mektubun Menderes'in eline geçmesinden kısa bir süre sonra Gürsel'e üç aylık izin verildi ve kendisi İzmir'e gitti.

5 Mayıs 1960'ta Ankara Kızılay meydanında toplanan öğrenciler, "hürriyet istiyoruz" diyerek, D.P iktidarına tepki gösteriyorlardı. (555 K Olayı) (beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da). Bu tepkiler devam ederken, Menderes'in Ege zi yareti sırasında kendisini çok sayıda kişinin karşılması, ardından Genel Kurmay Başkanı Erdelhun başta olmak üzere 20'ye yakın General'in D.P hükümetine bağlılıklarını bildirmeleri, D.P'lileri kısa bir süre için rahatlatmıştır.

Ülkedeki gelişmeler üzerine, aynı günlerde D.P Genel İdare Kurulu'nda parti içi muhalefet, "Tahkikat Komisyonu'nun kaldırılması, erken seçime gidilmesi, ordu içinde yaşanan bunalımın tartışılması" isteseler de, bu istek kabul edilmemiştir. D.P içindeki muhalefetin bu isteğine karşılık, subayların mali durumlarını düzeltmek amacıyla birtakım düzenlemelere gidileceği, subayların maaşları başta ol-

(54) Naklerden, Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, III.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.359

(55) Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri, (Çev. Ali Sebük, Hakkı Akın), İstanbul, 1966, s.125

mak üzere, çalışma şartları ve konut problemlerini hafifletmek için birtakım tedbirler alınacağı kamuoyuna ilân edilmiştir. .T.S.K adına Genelkurmay Başkanı Erdelhun da 26 Mayıs günü, T.S.K'nin herhangi bir darbe hazırlığında olmadığını açıklamıştır.Bu açıklamanın üzerinden 24 saat bile geçmeden, Türkiye radyolarından sabaha karşı yayınlanan T.S.K bildirisi, Ordu içindeki en yüksek rütbeli subayın bile nedenli yanlgı içinde olduğunu gözler önüne sermiştir.

2- 27 Mayıs 1960-10 Ekim 1965 Dönemi

27 Mayıs 1960 sabahı, "Büyük Türk Milleti...bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve üzüntü verici olaylar dolayısıyla, kardeş kavgasına meydan vermemek için Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin yönetimini ele almıştır..." cümleleriyle başlayan TSK'nin bildirisiyle, Cumhuriyet tarihinde ilk defa ordunun, halkın serbest iradesiyle seçilmiş bir siyasi iktidarı askeri müdahale sonucunda iktidardan uzaklaştırdığına şahit olunuyordu. Aynı gün DP önderleri ve çok sayıda DP milletvekilleriyle birlikte Genelkurmay Başkanı Erdelhun ve bazı yüksek rütbeli subaylar da tutuklandı.

TSK'nin yönetime el koyduğu gün İzmir'de bulunan Cemal Gürsel, Ankara'ya getirilerek Milli Birlik Komite'sinin (MBK) başkanı yapıldı. İhtilalin ilk günü MBK'nin yayınladığı bildirilerde, Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında hukukçulardan oluşacak bir kurulun yeni bir anayasa hazırlayacağı, yeni anayasa ilan edilene kadar da siyasi partilerin her türlü faaliyetlerinin yasaklandığı belirtiliyordu. MBK başkanlığına getirilen Gürsel, kurulan hükümette başbakanlık, vekaleten Milli Savunma Bakanlığı ve Başkomutanlık görevlerini üstlendi. Aynı gün hukukçulardan oluşan anayasa komisyonu MBK'ne sunduğu raporda, 27 Mayıs askeri müdahalesinin hukuki yönünü açıklarken, CHP lideri İnönü parti örgütüne yayınladığı genelgede 27 Mayıs'ı desteklediğini şu sözleriyle açıklıyordu.

"Şanlı Türk Ordusu, ülkeyi maddi ve manevi çöküntüye götüren, açıkça anayasa dışı baskı idaresine son vermiştir... MBK'nin dürüst bir düzen kurmak konusunda kesin karar sahibi olması... ülkede huzuru ve güveni sağlayan büyük bir güvencedir..." (56).

Askeri müdahaleyi gerçekleştirenler tarafından anayasa komisyonu

başkanlığına getirilen Sıddık Sami Onar yayınladığı bildiride, "27 Mayıs'ta müdahalesinin askeri bir darbe olmadığını, bozulmuş bir siyasi iktidarın yerine, meşru bir iktidarın getirilmesi amacını taşıdığını ve demokratik rejimin esasının sayısal çoğunluk olmayıp, kuvvet dengesinin esas olduğunu ifade etmiştir (57). Müdahaleden bir kaç gün sonra TSK'inde bir dizi değişiklik yapılarak, DP iktidarının son döneminde Genelkurmay II. başkanı olan General Ragıp Gümüşpala Genelkurmay Başkanlığına, General Cevdet Sunay da Kara Kuvvetleri Komutanlığına atandı.

Anayasa komisyonunca hazırlanan ve 12 Haziran günü kamuoyuna açıklanan geçici anayasa metnine göre, yeni bir anayasa hazırlanıp, genel seçimler yapıldıktan sonra oluşturulacak yeni meclis yönetimi ele alınca kadar, egemenlik Türk Ulusu adına MBK tarafından kullanılacaktı. Yine, geçici anayasa metnine göre; MBK'nin yasama yetkilerini doğrudan doğruya kullanması öngörülürken, idari yetkiler de Cemal Gürsel'in kuracağı ve komitenin onaylayacağı bir kabine aracılığıyla kullanılacaktı. 27 Mayıs ihtilaliyle birlikte DP iktidarına son verilmesi, bazı CHP'liler arasında iktidarın CHP'ye teslim edileceğine ilişkin bir kanı uyandırmıştı. Gürsel 14 Haziran günü basına verdiği demeçte "Milli inkılap hareketi hiç bir şahıs veya zümrenin lehine yapılmamıştır" diyerek ihtilali sahiplenen CHP'lilerin arzularının da gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir (58).

1960 öncesi kırsal kesimdeki vatandaşların siyasi etkinliklere katılmada etkili araçlarından olan siyasi partilerin Ocak ve Bucak teşkilatlarının 23 Haziran 1960'da kapatılması ,yerel siyasete indirilmiş bir darbeydi.

27 Mayıs İhtilalini yapan kadrolar halkın temsilcilerini dışlamakla kalmayıp, aynı zamanda TSK içinde de geniş çaplı operasyon gerçekleştirdiler. 3 Ağustos günü hükümete 25 fiili yılını tamamlayan subayları resmen emekliye sevk etme yetkisi veren kanunun kabul edilmesi sonucunda, 235 generalle 4000 subay emekliye sevk edildi. (Eminsu: Emekli İnkılap subayları olayı).Gürsel 17 Ekim'de düzenlediği basın toplantısında "eğer millet bunu istiyorsa ve bende seçimleri kazanırsam, tarafsız bir devlet başkanı olarak kendi kapasitem içinde denge sağlayabilirim" derken, ihtilalcilerin uzun vadeli amaçlarını da ortaya koyuyordu. (59). Bunun anlamı; seçimler yapıp, sivil yönetime geçilse bile, TSK dolaylı da olsa siyasi iktidarın kontrolünü elinde tutmak istemesiydi.

(57) Cumhuriyet, 5 Haziran 1960

(58) Milliyet, 15 Haziran 1960

(59) A.g.g, 18 Ekim 1960

27 Mayıs döneminde çeşitli üniversitelerde görevli öğretim üyelerinin görevlerine "tembel, yeteneksiz, reform düşmanı" oldukları gerekçesiyle son verildi., (147'ler olayı). MBK'nin bu kararını protesto etmek amacıyla, başta Turhan Feyzioğlu ve Sıddık Sami Onar olmak üzere çok sayıda öğretim üyesi üniversitelerdeki görevlerinden istifa ettiler. Bu durum, 27 Mayıs eylemine destek veren sivil aydınlarla ordu arasında kırgınlığa yolaçtığı gibi, komitenin yalnızlığa gömülme sürecini hızlandırdı. (60). Kamuoyunun sert tepkisi karşısında Gürsel "Hatalarımız varsa bunları en kısa zamanda üniversitenin iştirakiyle birlikte düzeltmeye çalışacağız" diyerek , 147'ler konusunda geri adım atılabileceğini dile getirdi (61).

MBK üyeleri arasında uygulanan politikalar nedeniyle ciddi anlaşmazlıklar çıkması üzerine komite kendisini 13 Kasım'da feshetti. komitenin 14 üyesi ise, "ülkeyi sürekli bir askeri rejimle yönetmek, kurucu meclisin açılışını geciktirmek" iddiasıyla tasfiye edilip, yurt dışı görevlere atandılar (14'ler olayı). Bu olaydan kısa bir süre sonra MBK yeniden kurulup, çalışmalarına devam etti.

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra demokratik rejime yeniden geçiş yolunda atılmış önemli bir adım, 6 Ocak 1961 tarihinde Kurucu Meclis'in göreve başlamasıydı. "MBK üyeleriyle, Tesilciler Meclisi"nde oluşan mecliste DP dışındaki siyasi partilerin (CHP ve CKMP'nin), çeşitli meslek kuruluşlarının (basın, barolar, işçi sendikaları, esnaf kuruluşları, emekli subaylar, sanayi ve ticaret odaları, öğretmen kuruluşları, üniversite ve yargı organları) temsilcileri vardı. Amacı yeni bir anayasa hazırlamak olan Kurucu Meclis'te çeşitli demokratik kitle örgütlerinin temsil edilmesine rağmen, DP'lilerin bu temsilden dışlanması, Kurucu Meclis'in demokratikliğine gölge düşürmüştür. Meclisin göreve başlamasıyla birlikte ülkede demokratikleşme yönünde siyasi partilerin faaliyetlerine yeniden izin verildi.. Kısa bir süre sonra da, çok sayıda siyasi parti kuruldu (*).

27 Mayıs eylemi doğrudan doğruya DP iktidarını hedef aldığı için, Kurucu Meclis'in hazırladığı yeni anayasa tasarısına DP'nin mirasçısı olan AP olumsuz bir tavır takınmıştır. Nitekim AP, halk oylaması öncesi yapılan kampanyalarda anayasa

(60) Hikmet Özdemir, " Siyasal Tarih (1960-1980), Türkiye Tarihi, C:IV, (ed) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 201

(61) Cumhuriyet, 2 Kasım 1960

(*) Bu dönemde kurulan siyasi partiler şunlardı; Cumhuriyetçi Meslekî İslahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Partisi, Türkiye İşçi Partisi

tasarısına karşı "hayırda hayır vardır" sloganını kullanırken, tasarısının kabulü halinde ülkenin başına "Mr Referandum" isimli bir Amerikalı'nın getirileceğini iddia ediyordu (62).

Bu gelişmeler devam ederken 3 Haziran'da yaşanan bir olay MBK'yı önemli askeri birliklerden ve ordu hiyerarşisinden güç alan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) karşısında zayıflatmış, SKB'nin ise ordu içindeki etkinliği artmıştır. Olay şöyle gelişmiştir; Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı İlhan Tansel görevden uzaklaştırılmak amacıyla, Washington'daki askeri heyetin başkanlığına atanmak istenmişse de, Tansel bu görevi kabul etmemiştir. Hatta, Hava Kuvvetlerine ait uçaklar Ankara semalarında bir gösteri uçuşu yaparak Tansel'i desteklemişlerdir. Bu olay MBK ile askeri komutanlar arasında kuvvet çekişmesine neden olmuş, sonuçta Tansel aynı görevde kalmıştır. 27 Mayıs generallerinden Korgeneral Madanoğlu da komitedeki görevinden istifa etmiştir. 16 Eylül'de Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın, 17 Eylül'de ise Adnan Menderes'in idam cezaları infaz edilmiştir.

27 Mayıs döneminde yapılan ilk genel seçimler (15 Ekim 1961'de) sonucunda, CHP %36.7 oy oranı ile 173 milletvekili kazanırken, AP oyların %34.7'siyle 158 milletvekili çıkarmıştır. Aynı seçimde CKMP 65, YTP ise 54 milletvekili elde etmiştir. Bu seçim sonuçları hiç bir partinin tek başına iktidar olamayacağını gösterdiği gibi, Türk siyasi hayatında kararsız bir koalisyonlar döneminin de başlangıcı olmuştur. MBK, dört partinin katılımıyla oluşacak bir Milli Koalisyon Kabinesi kurulması için girişimlerde bulunduysa da, başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Cemal Gürsel, yaptığı açıklamada, "memleketi bu halde ve şartlar altında bırakmam mümkün olmaz" diyerek Cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıkladı. Bu sırada AP içindeki bazı gruplar Ali Fuat Başgil'i aday göstermek isteyince, Başgil de Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu.

TBMM açılmadan üç gün önce ,21 Ekim 1961' de Silahlı Kuvvetler içindeki bazı subayların (10 general ve 28 albay) İstanbul Harb Akademilerinde yaptıkları toplantıda bir belge imzalamışlardır (21 Ekim Protokolü). Bu belge seçimlerin yapılmasıyla birlikte başlayan demokratikleşme sürecinde, ordunun sivil yönetim üzerindeki etkisinin süreceğini göstermiştir. Belgede şu hususlar yer alıyordu; "TSK mensupları, 21 Ekim 1961 günü, yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek

(62) Kurtul Altuğ; 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, Koza Yayınları, İstanbul, 1976, s. 213

yeni TBMM toplantısından evvel fiilen duruma müdahale edecektir. İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine (temsilcilerine) tevdi edecektir (verecektir). Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek (yasaklanacak), seçim neticeleriyle MBK feshedilecek (kaldırılacak). Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonra bir güne tehir edilmeyecektir" (63). Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunday'ın protokoldeki görüşleri benimsememesi nedeniyle, protokolü uygulama imkanı olmamış, İsmet İnönü de kesinlikle bir askeri eyleme karşı olduğunu bildirmiştir. Aynı günlerde Çankaya'da siyasi parti liderleriyle komutanların önünde imzalanan Protokol, bir gün sonra açılacak meclise yeniden askerin gölgesini düşürmüştür. İmzalanan protokolle, siyasi parti liderleri 27 Mayıs'a karşı çıkmayıp Orgeneral Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi için her türlü çabayı göstereceklerini, ordu mensuplarına tanınan hakları geri almayacaklarını, Yassıada mahkumlarının affedilmesine ilişkin herhangi bir karar almayacaklarının kamuoyuna deklare ediyorlardı (64). Çankaya Protokolü'nün imzalanmasının ardından ordu tarafından yapılan açıklamada; "demokratik rejimin işlemesi konusunda parti liderleriyle aramızda görüş ayrılığı yok" denilirken, protokolle imzası bulunan siyasi parti liderleri de, "herşey yolunda, görüşülen memleket meselelerinde tam oydaşmaya vardık" şeklindeki açıklamayla ordu tarafından diretilen istekleri kabul ediyorlardı (65).

15 Ekim 1961 seçimlerinin ardından Meclis 25 Ekim'de açıldığında, Meclisin gündeminde Cumhurbaşkanlığı seçimi vardı. Daha önce aday olduğunu açıklayan Başgil'in devre Silahlı Kuvvetler tarafından devre dışı bırakılmasından sonra, Cemal Gürsel gerek Silahlı Kuvvetlerin isteği, gerekse AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın da desteği ile 607 oyun 434'ünü alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Birkaç gün sonra da Suat Hayri Ürgüplü (1903-1981) Senato başkanlığına, Fuat Sirmen de (1899-1981) Meclis başkanlığına getirilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Türkiye'nin gündeminde bir koalisyon hükümetinin kurulması vardı. Yapılan uzun görüşmeler sonucunda 15 Kasım'da AP'den iki başbakan yardımcısı seçilerek CHP-AP ortaklığında koalisyon hükümeti kuruldu. İnönü'nün liderliğinde 15 Kasım 1961'de kurulan bu kabine, AP ile CHP arasında "af kanunu" nedeniyle çıkan uyuşmazlık üzerine 22 Şubat 1962'de dağıldı. 22 Şubat 1962'de Albay Talat Aydemir'in önderliğinde bir gurup küçük rütbeli subay darbe girişiminde bulunup, darbeci subaylar Gürsel'den meclisin feshedilmesini isteseler de, ordu hükümete sadık kalınca,

(63) Nakleden, Özdemir, a.g.e., s. 209

(64) A.g.e., s. 209

(65) Nakleden, Mazıcı, a.g.e., s. 99

darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

İnönü'nün istifasından sonra, kabineyi kurma görevi yine kendisine verildi. İnönü parti liderleriyle yaptığı bir dizi görüşmeden sonra, CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan yeni hükümeti kurdu. Bu hükümet döneminde, başta Celal Bayar olmak üzere, eski Demokratların bir kısmı serbest bırakılırken, aynı günlerde Cemal Gürsel yaptığı açıklamada "artık ordu kendi sahasına çekilme çabası içindedir" derken, yavaş yavaş 27 Mayıs rejiminin ve döneme damgasını vuran ordu baskısının yerini sivil rejimin alacağı hissediliyordu. (66). II. İnönü hükümeti döneminde dikkati çeken bir diğer olay da, Talat Aydemir'in hükümeti devirmek amacıyla ikinci kez darbe teşebbüsünde bulunmasıydı (21 Mayıs 1963). Aydemir'in bu teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Kendisi giriştiği bu hareketin bedelini idam edilerek ödedi. Darbe teşebbüsünün ertesi günü bir açıklama yapan İnönü ise darbe teşebbüsü konusunda şöyle diyordu;

"İkinci yıkma teşebbüsüne rağmen, demokratik rejimin davası ve devletin prestiji olayların içinden daha kuvvetlenerek çıktı... Bazı politikacılar, tahrikleri körükleyip, askerleri ihtilale teşvik etmişlerdir" (67).

İnönü'nün muhalefete ilişkin sarfettiği bu sözler, çok partili siyasi yaşamın bir özelliğini göstermesi açısından ilginçtir. Türkiye'de gerek muhalefet ,gerekse iktidar partileri zaman zaman karşıtlarını askeri ihtilal hazırlayıcılığıyla suçlamışlardır.

Aydemir'in darbe teşebbüsünden bir kaç ay sonra, 17 Kasım 1963'de yapılan yerel seçimlerden AP başarıyla çıktı ve seçimlerde AP; 42, CHP; 23, YTP ise 1 belediye başkanlığı kazandı. Seçim sonuçları AP'nin oylarını hızla arttırdığını, CHP'sinin ise oy kaybettiğini gösteriyordu. Yerel seçimlerden kısa bir süre sonra İnönü istifa etmesine rağmen, hükümeti yine kendisi kurdu. Hükümetin göreve başlamasından kısa bir süre sonra yapılan Cumhuriyet senatosu seçimlerinin de galibi AP'ydı. AP bu seçimlerde 51 senatörlükten 31'ini kazanırken, CHP; 19, bağımsızlar da 1 senatörlük kazanmıştır. AP'nin bu seçimlerdeki başarısı, muhalefetin III. İnönü hükümetini düşürme çabalarını hızlandırmıştır. Sonuçta Millet Partisi Lideri Bölükbaşı'nın AP'yi destekleme kararı alması üzerine, 13 Şubat 1965'de yapılan bütçe oylamasında YTP, CKMP ve AP'nin bütçeye red oyu vermesi üzerine bütçe reddedilmiş, aynı günde İnönü istifa etmiştir. İstifanın ardından, Gürsel

(66) Cumhuriyet, 21 Temmuz 1962

(67) Milliyet, 22 Mayıs 1963

Başbakanlığa Kayseri AP listesinden seçilen bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü'yü getirmiştir. Ürgüplü'nün kurduğu kabinede, henüz milletvekili olmayan Süleyman Demirel "Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı" görevini üstlenmiştir. . Basında "bekçi hükümeti" şeklinde adlandırılan bu hükümetin temel görevi, ülkeyi 10 Ekim 1965'te yapılması kararlaştırılan seçimlere hazırlamaktı.

10 Ekim 1965 günü yapılan genel seçimlerde ,AP tek başına hükümeti kurabilmesi için gerekli olan milletvekilliğini kazanırken, CHP bu seçimde büyük bir hezimete uğruyordu. Seçim sonuçlarına göre AP, oyların %52.87'sini alıp, 240 milletvekili çıkarırken, CHP %28.75 oy oranıyla 131 milletvekili, MP 31, YTP 19, TİP 15,CKMP'de 11 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçim sonuçlarıyla birlikte, 1961'den beri istikrarsız koalisyon hükümetlerinin yaşandığı ülkede Askeri müdahaleyle devrilen DP'nin yerine, bu partinin mirasçısı AP, adeta 27 Mayısçıları kışkırtırcasına tek başına iktidara gelmiştir.

3- 10 Ekim 1965-12 Mart 1971 Dönemi

10 Ekim seçimleriyle A.P'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra, partinin Lideri Demirel AP'nin lideri Demirel 13 Kasım'da Batı Alman televizyonuna yaptığı açıklamada AP'nin Türk ordusu ve askeri müdahalelere ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. Demirel ,açıklamasında Türkiye'nin bir ihtilal ülkesi olmadığını, olmayacağını ve Türkiye'nin artık askeri müdahalelere tahammülü olmadığını belirtirken, Türk ordusunun rejim içinde arzulan konumunu da özlü bir şekilde vurgulamıştır (68).

AP iktidara gelir gelmez, 1961 Anayasasının özellikle yürütme organının işleyişine getirdiği sınırlamaları eleştirmiştir. AP hükümetinin ilk aylarında Türkiye siyasetinin gündemindeki başlıca konu; Cumhurbaşkanı Gürsel'in hastalığı nedeniyle yeni cumhurbaşkanı adayının belirlenmesiydi. Genelkurmay başkanlığından ayrılıp, kontenjan senatörlüğüne atanan Cevdet Sunay (1900-1980) ordunun baskısı ve siyasi partilerin aralarında anlaşmaları sonucunda, 28 Mart 1966'da Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, 27 Mayıs'tan sonra kışlasına çekilen ordunun Türk siyasetinin biçimlenmesinde hala etkili olduğunu göstermesi açısından ilginçti. Ordu Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini isterken, bir yandan 1961 Anayasasını ve onun getirdiği sistemi korumak, diğer yandanda, 1965'ten sonra artmaya başlayan Kemalizm karşıtı akımları

(68) A.g.g., 14 Ekim 1965

denetim altına almak amacını güdüyordu. Çünkü Kemalist ideolojiye sıkı sıkıya sarılı bir kurumun mensubunun cumhurbaşkanlığına seçilmesi, aynı zamanda bu kurumun benimsediği ideolojinin sivil zeminde korunmasına yardımcı olacaktı (69).

Mart ayının ilk günlerinde "Milli Kurtuluş" imzasıyla Ankara'da dağıtılan bildiriler, sivil yönetime yeni geçilmiş olan Türkiye'de "müdahale" sözcüğünün kısa bir süre için de olsa yeniden telaffuz edilmesine neden olmuştur. Bildirilerde AP'nin izlemiş olduğu milliyetçilik siyaseti eleştirilirken, AP hükümetinin, bizzat ordunun işe karışmasıyla iktidardan uzaklaştırılması isteniyordu (70).

10 Ekim genel seçimlerinden sonra yapılan kısmi senato seçimlerinde, AP :35, CHP: 13, MP,TİP ve CKMP birer senatörlük kazandılar. Bu seçim sonuçları CHP için yeni bir hezimet olurken , AP için yeni bir başarıydı. Bu seçimlerden kısa bir süre sonra Ankara'da CHP'nin XVIII. Kurultayı toplanmıştır. Kurultay sonucunda Bülent Ecevit Genel Başkanlığı seçilirken, "ortanın solu" görüşü parti-nin resmi politikası olarak kabul edilmiştir.

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra 1965 seçimleriyle sivil yönetime yeniden geçilmesine rağmen, ordu-siyasi iktidar ilişkilerini gerginleştirmek amacıyla, bir takım tertiplere girişilmiştir. Bu amaca yönelik olarak, genel Kurmay başkanı tural'ın hükümetle anlaşılamadığı için istifa edeceği söylentileri yayılmıştır. Bu gelişmeler karşısında bir açıklama yapan Demirel, "Ordu, mektep ve camiye rahat bırakın" demiştir. Kanımızca Demirel'in bu uyarısı yerindeydi. Çünkü askeri müdahalenin ardından halkın tercihiyle sivil bir iktidarın işbaşına gelmesine rağmen, Türk ordusunun yeniden sivil siyasete karışması için kamuoyunda gizliden gizliye orduyu kışkırtma eğilimi başlamıştı. Cumhurbaşkanı Sunay da bazı çevrelerin niyetlerini sezmiş olacak ki, 1 Ocak 1967'de yayınladığı bildiride "darbelerle, ihtilallerle, reformlarla, direnme hareketleriyle oyun olmaz ve Silahlı Kuvvetler bu tür çabalara alet edilemez ve seyirci kalamaz" diyordu (71).

Kamuoyunda TSK'nin sivil yaşama müdahale etmesi amacıyla başlatılan gizli kampanyalar karşısında Tural, TSK'ne verdiği emirle bu tür hareketlere girişilmesine asla müsaade edilmemesini bildirmiştir. Aynı günlerde Demirel yaptığı

(69) Kongar, Türkiye'nin Toplumsal, s. 180

(70) Cumhuriyet, 5 Mart 1966

(71) A.g.g., 2 Ocak 1967

bir başka açıklamada ise,"AP ile TSK'deki yüksek rütbeli subayların birlikte yönetimi elde tuttuklarını iddia edenler, siyasette başarısızlığa uğramış kimseler, yani muhalefet partileridir" (72) diyerek ,muhalefeti askeri müdahale sempati-zanlığıyla suçlamıştır.

CHP Genel Başkanlığına Bülent Ecevit'in seçilmesi, parti içinde bir süredir devam eden anlaşmazlıkların doruk noktasına çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine, aralarında Turhan Feyzioğlu'nun da bulunduğu 33 milletvekili ve 15 Senatör CHP'den istifa etmişlerdir. Bu olay, Türk siyasi hayatında yeni bir siyasi parti-nin kurulmasına neden olmuş ve 12 Mayıs tarihinde "İçte Güven, dışta Güven, Güven Partisine Güven" sloganıyla Güven Partisi kurulmuştur. Aralarında CHP'den istifa eden milletvekillerinin de bulunduğu partinin Genel Başkanlığına Turhan Feyzioğlu seçilmiştir.

2 Haziran 1968'de yapılan Senato Kısmi, Belediye, İl Genel meclisi seçimlerinden galip çıkan parti yine AP olurken, AP Senato seçimlerinde 30, CHP; 13, MP ve GP; 1 senatörlük kazanıyordu. Bu seçimlerin özelliği; 1960 sonrası Türk siyasetindeki şiddet unsurunu ön plana çıkaran ilk seçim olmasıydı. Nitekim seçimler sırasında çıkan olaylarda 19 kişi ölürken, çok sayıda kişi de yaralanmıştır.

Seçimlerden kısa bir süre sonra i başlayan öğrenci olayları ve boykotlar, uzun vadede Türkiye'nin toplumsal yapısında yaşanacak ciddi sorunların da habercisi oluyordu. oluyordu. Kışlalı'ya göre, dönemin öğrenci olaylarının temel nedenleri; yetersiz eğitim olanakları ve mezuniyet sonrası iş bulamamaktı (73).

Bir yandan öğrenci olayları, diğer yandan siyasi partiler arasındaki uzlaşmazlıklar Türkiye'nin yakın gelecekte yeni bir askeri müdahaleye maruz kalacağını gösteriyordu. 8-9 Şubatta ise CKMP'nin genel kongresi toplandı ve partinin adı "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirildi Alpaslan Türkeş de parti genel başkanlığına seçildi. Bu dönemde ikidarda olan AP'nin meclisten geçirmek istediği en önemli kanun; 27 Mayıs döneminde siyasi hakları ellerinden alınan DP'li siya-setçilere bu hakkın yeniden verilmesine ilişkindi. Mayıs ayında bu konuya ilişkin anayasa değişikliği mecliste kabul edildiğinde, TSK'nin yüksek rütbeli subayları bu değişikliğe tepki göstermişler, hatta bu amaçla Cumhurbaşkanı Sunay'la görüşmüşlerdir. Bunun üzerine Sunay "Anayasa değişikliğinde isabet yoktur"

(72) Milliyet, 25 Ocak, 1967

(73) Ahmet Taner Kışlalı; Öğrenci Ayaklanmaları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.51-52

derken , Demirel de bu görüşü paylaşmış ve Senato'ya yaptığı telkinler sonucunda senato anayasa değişikliğine ilişkin yasayı kabul etmemiştir. Bu olay TSK'nin kışlasına çekilse bile, dolaylı telkinleriyle sivil siyasetçilerin üzerinde halen etkili olduğunu gösteriyordu. 12 Ekim'de yapılan genel seçimler yine AP'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. AP bu seçimlerde %46.63 oy oranıyla 256 milletvekilliği kazanırken, CHP %27.36 ile 143 milletvekilliği elde etmiştir. Seçime katılan diğer siyasi partilerin kazandıkları milletvekilliği sayıları ise şöyleydi; GP: 15, BP: 8, MP:6, MHP; 1, TİP; 2, YTP; 6, Bağımsızlar; 13.

Kasım 1969'da TSK'nin bazı yüksek rütbeli subaylarının direktmesine rağmen, eski DP'lilerle ilgili af kanunu Senato'dan geçti Böyle bir gelişme, parlamentonun ordunun baskısına boyun eğmediğini göstermesi açısından umut vericiydi. 1970'li yıllar Türk siyasi yaşamında muhalefet hareketlerinin güçlenmeye başladığı bir dönemdi. Bu hareketin ilk göstergesi 26 Ocak'ta Necmettin Erbakan ve 17 arkadaşı tarafından Milli Nizam Partisi (MNP)nin kurulmasıydı. AP'ye karşı gelişen muhalefet partinin kendi içine de yansırken, 11 Şubat'ta yapılan 1970 bütçesi oylamasına AP'li 41 üye red oyu verdi ve bütçe 214 kabul, 224 red oyu ile kabul edilmedi. Bu sonuç karşısında Demirel istifa etse de, yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ülkedeki gösteri, boykot ve grevlerin sürdüğü Haziran ayı içinde hükümetin gerekli önlemleri almayıp, görevini yapmadığını iddia eden 26 milletvekili AP'den ihraç edildi (26'lar Olayı).

1970 yılının Aralık ayında, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur Cumhurbaşkanı Sunay'a ülkenin geleceği ile ilgili alınması gereken tedbirler konusunda bir muhtıra vermiştir. Sunay muhtıradan ,ülkenin içinde bulunduğu buhranın geleceğe yönelik daha ciddi problemler doğuracağını, bu nedenle cumhurbaşkanının gerekli tedbirleri alması gerektiğini söylemiştir. Muhtıranın verilmesi üzerine AP Temsilciler Meclisi yayınladığı bildiriye, huzurun sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini açıkladı. Demirel ise, Temsilciler Meclisiyle aynı görüşü paylaşarak ,muhtıranın üzerinde fazla durulmasına gerek olmadığını söylemiştir. Batur'un muhtırasından kısa bir süre sonra, AP'den çıkarılan 26'ların önderliğinde Demokratik Parti kurulmuştur. Partinin kurucuları arasında Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Adnan Menderes'in oğulları Yüksel ve Mutlu Menderes de yer alıyordu.

1971 yılının ilk günü Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç yayınladığı yeni yıl mesajında, ülkenin milli çıkarlar gerektirdiği zaman Türk Ordusu'nun ülke

birliğini bozmak isteyenlere karşı en şiddetli tedbirleri alacağını açıklamış, bu ise kamuoyunda gizliden gizliye yeniden gündeme gelen yeni bir askeri müdahale fikrinin pek de yabana atılır bir sav olmadığını göstermiştir. Sunay aynı günlerde ülkenin içine girdiği ekonomik, sosyal ve siyasal çıkmaza bir çözüm bulabilmek amacıyla siyasi partilerle bir görüşme sürecini başlatmışsına rağmen, sonuç alınamamıştır. Sunay'ın bu çabaları sonuç vermeyince, 22 Ocak günü Sunay'ın başkanlığında MGK 8.5 saat süren bir toplantı yapıp, ülke huzurunu bozan olayların sona erdirmesi için kesin tedbirlerin alınacağını bildirmiştir. MGK'nin toplantısından birkaç gün sonra Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın bir mesaj daha yayınlayarak, TSK'ne karşı sözlü saldırılara girişildiğini, ordu bu tür karalamaları yapanlara karşı gereken tedbirleri alacağını açıkladı. Bu mesaj, ülkede demokratik siyasi rejimin ordunun müdahalesiyle yeniden kesintiye uğrayacağını habercisiydi. Başbakan Demirel de bunu sezinlemiş olacak ki, 24 Şubat günü yaptığı açıklamada TSK'nin mevcut rejime, demokrasiye, cumhuriyete bağlı olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır (74).

Ülke bu gelişmeler karşısında hızla askeri rejim ortamına yaklaşırken ,Tağmaç 3 Mart günü TSK'den 300 subayla bir toplantı yapmıştır. Tağmaç toplantıda subaylara hitaben şöyle diyordu; "Hiç endişeniz olmasın, gerekenler vaktinde arzu ettiğimiz gibi yapılmaktadır. Anayasa ve demokratik rejim içinde gereken gerektiği zaman yapılmaktadır. Tekrar ediyorum. Endişeniz olmasın" (75).Tağmaç'ın bu açıklamaları yapmasından kısa bir sonra ,Yüksek Komite Konseyi toplantısında Başbakan Demirel'in istifa etmesi için karar alınmıştır. TSK'nin yönetimi eline almasına bir gün kala,Yüksek Askeri Şura toplantısından sonra Tağmaç, Cumhurbaşkanı Sunay'la gelişmelere ilişkin bir toplantı daha yapmıştır. Ertesi gün (12 Mart) ise, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanları tarafından imzalanan muhtıra, Cumhurbaşkanı ile Meclis ve Senato Başkanlarına verilmiş, Muhtıranın radyodan Türk halkına duyurulmasından sonra da, Demirel istifa etmiştir. Gerek verilen muhtıra, gerekse Başbakan'ın istifası, 12 Mart 1971 günü Türk siyasi yaşamını yeni belirsizlikler içine sokmuştur.

4- 12 Mart 1971-14 Ekim 1973 Dönemi

Muhtıranın verilmesinden birkaç gün sonra, şiddet eylemlerine adları karışan ve uzun bir süredir yakalanamayan sol görüşlü Deniz Gezmiş ile Yusuf Aslan'ın

(74) Milliyet, 25 Şubat 1971

(75) Cumhuriyet, 4 Mart 1971

güvenlik güçlerince yakalanmaları, kamuoyunda 12 Mart'ın başarısı şeklinde değerlendirildi. Muhtıranın verildiği ilk günlerde dikkati çeken diğer bir olay da, TSK içinde, ihtilal hazırlığı içinde oldukları gerekçesiyle 5 General ve 10 subayın emekliye sevk edilmesi ve 46 subayın ise görev yerlerinin değiştirilmesiydi. Muhtırada dile getirilen "partilerüstü hükümet"i bizzat İnönü'nün izniyle CHP'den istifa eden Nihat Erim kurmakla görevlendirildi ve Erim 19 Mart günü Başbakanlığa atandı. Erim'in CHP milletvekilliğinden istifa ettirilip başbakanlığa atanması, CHP'nin künyesine "askeri müdahale sempaticisi ve destekçisi bir siyasi parti" özelliğinin yazılmasına neden olmuştur. CHP'nin bu tutumunu parti içinde tasvip etmeyenler de vardı. Nitekim bu durumu kabullenemeyen Ecevit, Erim'in Başbakanlığa getirilmesinin ardından parti genel sekreterliğinden istifa etmiştir. Erim'in 26 Mart'ta kurduğu hükümete CHP'den 3, AP'den 5, MBK'den 1 üye ile, parlamentodan 14 teknokrat vardı. Tarafsız olduğu iddia edilen Başbakanın önderliğinde kurulan ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal problemleri çözüme kavuşturacağı belirtilen hükümet bir yandan kendisini kamuoyuna "reform hükümeti" şeklinde ilan ederken, diğer yandan da, kabinede bulunan teknokratlar nedeniyle, kabine "beyin kabinesi" şeklinde nitelendiriliyordu. Erim kabinesi kendisinin reform hükümeti olduğunu, içinde "parlak zekalı" üyeleri bulundurduğunu iddia etse de, halk desteğine dayanmayan, tepeden inme yöntemlerle ülkeyi yönetme heveslisi olan ve ordunun oluruyla işbaşına gelen ve isminden başka içinde sivil unsurları barındırmayan bir hükümetti (76).

Erim hükümeti ilk icraat olarak, 12 Mart öncesi yaşanan terör ve şiddet olaylarını ortadan kaldırmak için baskıcı önlemlere başvurdu. Bu amaçla bir çok ilde sıkıyönetim ilân edildi. Sıkıyönetim uygulamaları sırasında çok sayıda kişi tutuklandı. Erim hükümetinin bu tür uygulamalara girişmesinin nedeni, Anayasanın temel haklar ve özgürlükler alanında getirdiği aşırı serbestlik ortamının fayda yerine zarar getirdiği inancıydı. Bu amaca uygun olarak 1961 Anayasasının temel haklar ve özgürlükler alanındaki maddelerinde bir takım düzenlemelere gidildi.

Erim hükümetindeki bazı üyeler, hükümetin ekonomik ve mali konulardaki görüşlerini tasvip etmeyince istifa ettiler (3 Aralık 1971). Bunun üzerine Erim Hükümeti de istifa etti, fakat yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. II. Erim hükümeti de sancılı bir hükümetti. Kısa bir süre sonra Nihat Erim ülkedeki şiddet ve terör olaylarının sona erdirilmesi amacıyla Millet meclisi ve Senatodan" kanun

hükümünde kararname çıkarma yetkisi" istedi. Erim'e göre hükümete bu yetki verilmediği takdirde, yeni bir askeri müdahale gündeme gelebilirdi. Erim, isteği kabul edilmeyince 17 nisan 1972'de Başbakanlık görevinden istifa etti. Aynı günlerde C.H.P Kurultayında Bülent Ecevit parti genel başkanlığına seçilmiştir.

Erim'in istifası üzerine 12 Mart döneminin üçüncü hükümeti Güven Parti'li Ferit Melen tarafından kuruldu (15.5.1972). Melen hükümeti de tamamen 12 martçıların güdümünde ve içinde sivil unsurları pek barındırmayan bir hükümetti. Bu dönemde kamuoyunda " T.B.M.M'nin iktidarın gerçek sahibi olduğu ve biran önce T.S.K'nin iktidarın işleyişinden elini çekmesi gerektiği" şeklinde görüşler belirliyordu. Silâhlı Kuvvetler Komuta Heyeti bu görüşe karşılık, arzu edilen reformlar yapılmadan ordunun siyasi iktidar üzerindeki etkisinin sona ermeyeceğini açıklıyordu (77).

Melen hükümeti döneminde siyasi gündemi oluşturan konuların başında, "Cumhurbaşkanlığı seçimi" vardı. Kara kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, görev süresinin bitiminde Genel Kurmay başkanlığına getirildi ve ardından Cumhurbaşkanı tarafından Kontenjan Senatörlüğüne atandı. Bunun nedeni, Gürler'in ordu desteğiyle Cumhurbaşkanlığına seçilip, ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisini do laylı olarak sürdürmek isteğiydi. Cumhurbaşkanı Sunay siyasi parti liderleriyle görüşüp, uzlaşma zemini aradı. Formüle göre, ya Sunay'ın görev süresi uzatılacak, ya da parlamentoyla ordunun uzlaşacağı bir kişi Cumhurbaşkanlığına seçilecekti. Gürler'in adaylığını Melen de destekliyordu. Siyasi partiler kendilerine benimsetilmek istenen formülü kabul etmediler , Gürler de seçilemeyeceğini anlayınca adaylıktan çekildi. C.H.P ve A.P cumhurbaşkanlığı için emekli amiral Fahri Korutürk üzerinde anlaşınca, Cumhurbaşkanlığına Fahri korutürk seçildi (6 Nisan 1973). Siyasi partilerin bu konudaki tercihleri, 12 Mart Muhtırasını iki yıl kabullenen parlamentonun, bizzat ordu tarafından kendisine dayatılan model yerine, kendi iradesiyle siyasi rejimin demokratikleşmesi yönünde atılan önemli bir adım olması laçısından önemliydi(78). Korutürk'ün Cumhurbaşkanlığa seçilmesi üzerine, Gürler'i destekleyen Melen istifa etmiştir. Bunun üzerine Melen hükümetinin Ticaret Bakanı Naim Talu yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Talu hükümetinin görevi ülkeyi biran önce seçimlere taşımak olduğu için, kamuoyunda "seçim

(77) Milliyet, 13 Aralık 1972

(78) Özdemir, a.g.m., s. 234

hükümeti" olarak adlandırılıyordu. Yeni hükümetin seçimlerin 14 Ekim'de yapılacağını açıklamasıyla, 12 Mart dönemi fiilen sona ermiş ve 14 Ekim 1973 seçimleriyle yeniden sivil rejime geçilmiştir.

5- 14 Ekim 1973- 12 Eylül 1980 Dönemi

14 Ekim seçimlerinde CHP 185, AP 149, CGP 13, DP 5, MHP 3, TBP 1 ve Bağımsızlar 6 Milletvekiliği kazandılar. Bu tabloya göre hiçbir siyasi parti tek başına iktidara gelemiyordu. Seçim sonuçlarının alınmasından sonra hükümeti kurma görevi sırasıyla Ecevit, Demirel ve Talu'ya verilmesine rağmen, hükümetin kurulması için gereken formül üzerinde anlaşamadı. Hükümeti kurma görevi yeniden Ecevit'e verildiğinde, bulunan formül; CHP-MSP Koalisyonuydu. Bu durum o güne kadar Türk Siyasetinde pek rastlanmayan, iki zıt siyasi görüşü savunan partilerin hükümeti kurması anlamına geliyordu. Bir yanda İslâmi görüşleri savunan parti(MSP), diğer yanda ise Kemâlist ve lâik CHP otorite boşluğunun daha fazla sürmemesi için bir araya geldiler.Bu ortaklık İslâmcı çevreler için heyecan verici bir gelişmeydi (79). CHP-MSP koalisyonu maalesef fazla sürmeyip, iki parti arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle, kısa sürede son bulmuş ve Ecevit 18 Eylül'de Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Bu istifa ülkede yeni bir hükümet bulunmasına yol açmıştır. Korutürk bunalıma çözüm bulmak amacıyla hükümeti kurma görevini sırasıyla Ecevit ve Demirel'e versede, hükümet kurulamamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, kontenjan senatörü Sadi Irmak'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Irmak'ın kurduğu partiler dışı, teknokratlar ve bürokratlardan oluşan kabine güvenoyu alamamasına rağmen, kısa bir süre görevde kalmıştır.

7 Ocak 1975'de Demirel, Erbakan, Türkeş ve Feyzioğlu kamuoyuna yaptıkları açıklamada, hükümeti kurmaya hazır olduklarını ilan ettiler. Bu gelişme karşısında Sadi Irmak istifa etti. Hükümeti kurma görevi formalite olarak Ecevit'e verilip, Ecevit'in görevi kabul etmemesi üzerine, yeni hükümet Demirel'in başkanlığında "AP, MSP, CGP, MHP ve bağımsızların desteğinde kuruldu. Türk siyasi hayatında "MC hükümetleri " diye anılan koalisyonların birincisi olan bu ortaklık, 1970'li yıllarda güçlenen sola karşılık, zayıflayan sağ kesimin aralarında bir takım görüş farklılıkları olmasına rağmen, uzlaşıp iktidara talip olmaları şeklinde değerlendiriliyordu (80). I.MC hükümeti döneminde ülkenin toplumsal yapısını

(79) Abdurrahman Dilipak; İhtilâller Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 225

öğrenci olayları, grevler ve terör ciddi biçimde tehdit etmeye devam etmiştir.

5 Haziran 1977'de yapılan Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme ve milletvekiliği genel seçimlerinde, hiçbir siyasi parti tek başına iktidara gelebilecek çoğunluğu elde edemedi. Seçimlerden sonra hükümeti kurmakla Ecevit görevlendirildi. Ecevit hükümeti güvenoyu alamayınca, bir dizi görüşmelerden sonra, AP, MSP ve MHP'nin ortaklığında II.MC hükümeti kuruldu. Bu hükümetin de ömrü uzun olmadı. Ülkedeki mevcut sosyal, ekonomik ve siyasal sorunların hükümet tarafından çözülemediği gerekçesiyle, 31 Aralık'ta yapılan güvenoylaması sonucunda II.MC hükümeti düştü.

II. MC hükümetinden sonra 5 Aralık 1978'de kurulan III.Ecevit hükümeti, AP'den istifa eden 11 milletvekiliyle, CGP ve DP'nin desteğine sahipti. Bu hükümetin özelliği; hükümete destek veren her muhalefet milletvekiline birer bakanlık verilmesiydi. III.Ecevit hükümeti de tıpkı diğer hükümetler gibi ciddi ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla karşı karşıyaydı. Hükümete dışardan katılan bakanların uzlaşmaz tutumları ve bazılarının yasalara aykırı hareket etmelerine kadar varan davranışları, hükümetin kısa zamanda "dertli ortaklığa" (*) dönüşmesine neden olmuştur. 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerden CHP'nin başarısızlıkla çıkması üzerine, hükümet istifa etmiştir.

Ülkedeki hükümet istikrarsızlıkları, toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısında endişeye kapılan Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren, 25 Ağustos'da yaptığı açıklamada, "Cumhuriyetin yıkılmasına izin vermeyeceğiz" diyerek, üstü kapalı bir biçimde askeri müdahalenin ilk sinyallerini vermiştir (81).

III. Ecevit hükümetinin istifası üzerine, MSP ve MHP'nin dışarıdan desteğiyle kurulan AP hükümeti, ülkedeki bunalımı sona erdireceğini iddia etse de, artık herkes yaklaşan askeri müdahalenin ayak seslerini duyuyordu. 27 Aralık 1979'da Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının imzasını taşıyan uyarı mektubu Cumhurbaşkanına verildi. Mektupta siyasi partilerin ülke menfaatleri için gerekli olan tüm tedbirlerin acilen alması istenmesine rağmen hiç bir siyasi parti lideri, mektubu muhatabı kabul etmemiştir. Uyarı mektubunun verilmesinden yak-

(80) Kongar; a.g.e., s. 200

(*) Kongar, bu deyim I. Ecevit Hükümeti için kullanmıştır. II. Ecevit hükümetine dışarıdan katılan "11'ler" in uzlaşmaz tutumları nedeniyle, bu hükümet için biz de aynı deyim kullanmayı tercih ediyoruz.

(81) Milliyet, 26 Ağustos 1979

laşık bir yıl sonra Türkiye ekonomisinde bir kısım radikal değişiklikleri içeren 24 Ocak kararları yürürlüğe kondu.

Aynı aylarda ülkenin gündeminde, anarşi ve ekonomik krizin yanısıra görev süresi sona erecek olan Korutürk'n yerine yeni Cumhurbaşkanı'nın seçimi vardı. 25 Martta başlayan cumhurbaşkanlığı seçimi turlarından bir türlü sonuç alınamadı. Bu durum ve siyasi partilerin uzlaşmaz tutumları ,kamu oyunda kendilerine duyulan güvenin yavaş yavaş yok olmasına neden oldu. Nihayet ,lke'deki siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunların ülke bütünlüğünü ciddi biçimde tehdit ettiği günlerde, 12 Eylül günü radyolardan yayınlanan TSK bildirisini ile ordu sivil rejime üçüncü kez müdahale etti.

Üçüncü Bölüm

TÜRK SEÇMENİ VE BASKI GRUPLARININ ASKERİ MÜDAHALELERE İLİŞKİN TUTUMLARI

I- ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAYAN MODELLER

II- ASKERİ MÜDAHALELER VE SEÇMENİN TUTUMU

III- ASKERİ MÜDAHALELER VE BASININ TUTUMU

IV- ASKERİ MÜDAHALELER VE PARTİLERİN TUTUMU

I. ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ AÇIKLAYAN MODELLER

A. GENEL YAKLAŞIMLAR

Geleneksel nitelikteki siyasi kurumların yıkılıp, yerine modern siyasi kurumların tam anlamıyla kurulamadığı modernleşmekte olan ülkelerde, orduların siyasi sisteme müdahaleleri adeta devrevi bir niteliğe sahiptir (1). Ülkemizde çok partili siyasi yaşamın başlangıcından TSK'nin sivil yönetime üç kez müdahale etmesi bu yargıyı doğrulayıcı niteliktedir.

Lâtin Amerika, Asya ve Ortadoğu ülkelerinde orduların müdahaleler yoluyla siyasi sistemin işleyişinde doğrudan söz sahibi olması nedeniyle son yıllarda birçok Siyasal Bilimci, Hukukçu ve Tarihçiler bu konuyla yakından ilgilenmektedirler. Buna bağlı olarak , orduların siyasi sistemle ilişkilerini açıklamaya çalışan çeşikli modeller geliştirilmiştir. Bu konu üzerinde çalışanlar, askeri müdahalelerin siyasi, aekonomik ve kültürel boyutlarını ele almaktadırlar. Örneğin; Huntington, "The Soldier and the State" isimli eserinde, Ordu-Siyaset ilişkilerinin toplumsal gelişmişlik çerçevesinde değerlendirerek, orduların siyasi sisteme müdahalesiyle toplumsal gelişmişlik seviyesi arasında ilişki bulunduğunu belirtmektedir. O'na göre; toplumsal gelişmişlik seviyesi düşük olan ülkelerde ordunun siyasi sisteme müdahalesi olağanken, toplumsal yapıları gelişmiş olan ülkelerde orduların siyasi sisteme müdahaleleri güçleşmektedir. Huntington askeri müdahalelerin nedenlerini, ülkedeki siyasi kurumların güçsüzlüğüne bağlarken, müdahaleleri toplum içindeki sosyal sınıflar, bölgeler, etnik veya komünal gruplar arasındaki şiddetli çatışmaların teşvik ettiğini, ayrıca anayasal uzlaşmanın sağlanamamasının da müdahale nedenleri arasında olduğunu vurgulamaktadır (2).

Siyasal bilimci Samuel Finer ise, askeri müdahalelerin asıl nedenini bir ülkedeki ordu mensuplarının kendilerini devletin asıl sahipleri ve temsilcileri

(1) Samuel Huntington; "Civil-Military Relations", *International Encyclopedia of the So-cial Sciences*, C:1-2, The Free Press, New York, 1972, s. 493

(2) Samuel Huntington; *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, New York, 1964, s. 46

şeklinde görmelerine bağlamaktadır (3). Finer'in askeri müdahalelere ilişkin bu yaklaşımı, orduların toplum içindeki işlevsel konumunu dikkate almaktadır. O'na göre askeri bürokrasinin bir ülkedeki temel işlevi, mevcut ekonomik düzeni ve bu düzene ait bölüşüm sistemini korumaktır. Finer ise, askeri bürokrasinin korumakla görevli olduğu bölüşüm sisteminin bozulduğu anda, ordunun siyasi sisteme müdahale ettiğini belirtmektedir(4).

Orduların siyasi işlevlerini inceleyen J.C.Hurewitz ise, özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde askeri bürokrasinin toplumu modernleştirme işlevini üstlendiğini belirtmektedir (5).

B- NORDLINGER MODELİ

Orduların siyasi sisteme müdahalesiyle birlikte, ordu-siyaset ilişkilerinin kazandığı yeni boyutları inceleyen bir başka Siyaset Bilimci de Eric Nordlinger'dir. O'na göre askeri müdahaleler sonucunda, ordular siyasi sistemde üç temel işlev üstlenmektedir. Bu işlevler; "Hakemlik" (Moderator), "Bekçilik" (Guardian) ve "Yöneticilik" (Ruler) dir.

1-"Hakemlik işlevi: Orduların siyasi sistemle olan ilişkilerinin "hakemlik" düzeyinde kaldığı toplumlarda ordu, siyasi ve idari nitelikli kararlarda "son sözü söyleyen merci" olmayıp, siyasi sistemin işleyişinde "perdenin arkasında kalan gizli güç" tür. Bu nedenle gerek siyasi birimlerin faaliyetleri, gerekse kamu adına aldığı kararlarda doğrudan doğruya söz sahibi değildir. Ordunun siyasetin biçimlenmesindeki bu gizli rolü, kendisine " siyasi sistemi doğrudan müdahale etmeden etkileyen güç" misyonunu verir (6). Ordunun siyasi sistemin işleyiş sırasında üstlendiği pasif role rağmen, elindeki en büyük güç "veto" dur (7). Ordu, kendi görev anlayışı ve siyasi ilgisine bağlı olarak, öngördüğü amaçları gerçekleştirmek ve kuramsal nitelikteki çıkarlarını korumak amacıyla, işbaşındaki yönetimlerin siyasi, ekonomik, mali, toplumsal ve kültürel politikalarını "veto" ile

(3) Claude E. Welch, Arthur K. Smith; *Military Role and Rule*, Duxbury Press, California, 1974, s.46

(4) A.g.e., s. 48

(5) Nakleden; Gencay Şaylan, "Ordu ve Siyaset: Bonapartizmin Siyasal Kültürü", Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No:7, Ankara, 1988, s.450

(6) Eric Nordlinger; *Soldiers in Politics, Military Coups and Governments*, Englewood Cliffs, N. J Prentice Hall, 1977, s. 22

(7) A.g.e., s. 25

(8) Welch, Smith, a.g.e., s.47

etkilemeye çalışır(8).Bu veto yetkisinin pratikte aldığı biçim "azil darbesi"dir.İşbaşındaki siyasi iktidarları dolaylı biçimde kontrol eden ordu, tasvip etmediklerini bir azil darbesiyle iktidardan uzaklaştırır. Orduların siyasi sistemle olan ilişkilerinin hakemlik düzeyinde kaldığı toplumlarda, öngördükleri amaçlar sınırlıdır. Ülke içinde birbirleriyle rekabet eden çeşitli toplumsal gruplar arasındaki güç dengesini siyasi ve anayasal düzeni ve anayasal kuralları koruyup, güçlendirme amacını da güderler. hakemlik işlevini üstlenen orduların bir takım ekonomik nitelikli amaçları da vardır. Öncelikle ekonomik nitelikli çıkarların toplumsal gruplar arasında dağılımı hedefini güden önemli değişiklikleri engelleme amacını güderler.Ayrıca kendi görüşleri doğrultusunda iktidara gelemelerinde rol oynadıkları hükümetlerin istikrarını sağlayıp, sürdürmek amacını da güderler (9).

b-"Bekçilik" işlevi; siyasi sistemin işeyişinde bekçilik işlevini üstlenen ordular, kendileri açısından gerekli gördükleri takdirde, sivil yönetimi bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıp, genellikle 2-4 yıllık süre için iktidarın kontrolünü doğrudan ellerine alırlar (10). Orduların bu yolla bekçilik işlevini üstlenmeleri, bir yandan siyasi sisteme" doğrudan müdahalesi"iken, diğer yandan bu müdahalenin kısa süreli olması,"arabulucu-düzenleyici"askerimüdahale özelliğini kazandırmaktadır.Bekçilik işlevini üstlenen ordular, siyasi iktidarın kontrolünü belirli bir süre için ellerine alsalar bile, kendileri açısından gerekli gördükleri düzenlemeleri yaptıktan sonra asıl görevlerine geri dönüp, siyasi iktidarı yeniden sivillere devretmektedirler (11). Bu işlevi üstlenen ordular, sert olmayan siyasi, ekonomik ve toplumsal tedbirler alırlar. Aldıkları siyasi tedbirlerin başında;ülkede yaşanan bunalımdan sorumlu tuttukları potitikacıları görevden uzaklaştırmak ve bozulan bürokratik mekanizmayı düzelterek, devletin etkinliğini yeniden sağlamak gelir (12). Orduların bu işlevi, kendilerine,"bürokratik iktidarın restorasyonu" misyonunu verir (13).

Bekçilik işlevini üstlenen orduların aldıkları ekonomik tedbirlerin başında, kamu harcamalarındaki yüksek artışı engelleyip, ödemeler dengesindeki açıkları

(9) Nordlinger, a.g.e., 23.

(10) A.g.e., s. 23.

(11) Alfred Stepan; **The Military in Politics: Changing Patterns in Brasil**, Princeton University Press, 1971, s. 63.

(12) Sungur Savran; " 1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler ", XI. Tez Kitap Dizisi: 6, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 156.

(13) A.g.m., s. 156

(14) Nordlinger., s. 25.

kapatmak gelir. Bunun nedeni, ekonomik büyümeyi ve canlanmayı gerçekleştirmektir (14).

Bu orduların siyasi haklar ve özgürlükler alanında getirdikleri sınırlamalar, ülkedeki siyasi rejime otoriter nitelik kazandırsa bile, otoriterlik yoğun değildir. Yine de, bu işlevi üstlenen orduların yönetimi altındaki rejimler, otoriter rejimlerin çeşitli özelliklerini bünyesinde barındırırlar. Çünkü otoriter rejimlerin ayırdedici özelliklerinin başında, kurumsallaşmış siyasi pluralizme sahip demokrasilerin aksine, sınırlı pluralizm gelmektedir (15). Bunun sonucunda bu tür siyasi rejimlerde iktidarı kullananlar azınlıkta olsalar bile, bu azınlığı çoğunluğa karşı diledikleri şekilde kullanmaktadırlar (16). Otoriter rejimlerin bu özelliği, ordunun bekçilik işleviyle siyasi iktidarın el değiştirdiği yönetimlerde görülür. Nitekim sınırlı plüralizm nedeniyle, ordu siyasi partilerin, basın faaliyetlerine ve toplumsal hareketlere sınırlı düzelda imkan tanır, bunların hükümeti veya orduyu eleştirmelerine izin vermez.

c-Yöneticilik işlevi; Siyasi sistemle olan ilişkilerinde, "yöneticilik" işlevini üstlenen ordular, siyasi iktidarı ele geçirdiklerinde, "hakem" ve "bekçiler"e göre daha uzun süre, hatta bazıları sürekli olarak iktidarda kalmayı amaçlarlar (17). Bu orduların uzun süreli, hatta devamlı bir şekilde iktidarda kalmaları, ordunun eylemine "askeri ihtilâl" niteliği kazandırmaktadır. Siyasi iktidarı salt kendi ilgi ve bilgileri doğrultusunda kalmayıp, rejime tümüyle hakim olup, siyasi, ekonomik, sosyal yaşamda çok büyük değişiklikler gerçekleştirme amacının da güdüldüğü görülür. Rustow'a göre, "...askeri bir darbeyle iktidarı ele geçirenler toplumun siyasal, ekonomik ve sosyal düzeninde temel değişiklikler yapabilmişlerse, bu gerçek bir ihtilâldir (18). Bu nedenle, orduların amaçları tam olarak gerçekleştiği takdirde, eylemleri askeri ihtilâle dönüşür.

Yöneticilik işlevini üstlenen ordular, "bekçiler" ve "hakemler" gibi, iktidarı ele geçirdiklerinde bir süre sonra iktidarı sivillere devredeceklerine ilişkin vaadlerde bulunmazlar. Otoriter rejimlerde çatışmanın yerini siyasetten uzaklaşma ve ya-

(15) Juan J. Linz; *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev.Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s. 132.

(16) Nazif Akçalı, *Çağdaş Siyasi Rejimler*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989, s. 118

(17) Nordlinger., s. 26.

(18) Dankward A. Rustow; *A World of Nations Problems of Political Modernization*, Washington, 1967, s. 199-200.

(19) Linz, a.g.e., s. 139.

bancılaşıma almaktadır (19).Bireylerin bu tür siyasi davranışları,yöneticilik işlevini üstlenen orduların iktidarı elnde tuttuğu toplumlarda yoğun olarak hissedilir.Ordunun siyasi katılımı geniş ölçüde sınırlandırması nedeniyle, siyasi partiler, işçi sendikaları, çeşitli meslek kuruluşlarının siyasi faaliyetleri yasaklanır (20). Basın organlarına da sansür konduğu gibi, gazeteler ancak ordunun kararı doğrultusunda basılıp, yayınlanabilir.Kendilerine yönelik eleştirilere de müsamaha göstermezler. Sonuçta toplumu "suskun konsensus", yani politiksizleşmiş yığınlara dönüştürürler (21).

1. 27 Mayıs Müdahalesi

T.S.K'nin 27 Mayıs 1960 günü Türk siyasi sistemine doğrudan müdahale ederken, mensupları adına Albay Alparslan Türkeş'in radyodan Türk halkına okuduğu bildiride, ordunun siyasi istikrarsızlığı düzene koyduktan sonra çok partili siyasi yaşama yeniden geçileceğine ilişkin vaadlerde bulunulmuştur.TSK'nin bu konuya ilişkin vaadi, 27 Mayıs'ın özünde bekçilik anlayışına dayanılarak yapıldığını ileri sürmemize yardımcı olmaktadır. Çünkü, ordunun iktidarı elinde tutma süresi net bir şekilde ifade edilmese bile, sürekli bir askeri rejime dönüşmeyeceği vurgulanmıştır. Nitekim, 27 Mayıs'ın üzerinden iki yıl bile geçmeden 15 Ekim 1961'de bizzat müdahalecilerin hedef aldığı siyasi kadronun mirasına sahip çıkan siyasi partinin (AP)'nin katılımıyla genel seçimler yapılmıştır.

Nordlinger'in ileri sürdüğü;" ordular sivil politikada kendileri açısından gerekli gördükleri siyasi, sosyal, ekonomik düzenlemeleri yaptıktan sonra siyasi iktidarı yeniden sivillere terkederler" savı, 27 Mayıs döneminde Milli Birlik komitesinin eylemlerini incelediğimiz takdirde doğrulanmaktadır.MBK'nin eylemlerinin başında, iktidarlarına son verdikleri DP'nin ileri gelenlerini, DP sempaticileri oldukları gerekçesiyle bazı yüksek rütbeli subayları tutuklayıp, Yassıada Mahkemelerinde yargılamaları olmuştur. Yargılamalar sonucunda çok sayıda DP'li çeşitli cezalara çarptırılmıştır.Gerek DP'lilere verilen hapis cezaları, gerekse idam cezaları, MBK'nin 1950-60 dönemi siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlardan sadece D.P'lileri sorumlu tuttuğunu göstermektedir. Halkın kendi özgür iradesiyle seçtiği temsilcileri, devletin etkinliğini yeniden sağlamak iddiasıyla idam sehplarına gönderilirken, Nordlinger'in bekçilik işlevini üstlenen ordulara izafe ettiği rollerden

(20) Nordlinger., s. 26

(21) Guillerma A. O' Donnell; " Modernleşme ve Askeri Darbeler ", (Çev). Ahmet Serdar Sipahi Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası, (Der). Ragıp Zorakolu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 116.

gönderilirken, Nordlinger'in bekçilik işlevini üstlenen ordulara izafe ettiği rollerden bir diğeri gerçekleşiyordu.

Nordlinger'in Ordu-Siyaset ilişkilerini değerlendirirken ileri sürdüğü bir diğ er nokta da; bekçilik işlevini üstlenen orduların toplumu yönlendirme ve kalıba sokma olanağını yitiren asker ve sivil bürokrasinin yeniden bu imkanı elde etmek için yeniden sivil yaşama müdahale etmesiydi. 27 Mayıs'ı bu açıdan değerlendirdiğimiz takdirde, karşımıza şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır; 1950 seçimleri Türk siyasi hayatında asker ve sivil bürokrasi şahsında temsil edilen "devletçi-seçkinci" cephe karşısında taşranın temsil edildiği "gelenekçi liberal" cephenin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu seçimle kendilerini devletin asıl sahibi gören sivil ve askeri kadrolar, iktidarı düne kadar pek dikkate almadıkları kadrolara teslim ettiler. Bir başka deyişle, "halka rağmen, halk için" sloganı, yerini "yeter, söz milletindir" sloganına bıraktı. Devleti sahiplenen asker ve sivil bürokrasi kadroları, seçim yenilgisinin hemen ardından toplumu yeniden kalıba sokmak için birtakım girişimlerde bulunsalar da, 27 Mayıs sabahına kadar sonuç alamadılar. D.P'nin 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde başarılı olması, bu kitlelerin toplumsal prestijlerinde büyük kayıplara neden oluyordu. Buna, 1950-57 dönemi arasında bürokrasinin gücüne ve prestijine indirilen darbelerde eklenmiştir. Burada kastedilen konu, tek parti dönemindeki çok güçlü devlet mitosunun yerini, yanına yaklaşılabilen devlet olgusunun DP döneminde yıkılmaya başlanmasıydı. DP döneminin Türk siyasi hayatına en büyük katkısı; CHP döneminde devletin hizmetkârı olan vatandaşların yerini, devletin vatandaşların hizmetine girmesiydi. Bunun sonucunda, DP'nin temsil ettiği taşra esnafı, toprak sahipleri, din adamlarıyla parti büyürken, bu kesimlere DP tarafından ekonomik, sosyal ve kültürel alanda çeşitli imkanlar ve öncelikler tanındı (22). DP'nin uyguladığı "dışa dönük kalkınma modeli" ve enflasyonist politikalar, ticaret kesiminin milli gelirden aldığı payı yükseltirken, asker ve sivil bürokrasiden oluşan sabit gelirlilerin hayat standardında CHP dönemine göre düşüş gözleniyordu. Bu durum, asker ve sivil bürokrasinin hükümete cephe almasına neden oldu. 27 Mayıs müdahalesiyle, 1950-60 dönemi sırasında iktidardan uzak kalmış asker ve sivil bürokrasinin kendi doğal partileri olan CHP'le işbirliği yapıp, yeniden siyasi iktidara talip olmaları gündeme

(22) Şerif Mardin; " Türk Siyasetini açıklayabilecek bir anahtar; Merkez- Çevre ilişkileri", (Çev.) Şeniz Gönen, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 129

gelmiştir.Heper'e göre 27 mayıs müdahalesiyle;

"... Genel olarak sivil bürokrasi ve yandaşı askeri bürokrasi siyasal organlar üzerindeki veto yetkilerini büyük ölçüde yitirmişler, böylece sonunda kendi zararlarına işleyen ekonomik siyasalara ve savunageldikleri merkezileştiren,"ussallaştıran" merkez ideolojisine zarar veren "gidişat"a karşı çıkmışlardır..."(23).

27 Mayıs döneminde MBK'nin otoriter uygulamaları da Norlinger'in bekçilik işlevini üstlenen ordulara izafe ettiği görüşleri doğrulayıcı niteliktedir.Bu dönemde DP kadrolarına yönelik antidemokratik uygulamaların yanısıra, çeşitli sivil ve resmi kurum ve kuruluşlara ilişkin hürriyetleri kısıtlayıcı uygulamalara rastlanmıştır.Örneğin MBK tarafından alınan kararlar çok sayıdaki öğretim üyesi görevlerinden uzaklaştırılırken, bazı subaylarda emekliye sevk edilmişlerdir.Bu dönemde basın orfanlarının faaliyetlerini sınırlandıran çeşitli örneklere de rastlanmıştır.Bu konuda, dönemin basın yayın Genel Müdürü Ahmet Yıldız'ın 26.8.1960 tarihinde Radyo Dairesine gönderdiği yazı ilginçtir. Yazıda "...27 Mayıs büyük devrim duygusunu sürekli olarak ayakta tutmak, dinç tutmak, devrimi yaşatmak, öğretmek için kişiyi hüzünden irak, hayata bağlı tutan, coşturan, çalışmaya ve yaratıcılığa yönelten" yayınlar yapılması görevi veriliyordu (24).

27 Mayıs döneminde ekonomik alanda alınan tedbirler ve düzenlemelere genel hatlarıyla gözetimimde, Nordlinger'in bekçilik işlevinin üstlenen ordulara yüklediği ekonomik görevlerin de gerçekleştiğini görebiliriz. 27 Mayısçıların ekonomik alanda aldıkları tedbirlerin başında, bizzat ordu mensuplarının refah seviyelerini yükseltmek, onları maddi açıdan tatmin etmek ve siyasal duyarlılık sınırlarını azaltmak için, bir sosyal sigorta niteliğinde olan OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) kurulmuştur (25).Bu kuruluş, üyeleri olan subayların maaşlarından yapılan kesintilerle, maddi koşullarının düzeltilmesini amaçlıyordu. Böylece. DP döneminde sermaye özel kesimde birikirken, nisbî olarak fakirleşen ordu mensuplarının durumu 27 Mayıs döneminde düzeltiliyor ve DP'nin hatası tamir ediliyordu (26).

(23) Metin Heper, Günay Göksu, Hakkı Öcal; " Latin Amerika deneyimleri ışığında Türkiye'de Asker Sivil İlişkisi ", İÜHF Mecmuası, C:37, Sayı: 1-4, Ekim 1977-Eylül 1978, s. 94.

(24) Nakleden; Uygur Kocabaşoğlu, Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, AÜSBF Yayınları No: 442, Ankara, 1980, s. 365.

(25) Semih Vaner; " Ordu", Geçiş Sürecinde Türkiye, (Der). Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 58.

(26) İdris Küçükömer; Düzenin Yabancılaşması, II. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989, s . 1 2 9

Anayasasının ekonomik felsefesini dikkate alarak değerlendirebiliriz. Çünkü, 27 Mayıs 1960'dan ilk genel seçimlere kadar, makro düzeyde dikkate değer çok önemli ekonomik tedbirler alınmamıştır. Bu tedbirler, 1961 Anayasasının öngördüğü ilkeler çerçevesinde pratik yaşama aktarıldı. Bu Anayasa, özellikle çalışan kesimler lehine çok sayıda yenilikler getiriyordu. Anayasada çalışan kesimleri koruyan, işçilere grev ve bağımsız sendika kurma hakkını tanıyan, vergi, toprak ve personel reformu gibi önemli ilke ve uygulamaları mümkün kılan düzenlemeyi gündeme getiriyordu.

Anayasadaki bu düzenlemeler rağmen, toplum yararına alınmak istenen tedbirlerin askeri müdahaleyle gündeme gelmesi, anayasanın gerçek değerini düşürmüştür.

Sonuç olarak, 27 Mayıs Askeri müdahalesi, Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatında orduya "bekçi" görevini vererek, orduyu sivil yaşamın içine sokmuş ve kötü bir geleneğin başlangıcı olmuştur. Bu müdahaleyle birlikte, ordu sivil yaşama geçilse bile daima gözlerini Türk siyasetine ve siyasetçisine çevirmiştir.

2. 12 Mart Müdahalesi

12 Mart 1971 günü TSK adına Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanları imzalarıyla Türkiye radyolarından kamuoyuna açıklanan muhtırayla, Türk ordusu Cumhuriyet döneminde ikinci defa siyasi sisteme müdahale etmiştir. TSK'nin bu müdahalesi, 27 Mayıs'ta olduğu gibi doğrudan olmayıp, stil olarak yumuşaktı (27). 12 Mart muhtırasıyla başlayan süreç, herne kadar partilerüstü bir anlayışla ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların sorunların çözülmesi gerektiğini vurgulasa da, muhtıranın hemen ardından ordunun kendi görev anlayışı ve siyasi ilgilerine bağlı olarak gelişen olaylar, Türk Ordusunu 12 Mart müdahalesinde "siyasi oyunun kurallarını tayin eden hakem" konumuna sokmuştur.

Muhtırada vurgulanan "partilerüstü hükümet kurulması gereği" doğrultusunda, dönemin Başbakanı Demirel istifa etti, yerine Nihat Erim hükümeti kurmakla görevlendirildi. Erim'in Başbakanlığa getirilmesi, bir yandan TSK'nin ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek sihirli bir formül şeklinde düşünülürken, diğer yandan da TSK bu kez tasvip etmediği siyasi iktidarı bir azil darbesiyle işbaşından uzaklaştırmak yerine kendi dolaylı kontrolüne uygun bir siyasi iktidarı işbaşına getirdi.

(27) Bülent Ecevit; " Reform Çizmecileri ", Yankı, Sayı: 780, 10-16 Mart 1986

diği siyasi iktidarı bir azil darbesiyle işbaşından uzaklaştırmak yerine kendi dolaylı kontrolüne uygun bir siyasi iktidarı işbaşına getirdi.

Nordlinger Modeli'nde "hakemlik" işlevini üstlenen ordular öncelikle ülkedeki mevcut düzeni koruma taraftarıydılar. 12 Mart askeri müdahalesi de daha ilk günlerde ilan ettiği "sosyal uyanışla siyasi gelişme arasında uyum kurma" amacıyla düzenin korunması taraftarı olduğunu göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda muhtıranın ilk gününden itibaren çeşitli tedbirler alındı. 1961 Anayasası'nın siyasi haklar ve özgürlüklere ilişkin çeşitli hükümlerinde kısıtlamaya gidilmesi bu amaca yönelikti. Anayasada yer alan temel hakların kullanılmasını sınırlamak, memurların sendikalara üye olmalarını yasaklamak, TRT'nin özerkliğine son vermek, bazı siyasi partileri kapatmak ve Devlet Güvenlik Mahkemelerini kurmak amacıyla yapılan düzenlemeler çoğulcu demokratik rejimin gelişmesinin aleyhine olan düzenlemelerdi. 12 Mart döneminde çok sayıda öğretmen, yazar, sendikacı ve bilim adamının tutuklanıp, bazılarının çeşitli cezalara çarptırılmaları, tıpkı 27 Mayıs döneminde DP ileri gelenlerine yapılan uygulamalara benziyordu.

Nordlinger'e göre siyasi sisteme hakemlik düzeyinde müdahale eden ordular geniş çaplı ekonomik amaçlar güdüyorlardı. 12 Mart döneminde uygulanan ekonomi politikalarına kısaca gözattığımızda Nordlinger'in bu savı doğrulanmaktadır. Dönemin ekonomi politikaları, ekonomik çıkarların toplumsal gruplar arasındaki dağılımında burjuva kesimini güçlendirici nitelikte olmuştur. Nitekim, bu dönemde banka kredileri genişletilerek, özellikle sermaye kesimine ucuz kredi sağlandı ve ülkede enflasyonist bir ortam yaratıldı. Bu dönemdeki sıkıyönetim nedeniyle grevler yasaklanırken, işçilerin örgütlenme hareketleri geniş ölçüde kesintiye uğratıldı (28). Tarımsal alanda ise, tarım ürünlerinin hükümetçe denetlenen taban fiyatları sanayi mallarına göre daha düşük düzeyde artış gösterdiği için, bu durum ticaret hadlerini Türk çiftçisinin aleyhine çevirdi (29). 12 Mart döneminde uygulanan ekonomi politikalarının sonucunda, fiyatlar genel düzeyinde %60 dolayında bir artış gözlenirken gerçek gelirlere ise, %5 bir azalma olmuştur (30). Dar ve sabit gelir-

(28) Çağlar Keyder; " Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası ", Geçiş Sürecinde Türkiye, (Der.), Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 69.

(29) Oktay Varlıer; Türkiye'de İç Ticaret Hadleri, D.P.T Yayınları, Ankara, 1978, s. 33

(30) D.İ.E 1977 İstatistik Yıllığı, Başbakanlık D.İ.E Matbaası, Ankara, 1977, s. 160

içindeki belirli grupları destekleyen politikalara öncelik verilmesi 12 Mart rejiminin ekonomi politikalarının temel özelliği idi. Muhtıranın verilmesinin ardından TSK içinde oluşturulan " Planlama Grubu", kurulacak partilerüstü hükümete TSK'nin görüşünün yansıtacak raporu hazırlama görevini üstlenmiş ve bu grubun başkanlığına ve üyeliklerine yüksek rütbeli subaylar getirilmişti. TSK'nin bünyesinde danışma niteliğinde de olsa böyle bir grubun oluşturulup, ordunun siyasi sistemin işleyişine gözlemci olarak katılması, ordunun hakemlik görevinin bir diğer tipik örneği idi.

12 Mart Muhtırasında belirtilen "partilerüstü hükümet" in kurulması, bizzat siyasi partiler tarafından ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarını çözmeye yönelik katılımcı demokratik anlayışı yadsımıştır. Bunun sonucunda da sivil toplumun kendi içinde gerçekleştiremediği sosyal, ekonomik ve siyasal değişimler üstten gelen düzenlemelerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (31). Bir başka deyişle bu müdahalede de ordu 27 Mayıs'ta olduğu gibi siyasal oyunun hakemliğine soyunmuştur. Ordunun gerektiğinde siyasi sisteme doğrudan müdahale edeceğine ilişkin muhtıradaki yer alan uyarı, üyeleri seçimle oluşan parlamentonun, ordunun seçilmemiş üyelerince vesayet altına alınması sonucunu doğurmuş ve kurumun demokratik işlevi engellenmiştir (32).

Yukarıda kısaca değinmeye çalıştığımız 12 Mart rejiminin ekonomik, sosyal ve siyasal politikaları ordunun bu dönemde siyasi sistemin işleyişinde hakemlik görevini üstlendiğini göstermektedir. Hernekadar ordu bu dönemdeki tasarruflarıyla siyasi gündemi belirleyen tek güç olmasına rağmen, siyasi sistemde mutlak derecede aktif rol oynamamıştır. Buna rağmen gölgesi sivil çözümlerin üretilmesi sürecinde siyasi iktidarların üzerinde olmuştur.

3. 12 Eylül Müdahalesi

12 Eylül 1980 günü Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sıfatıyla Orgeneral Kenan Evren Türk ordusunun yönetimi ele aldığını radyo ve televizyondan Türk halkına açıklamasıyla 1980'li yılların başlangıcında Türk siyasi yaşamında ordunun bekçiliğinde yeni bir dönem başlamıştır. TSK adına Kenan Evren ordunun sivil yönetime el koyma nedenini kamuoyuna açıklarken devlet otorite-

(31) Ali Gevgilili; Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, 2. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 134

(32) Rustow; a.g.e., s. 191

vizyondan Türk halkına açıklamasıyla 1980'li yılların başlangıcında Türk siyasi yaşamında ordunun bekçiliğinde yeni bir dönem başlamıştır. TSK adına Kenan Evren ordunun sivil yönetime el koyma nedenini kamuoyuna açıklarken devlet otoritesinin taraf gözetmeksizin yeniden oluşturulması amacıyla yönetime elkonduğunu vurgulamış ve ordu ülkede kendisi açısından zorunlu gördüğü ve arzuladığı amaçları gerçekleştirmek için siyasi kontrolü eline almıştır.

Nordlinger'e göre askeri müdahale ile bekçilik görevini üstlenen ordular siyasi iktidarın belirli bir süre için tek hakimi oluyorlardı. Kenan Evren'in 12 Eylül sabahı kamuoyuna açıkladığı TSK bildirisinde, müdahalenin uzun süreli olmayacağı yönetimin en kısa zamanda sivillere devredileceği ifade ediliyordu. Türk ordusu müdahalenin ilk gününde verdiği sözü ülkenin toplumsal, siyasi ve ekonomik alanlarında birtakım düzenlemeler yaptıktan 38 ay sonra 26 Kasım 1983 seçimleri ile tutmuştur. Ordu bu seçimler öncesinde kışlasına dönmüş ve siyasi rejimin demokratiğe geçmesi süreci yeniden başlamıştır.

12 Eylül müdahalesi ile birlikte TSK yeniden siyasi oyunun içine girmiş bu sefer 12 Mart'tan farklı olarak 27 Mayıs'ta olduğu gibi ordunun hakemlik işlevi bekçiliğe dönüşmüş ve oyunun kurallarını bizzat kendisi tayin etmiştir (33). 12 Eylül döneminde siyasi plüralizmi geniş ölçüde sınırlayan önlemlerin alınması, siyasi yaşama ve unsurlarına, demokratik toplumlardakinin aksine çok farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bunun sonucunda ise, bu dönemde siyaset topluma "bulaşılmaması gereken kirli iş" şeklinde lanse edilmiştir (34).

12 Eylül döneminde siyasi örgütlenme ve siyasi faaliyetlerine getirilen sınırlama, yasaklar, ordunun uzun vadeli amacının siyasi sistemin yeniden biçimlenmesini, toplumsal yapının yeniden düzenlenmesini sağlama amacını güdüyordu (35). Bunu gerçekleştirmek için yapılan düzenlemeler, 12 Eylül rejimine otoriter bir nitelik kazandırmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin önce faaliyetlerinin durdurulması, ardından kapatılması yöneticilerinin belirli süre gözaltında tutulup bazılarının tutuklanmaları, 12 Eylülcülerin tıpkı Nordlinger Modelinde olduğu gibi yaşanan bunalımdan politikacıları sorumlu tuttuklarını gösteriyordu.

(33) Cem Eroğul; "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", Geçiş Sürecinde..., s. 158

(34) Kenan Evren, zaman zaman yaptığı konuşmalarda siyaset olgusunu olumsuz anlamda kullanmıştır. Evren'in bu görüşü için bkz. Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri: 1982-1983, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 457

(35) C. H. Dodd; The Crisis of Turkish Democracy, Unuversity of Hall, 1983, s. 42

Bozulan bürokratik mekanizmayı düzeltip, devletin etkinliğini yeniden kurmayı amaçlayan askeri müdahaleler Vaner'in deyişiyile bir "metonomi"dir. Yani, bütünüün bir parçasını oluşturan ordu kendisini bütünüün (devletin) yerine koyarak, devletin belirli unsurlardan arıtılıp kurtarılması amacını güder. Bunu gerçekleştirmek için ise, toplumsal yeniden yapılaşma hareketini başlatırlar (36). Bu hareket beraberinde anayasacılığı da getirir. Nitekim ölkemizde 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askeri müdahalelerinin ardından anayasada kısmen ya da tamamen değışiklik yapılmıştır. 12 Eylül'ün Türkiye'ye özgü bir bekçilik ideolojisini yansıması açısından 1982 Anayasasına kısaca değınmemiz gerekmektedir. Bu anayasada yer alan bir çok hüküm, siyasi örgütlenme ve katılımı geniş ölçüde sınırlandırarak kitlelerin insiyatiflerini bastırmayı hedef alan ve ölkede sivil toplum gelişimini engelleyiciydi. Siyasi partilere ve mensuplarına, işçi sendikalarına, basın ve özel dernekler gibi devlet dışı örgütlenmelere getirilen sınırlamalar bu anayasayla dramatik boyutlara ulaşmıştır. 1982 Anayasasının siyasi haklar ve ödevler başlığını taşıyan, 66. ve 67. maddeleriyle, siyasi partilerle ilgili hükümlerin yer aldığı 68. madde, Türkiye'de genel ve yerel siyasetin çok dar kadrolarla yapılmasına neden olmaktadır. Siyasetin dar bir kadroya yaptırılmasına yolaçan otoriter anlayışın anayasal bir ilke haline gelmesi sonucu, 12 Eylül döneminde kapatılan siyasi partiler yönetici kadroları ve meclis üyeleri yeni kurulacak siyasi partilerin kurucuları ve yöneticileri olamayacaklardı (1982 Anayasası, geçici md 4). Anayasada yer alan bu düzenleme bireylerin en temel haklarından olan siyasi hakların kısıtlanması sonucunu doğurmuş, bu düzenleme bir süre sonra demokratik teoride pekrastlanmayan bir şekilde referandum konusu bile yapılmıştır. Yine, anayasaya göre öğrencilerin, kamu görevlilerinin siyasi partilere girmeleri engellenirken sendikalar ve diğher meslek kuruluşları, dernekler siyasetle ilgilenemeyecekler, siyasal görüş açıklayamayacaklar ve partilerle ilişki kuramayacaklardı. Siyasi örgütlenme önündeki engeller bununla da kalmıyor, siyasi partilerin kadın kolu, gençlik kuruluşları gibi yan kuruluşlar, vakıflar kurmaları yasaklanıyordu (madde 33). Genel ve yerel siyasetin önündeki bu engeller, Türkiye'de 1930'lardan beri hakim olan "herşey devletin içinde, hiçbir şey devletin dışında değıil" anlayışının tipik bir sonucuydu (37).

Bekçiler siyasi sisteme müdahale ettiklerinde Nordlinger'e göre otoriter rejim-

(36) Vaner, a.g.m., s. 280

(37) Taha Parla; Türkiye'nin Siyasal Rejimi, Onur Yayınları, İstanbul, 1982, s. 67

yönelik çeşitli tedbirlere başvurmuşlardır (38). 12 Eylül döneminde de basına yönelik kısıtlamalar 12 Eylül'ün otoriterliğini geniş ölçüde yansıtmaktadır. 1980-1984 dönemi arasında kapatılan gazeteler ve tutuklanan gazeteci, yazar, çevirmen, sanatçıların sayılarında yüksek oranlara varan artışlar gözlenmiştir. Örneğin bu kesimlere verilen cezaların toplamı aynı dönemde 316 yıl, 4 ay, 20 güne varıyordu (39).

12 Eylül döneminde sendikalar, dernekler, üniversiteler, odalar gibi "hükümet dışı" kuruluşların çoğu merkezi otoritenin doğrudan denetimine sokulmuş, basın, sendikalar, dernekler ve siyasi partiler yasalarında ya geniş çaplı değişiklikler yapılmış ya da bu yasalar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu dönemde sanat, kültür ve edebiyat alanında yapılan düzenlemelerle bunların özerklik alanlarının sınırlandırılması hedefleniyordu. Toplumsal, kültürel ve siyasal alanda yapılan bu denli geniş çaplı düzenlemelerin tek bir amacı vardı; ordunun sivil toplumu hizaya getirerek devletin işleyişindeki huzursuzluklara son vermek. Bir başka deyişle, Türkiye'nin yıllardan beri süren "tepeden inmece yöntemlerle devleti toplumdan kurtarma hastalığı" bu müdahale ile yeniden depreşti.

1982 Anayasasının 118.maddesinde düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) yapısı, 26 Kasım 1983 seçimleriyle askeri yönetimden sivil yönetime geçilmesine rağmen, ordunun sivil yönetim üzerindeki denetimini sürdürdüğünü göstermektedir. 27 Mayıs döneminde Temsilciler Meclisi ve Anayasa komisyonunun direktmesine rağmen, MBK'nin ısrarı sonucunda oluşturulan MBK, hükümet ve ordu arasındaki işbirliğini arttırmayı sağlayan anayasal bir kuruluştur. 1961 Anayasasının MGK'nin işleyişiyle ilgili 111.maddesi, MBK'na katılacak bakan sayısını yasaya bırakmış, 11 Aralık 1962 tarih ve 129 sayılı MGK yasasının 5. maddesi ise, kurulun Başbakan, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, Milli Savunma bakanı, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma bakanlarıyla, gündemle ilgili olarak Başbakanın davet edeceği diğer bakanlardan oluşacağı belirtilerek, MGK kuruluna katılacak Bakanlar kurulu üyelerinin sayıları yüksek tutulmuş ve sivil otoritenin üstünlüğü esas alınmıştır (40). Buna karşılık 12 Eylül döneminde kurulun statüsünde yapılan düzenlemelerle, MGK üyeleri arasında sivil otorite ile askeri otorite arasında denge sağlanmıştır. 1982-1989 dönemleri arasında MGK Başkanının asker kökenli olması nedeniyle kurul üyeleri dört sivil ve beş asker olarak askeri

(38) Ahmet Oktay; *Toplumsal Değişme ve Basın*, BFS Yayınları, İstanbul, 1987, s. 132

(39) *Basın 80-84*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını, İstanbul, 1984, s. 197

(40) Eroğul, a.g.e., s.160

statüsünde yapılan düzenlemelerle, MGK üyeleri arasında sivil otorite ile askeri otorite arasında denge sağlanmıştır. 1982-1989 dönemleri arasında MGK Başkanının asker kökenli olması nedeniyle kurul üyeleri dört sivil ve beş asker olarak askeri otorite sivil otoriteden sayısal olarak üstün durumdaydı (*). Ayrıca 1961 Anayasasında Kurulun kararlarının tavsiye niteliğinde olduğu belirtilirken, 1982 Anayasasında MGK'nin "alınmasını zorunlu gördüğü tavsiye niteliğindeki kararları"nın Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınacağı ifade edilmiştir. MGK'nin yapısındaki bu özellikler askeri otoriteye sivil rejim içinde zaman zaman sayısal da olsa üstünlük sağlamaktadır. Bu durumun en büyük sakıncası, askerlerin sivil ve seçimle oluşmuş kabineyi yönlendirip, etkileyebilmeleri, hatta sivil denetimden sıyrılıp, "sivili denetleme" imkanlarına sahip olmasıdır (41). Askerlerin bu konudaki etkisini 27 Mayıs döneminde MBK üyesi ve daha sonra Tabi Senatör olan Haydar Tunçkanat şöyle açıklamaktadır;

"...Komite (MBK), oy çokluğuyla iktidara gelecek olan siyasi partilerin yeni anayasamızla kurulacak ikinci cumhuriyeti de dejenere edip, yeni bir ihtilale sebep olmalarını önlemek için, yeni anayasa ile Milli Güvenlik Kurulunu bir tedbir olarak getirmiş ve vazifelerini de açık ve seçik olarak belirterek Cumhurbaşkanının ve kurulun asker üyelerini de milli güvenliğimizi ilgilendiren her türlü problemde temel görüşlerini bu kurulda bildirmekle hem görevli hem de sorumlu tutmuştur..." (42).

12 Eylül müdahalesi sonrasında ordunun sivil kurum ve kuruluşları denetleyebilmesine anayasal düzlemde imkan veren diğer düzenlemeler ise şunlardır; İlk olarak "MGK görevleriyle bakanlar kurulunun milli güvenliğin sağlanması sorumluluğuna ilişkin görev, faaliyet ve hizmetleri gerçekleştirmek" amacıyla kurulan MGK'nin Genel Sekreterliğine seçilecek kişinin, 1962 tarih ve 129 sayılı MGK yasasında sivil veya asker kökenli olmasına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmazken 1983 tarih ve 2445 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Yasası'nın 15.maddesi MGK Sekreterinin asker, rütbesinin ise orgeneral veya oramiral olacağını belirtmektedir. 1960'lı yıllarda MGK Genel Sekreterliği için asker kökenlilik şartı aranmazken 1980'li yıllarda asker kökenliliğin ön plana çıkması bir hayli ilginçtir. Burada dikkatimizi çeken nokta bu konuya ilişkin son yasa hükmüyle 1960

(*) 1982 Anayasasının 118. maddesine göre MGK şu üyelerden oluşuyordu; Sivil üyeler; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma Bakanları, Asker üyeler; Genel Kurmay Başkanı, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı.

(41) Mazıcı, a.g.e., s. 113

(42) Akşam, 22 Eylül 1966

müdahalesinden daha da ileri gidilerek sivil yönetim üzerinde ordu tarafından dolaylı egemenlik kurulmaya devam edilmektedir.

Bu konuya ilişkin bir diğer örnek; asker kökenli olan "Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı"nın denetimine ilişkindir. "Ülke ve milletin güvenliğini korumak amacıyla, gerekli olan istihbaratı toplamakla görevlendirilmiş bir güvenlik örgütü" olan MİT'in Müsteşarı asker kökenli olduğu gibi görev süresince TSK makamlarınca denetlenemez (43). Asker kökenli olan MİT Müsteşarının silahlı kuvvetlerin denetimine tabi olmaması normal sayılabilir. Fakat, kanımızca Müsteşar sivil kökenli olsaydı silahlı kuvvetlerin denetimine tabi olacaktı. Yasanın ilgili hükmü, silahlı kuvvetlerin kendi mensuplarına duyduğu güveni gösterirken maalesef silahlı kuvvetler aynı güveni sivil otoritelere duymamaktadırlar.

Nordlinger'e göre, orduların bekçilik işlevine dayanarak yönetime el koyduğu toplumlarda ordunun veya bizzat ordunun denetimindeki hükümetin eleştirilmesine izin verilmiyordu. Nordlinger'in bu savı da gerek 12 Eylül'ün fiilen sürdüğü 6 Kasım 1983'e gerekse 12 Eylül'ün sona erip sivil yönetime geçilmesine rağmen, askeri müdahaleye yönelik eleştiriler yasak olduğu için, doğrulanmaktadır. 12 Eylül döneminde getirilen çeşitli kısıtlamalar sonucunda siyasi parti liderlerinin, basın ve diğer demokratik kitle örgütlerinin 12 Eylül rejimini ve uygulamalarını eleştirmeye yönelik faaliyetlerin engellenmiş, bu konuda çok sert önlemler alınmıştır. Hatta anayasaya konan geçici bir madde ile müdahalecilerin anayasal ve hukuki meşruiyetleri sağlanmak istenmiştir (44).

12 Eylül askeri müdahalesi lideri Kenan Evren anayasanın halkoylaması sonucu kabul edilmesiyle birlikte anayasanın geçici 1.maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı sıfatını kazanırken, diğer müdahale liderleri de Milli Güvenlik Konseyi üyeliği sıfatının yerine Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını elde ettiler (geçici madde 2). Bunların asker kökenli şahsiyetler olmaları nedeniyle 1983 sonrasında sivil yönetime geçilmesine rağmen, ordunun sivil yönetim üzerindeki etkisi dolaylı da olsa sürmüştür. Nitekim, Evren'in Cumhurbaşkanı seçildikten sonra çıktığı bir yurt gezisinde söylediği "...Türkiye aynı durumlarla karşı karşıya kalırsa, onu bundan kurtaracak kuvvet Türk Silahlı Kuvvetleri'dir..." (45) şeklindeki sözleri bu yargımızı doğrulamaktadır.

(43) 6 Temmuz 1965 gün ve 644 sayılı Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu md. 12

(44) Bu konu için bkz. 1982 Anayasası geçici madde 15.

(45) Yankı, Sayı: 23, 8-14 Mayıs 1988.

12 Eylül döneminde ekonomik alanda da geniş çaplı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin en belirgin özelliği devletin artan kontrolünü temsil eden yasal yapılar dizisinden oluşmasıydı (*). Ayrıca dönemin ekonomi politikaları Türkiye'de yeni yeni oluşmaya başlayan sanayi burjuvazisinin iktisadi eğilimlerini pekiştirmeyi amaçlıyordu. 12 Eylül'den sekiz ay önce Demirel hükümeti döneminde ilan edilen radikal iktisadi önlemler paketi (24 Ocak kararları) askeri müdahaleyle birlikte uygulama imkanına kavuştu. Türkiye ekonomisinde geniş çaplı yapısal değişimi hedefleyen bu tür istikrar tedbirlerinin uygulanabilmesi ancak askeri bir yönetim altında mümkündür. Dolayısıyla 12 Eylül rejimi 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için gerekli olan zemini yaratmıştır. Çünkü bu kararların başarıya ulaşabilmesi ancak ülkede toplumsal ve siyasal alanda alınacak ciddi istikrar tedbirleriyle mümkündür. Aksi takdirde özellikle çalışan kesimlerin aleyhine sonuçlar doğuran bu istikrar tedbirlerinin pratik yaşama aktarılması çok güç olacaktı. 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için gerekli olan istikrarı işadamı Rahmi Koç o dönemde şöyle savunuyordu;

"12 Eylül hareketından önce herşeyi demokratik bir sistem altında yapmak zorundaydık. Bu da karar almak, yasa ya da yönetmelik çıkarmak için aylar geçmesini gerektiriyordu. Yani herşey güç ve uzun zaman içinde gerçekleşebiliyor, herşeye politik açıdan bakılıyordu. Ekonomik yaklaşım hep arkadan geliyordu. Askeri yönetim altında fark, alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluluk olmadığından çok hızlı hareket edebiliyor ve üstelik askeri yönetim yanlış yapsa bile bunu kısa zamanda düzeltebiliyor, en önemlisi ise, tüm bu işlemler yapılırken politik yaklaşımlar söz konusu olmuyor. Çünkü askeri yönetimin parlamentoda sandalye kaybı ya da seçmen kaybı gibi bir kaygısı yok."(46)

Rahmi Koç'un bu arzusu, 12 Eylül döneminde halk iradesinin hiçe sayılması pahasına gerçekleşirken, çalışan ücretli sınıfın gelirlerinde ve alım gücünde büyük oranlara varan azalma olmuş, buna karşılık sermaye kesimi ülkede sağlanan istikrar sonucunda büyük kazanımlar elde etmiştir. Örneğin; 1980-83 yılları arasında Koç

(*) 24 Ocak kararları Türkiye ekonomisinde radikal önlemlerin alındığı bir tedbirler paketidir.. Bu kararlarla birlikte Türkiye ekonomisinde ithal ikamesine dayalı strateji terk edilirken, iktisadi bunalıma çözüm ve kalkınma stratejisi olarak, ihracatı özendirme modeli benimsendi. Ayrıca ekonomideki sektörel tercihler değişti. Örneğin, petro-kimya ve demir çelik yerine emek-yoğun ve ham madde ağırlıklı sektörler özendirilerek turizm sektörünün geliştirilmesi hedeflendi. Bela Balassa; "Policies for Stable Economic Growth in Turkey", (Seminar on the Role of the Exchange Rate in Shaping and Outward- Oriented Economy), İstanbul, 20-21 Temmuz 1979'da sunulmuş tebliğ.

(46) Nakleden, M. Sönmez; Türkiye Ekonomisinde Bunalım: II / 1980 Sonbaharından 1982'ye, Belge Yayınları, İstanbul, 1980, s. 90-91

Holding'in 1983 fiyatlarıyla geliri 163.7 milyardan 407 milyara, Sabancı Holdingin geliri de 184.8 milyardan 308 milyara yükselmiştir (47).

Sonuç olarak, 12 Eylül askeri müdahalesiyle Türk siyasi yaşamına yeniden giren Türk ordusunun uyguladığı ekonomik, sosyal ve siyasal politikalar, kendisine Nordlinger modelindeki bekçilik misyonunu vermektedir.

II. ASKERİ MÜDAHALELER VE SEÇMENİN TUTUMU

Çoğulcu demokratik rejimlerde seçimlerin temel fonksiyonu, siyasi iktidarların varlıklarını meşrulaştırmak ve yasallaştırmaktır (48). Seçimler, yöneticiliğe aday olan kişiler veya gruplar arasından, yönetilenlerin kullandıkları oylarla tercihlerini belirleme esasına dayanır. Yönetilenler kullandıkları oylarla siyasi iktidarın biçimlenmesine yardımcı oldukları gibi, yaşadıkları toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamının gelişmesinde kendilerine düşen vatandaşlık görevlerinden birini yerine getirirler. Bu nedenle, seçimler toplum açısından geleceğe yönelik önemli karar aşamalarından biridir. Seçmenlerin seçimlere attıktıkları değer, gösterdikleri ilgi ve seçim sonuçları, bir toplumun sosyolojik tahlilinin yapılmasına yardımcı olur (49). Demokratik rejimlerde seçimlerin meşrulaştırıcı bir işlev üstlenebilmesi için, bunun sahte bir takdis yerine, tamamen hür ve seçime katılan adayların bol olması gerekir (50). Aksi takdirde seçimler gerçek anlamını yitirir.

Türk siyasi yaşamında seçim, batı demokrasilerindeki yerini alamamıştır. Seçene ve seçilene özellikle askeri müdahale dönemlerinde getirilen kısıtlamalar, seçimle gelen siyasi organların yetki ve görevlerine yasal ve fiili alanda konan engeller, bu durumun en önemli nedenidir. Böyle olunca da, seçimlerden beklenen asıl yarar çoğu zaman elde edilememektedir (51). Ülkemizde askeri müdahaleler döneminde bu alanda çeşitli kısıtlayıcı hükümlerin kabul edilmesi, siyasi kültürümüzde seçim olgusunun pek çok olumsuzlukla birlikte anılmasına neden olmuştur. Tüm olumsuzluklara rağmen, müdahalelerin sona ermesiyle başlayan demokratikleşme süreci ve bu süreçte yapılan genel ve yerel seçimlerin, Türk halkının demokratik rejime olan özlemini ortaya çıkaracağı inancındayız.

(47) Behçet Toprak, Ali Safvet; "Gift Package", *New Statesman*, 1984, s. 16

(48) Esat Çam; *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1987, s. 241

(49) Şirin Tekeli; "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 7, İletişim Yayınları, s. 1799

(50) Maurice Duverger; *Diktatörlük Üstüne*, (Çev. Bülent Tanör), Dönem Yayınları, İstanbul, s. 29

(51) Parla, a.g.e., s.125.

A- 27 MAYIS MÜDAHALESİ VE SEÇMENİN TUTUMU

Seçmenin bu müdahaleye ilişkin tavrını değerlendirmek için, 27 Mayıs döneminde halkın sandık başına gittiği seçim ve referandum sonuçlarını inceleyeceğiz. Bunlar; 9 Temmuz 1961 'de yapılan, Anayasa tasarısının kabulüne ilişkin referandumla, 1957 ve 1961 genel seçimleridir.

27 Mayıs döneminde hazırlanan anayasa tasarısının kabulü amacıyla yapılan referandumda 10.321.111 seçmen oy kullanmıştır. Bu miktar, seçmen kütüklerinde kayıtlı olan 12.747.901 seçmenin %81.1'i idi. Referanduma katılan seçmenin % 61.7'si Anayasa tasarısına "Kabul" oyu verirken, seçmenin %38.3'ü tasarıya "Red" oyu kullanmıştır.Referanduma gösterilen ilgi, 1950 ve 1954 genel seçimlerine göre az olmasına rağmen, müdahale öncesi son genel seçimden (1957 Seçimi) daha fazladır.Bunun nedeni ; D.P iktidarının son yıllarında partiye küsen kitlenin,1957 seçimlerinde kullanmadıkları oyları, referandumda sandık başına gidip, DP'yi mağdur eden 27 Mayıs müdahalesine tepki göstermesiydi (52).

Referandumda seçmenlerin yaklaşık olarak %40'ının "red" oyu kullanmaları, halkın küçümsenmeyecek bir kısmının 27 Mayıs'ı tasvip etmediğini göstermektedir. Anayasa tasarısına bu kadar yüksek miktarda red oyu çıkmasının bir nedeni de, 27 Mayıs referandum kampanyası döneminde müdahaleciler tarafından anayasaya ilişkin olumsuz görüş belirtmenin yasaklanmamış olmasıdır. Bu nedenle seçmenin anayasa tasarısını değerlendirişi, daha ziyade 27 Mayıs'ı değerlendirme şeklinde olmuştur. Bu yargımızı doğrulayabilmek için, referandumda "red" oyunun yüksek oranda çıktığı illere bakmamız gerekir. Anayasa tasarısına yüksek oranda, hatta %50'nin üzerinde "red" oyunun verildiği iller arasında, başta DP lideri Menderes'in doğum yeri olan Aydın olmak üzere, Bursa, Bolu, Çorum, Denizli, Kütahya, Sakarya, Samsun ve Zonguldak geliyordu. Bu illerin tümü 1950, 1954 ve 1957 Genel seçimlerinde DP'nin yüksek oranda oy aldığı iller arasındaydı (53). Referandumda Anayasa tasarısına en çok "kabul" oyu verilen iller arasında ise, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri geliyordu. Bu iller, iki istisnaıyla(Kırşehir ve Hakkari) CHP'nin 1950,1954 ve 1957 Genel seçimlerinde en fazla oy aldığı seçim bölgeleriydi. Kırşehir o dönemde Millet partisinin kalesiyken, Hakkari'de 1957 seçimlerinde DP % 67.8 oranında oy almıştı (54).

(52) Tekeli, a.g.e., s.1807

(53) A.g.e., s.1807

(54) A.g.e., s.1807

Referandum sonuçlarını dikkate alarak yaptığımız değerlendirmeye göre, özellikle DP kökenli seçmenler anayasa tasarısına "red" oyu vermek suretiyle, kendi partilerini iktidardan indiren 27 Mayıs müdahalesini tasvip etmemişlerdir. Buna karşılık, kamuoyunda adeta 27 Mayıs'la özdeşleşen CHP'nin seçmenleri halkoylaşmasına "kabul" oyu vererek, bir anlamda 27 Mayıs müdahalesine meşruiyet kazandırılma çabalarına ortak olmuşlardır.

15 Ekim 1961 genel seçimleri, 27 Mayıs müdahalesinden sonra sivil yönetime geçiş sürecinde yapılan ilk seçimdi. Seçimin katılım açısından dikkati çeken özelliği, 1960-80 dönemi arasında yapılan genel ve yerel seçimlere göre katılımı en yüksek olan seçimdi. Seçmen kütüklerine kayıtlı olan seçmenlerin %81.41'i seçimlerde oy kullanmıştır. Seçimlerin bir diğer özelliği de, 27 Mayıs 'la birlikte iktidardan uzaklaştırılan DP önderlerinin idam cezalarının infazlarının hemen ertesine rastlamasıydı. Bu ortamda yapılan seçimlerde, özellikle DP'nin mirasına sahip çıkan sağ partilerin alacakları oy miktarı, seçmenin müdahaleye ilişkin tavrını değerlendirebilmemizde bizlere yardımcı olabilecek niteliktedir.

Tablo: I		
1957 Genel Seçim Sonuçları		
Partiler	Alınan Oy	%
DP	4.372.621	69.5
CHP	3.753.136	29.1
CMP	652.064	7.1
HP	350.597	3.8
Bğmz.	4.494	0.1

Tablo: II		
15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları		
Partiler	Alınan Oy	%
AP	3.527.435	35.1
CHP	3.724.752	38.4
CKMP	1.415.390	12.0
YTP	1.391.934	14.5
Bğmz.	81.732	0.8

Seçim sonuçlarına göre, DP'nin mirasını üstlenen siyasi partiler, kamuoyunda 27 Mayıs'la özdeşleşen CHP'den yaklaşık olarak %65 daha fazla oy aldılar .Sağ oylardaki bu fazlalığın nedeni kanımızca , 27 Mayıs döneminde DP'ye yapılan uygulamalara Türk seçmenin tepkisiydi. Bir başka deyişle sağ seçmen DP'nin devamı olan siyasi partilere verdikleri oylarla, DP'nin fiilen kapatılsa bile, halk nezdinde canlılığını sürdürdüğünü gösteriyordu.

15 Ekim seçim sonuçlarını, askeri müdahale öncesinde yapılan son seçimlerle (1957 seçimi) karşılaştırdığımız takdirde, şunları görebiliriz; 1961 seçimlerinde 57'ye göre CHP oylarında az da olsa düşme vardır.Bunun nedeni, otoriter bir anlayışın ürünü olan 27 Mayıs'ı ve otoriterliği tasvip etmeyen az sayıdaki CHP'li seçmenin partilerine karşı olumsuz bir tavır takınmaları olabileceği gibi, CHP'li bazı seçmenler sandık başına gitmemeleri de olasıdır..

1961 seçimlerinde DP'nin mirasçısı olan üç siyasi parti(AP,CKMP,YTP), DP'nin 1957 seçimlerinde aldığı oylardan yaklaşık olarak 200.000 daha fazla oy aldılar. Bunun nedeni, bir yandan seçime katılma oranının yüksekliği, diğer yandan bu partileri tercih ederek 27 Mayıs'a tepki göstermeleriydi. Seçimlerde üç sağ partinin aldıkları oylar sonucunda, DP yeni isimler altında adeta Türk siyasi hayatındaki yerini almıştır. Yine, seçimlerde sağ partilerin başarısı, DP lideri Menderes'e hediye edilen bir zaferdi. 1961 seçimleri, askeri müdahaleyle iktidardan uzaklaştırılan bir siyasi partinin seçmen gözünde değerini koruduğunu, hatta arttırdığını göstermiştir. Bu nedenle 27 Mayıs müdahalesinin Türk halkının büyük bir kesiminin gözünde pekde olumlu izlenimler taşımadığı söylenebilir.

B. 12 MART MÜDEHALESİ VE SEÇMENİN TUTUMU

12 Mart döneminden sonra demokratikleşme yönündeki ilk seçim 14 Ekim 1973'de yapıldı. Bu seçim sonuçlarını 1969 genel seçimleriyle karşılaştırdığımız takdirde şunları görebiliriz; 12 Mart döneminde kapatılan Nizam Partisinin mirasını devralan MSP ilk girdiği seçimlerde büyük bir oy patlaması yaparak, bir milyon üzerinde oy almıştır. MSP'nin bu kadar çok oy almasının nedenlerinden bir tanesi, halkın kurduğu siyasi partilerin müdahale dönemlerinde kapatılmasına rağmen, halk katında destekleri bulunmaktadır.Türk seçmeni olağanüstü dönemlerde kendi iradeleri dışında siyasi partilerin kapatılmasını tasvip etmemektedir.

Tablo: III		
1969 Genel Seçim Sonuçları		
Partiler	Alınan Oy	%
AP	4.229.712	46.5
CHP	2.487.006	27.4
GP	597.818	6.6
MP	292.961	3.1
MHP	275.091	3.0
TİP	243.631	2.7
TBP	254.695	2.8
YTP	197.929	2.2
Bğmz.	511.023	5.6

Tablo: IV		
1973 Genel Seçim Sonuçları		
Partiler	Aldıkları Oy	%
AP	3.197.837	29.8
CHP	3.570.583	33.3
GP	564.343	5.3
MP	62.377	0.6
MHP	362.808	3.4
DP	1.275.502	11.9
MSP	1.265.771	11.8

Kaynak: D.İ.E., 1976:123

1973 seçimlerinde CHP'nin bir önceki seçimlerden yaklaşık olarak bir milyondan fazla oy almasının çeşitleri nedenleri vardı.Öncelikle, 12 mart döneminde çok sayıda sol görüşlü yazar, sanatçı ve sendikacının tutuklanması, bu partiyi kısmende olsa halkın gözünde 27 Mayıs'ın mağdur DP'sine benzetmiştir.Bu neden-

le, kararsız seçmen kitlesinin bir kısmı, 12 Mart rejimine protesto mahiyetinde CHP'ye oy vermiş ve 12 Mart döneminde ezilmek ve yokedilmek istenen sol görüşleri savunan CHP'nin oylarında artış gözlenmiştir (55).

AP'nin bu seçimde bir milyona yakın oy kaybetmesi, 1970'li yılların başında bölünmeye başlayan ve farklı partilere yönelen sağ oylara bağlanabilir. Ayrıca 12 Mart döneminde kamuoyunda AP'nin askeri yönetimle zaman içinde özdeşleştiğine ilişkin bir hava esiyordu. Hatta dönemin Genel Kurmay Başkanı Gürler Demirel'e telefon edip, askeri müdahalenin AP'ye karşı yapılmadığını bildirmesi kamuoyunda böyle bir yargının oluşmasına yol açmıştır (56).

Bu seçimlerin bir özelliği de, bir önceki seçimlere göre katılımın bir önceki seçimlere göre yüksek olmasıydı. 1969 seçimlerine halk katılımı Türkiye genelinde %64.3'ken, bu seçimlerde %66.8'e yükselmiştir. Aradaki fark %2.5 gibi az bir artış olmasına rağmen, Türk seçmenin kendisine verilen ilk fırsatta tercihinin sivil yönetim lehinde kullanması ve demokratik siyasi rejime duyduğu güveni göstermesi açısından anlamlıdır. Yine seçim sonuçlarına göre, 12 Mart döneminde sindirilmeye çalışılan görüşler ve kadrolar, Türk siyasi hayatında güçlenerek yerlerini almaya başladılar.

C- TÜRK SEÇMENİNİN 12 EYLÜL ASKERİ MÜDEHALESİNE TAVRI

Seçmenin 12 Eylül müdahalesine ilişkin tavrını ortaya koyabilmek için, 7 Temmuz 1982'de yapılan referandum sonuçlarını ve 12 Eylül'den sonra demokratik siyasi yaşama geçiş sürecinin ilk seçimi olan 6 Kasım 1983 seçimleriyle ve 1984'te yapılan yerel seçim sonuçlarını değerlendirmemiz gerekmektedir.

1982 Anayasasının halkoyuna sunulduğu dönemin genel özelliği, 12 Eylül Askeri rejiminin tüm kurum ve kurallarıyla varlığını sürdürmesiydi. Anayasanın halkoylamasına sunulduğu dönemde, genelde 12 Eylül rejimine, özelde ise halkoylamasına sunulacak anayasa aleyhinde görüş belirtmek imkânı yoktu. Buna karşılık anayasanın kabul edilmesi amacıyla ülkede tek yanlı bir propaganda yürütülüyordu. Hatta dönemin Devlet Başkanı Evren, anayasanın kefil olduğunu her fırsatta dile

(55) Kongar, Türkiye'nin Toplumsal....., s.198

(56) Nakleden, Feroz Ahmad; "The Turkish Experiment in Democracy", Toplum ve Bilim, Güz 1980, s.135.

2707 sayılı "anayasanın halkoyuna sunulması hakkındaki kanun"un 8.ve 9. maddeleri gereğince, oy vermenin zorunlu tutulduğu referandumda, ülkedeki kayıtlı seçmenlerin 18.885.488(%91.3)i sandık başına gitmiştir. Oylama sonucunda seçmenlerin %91.4"ü anayasanın kabulü yönünde "evet" oyu kullanırken, seçmenin %8.6'sı anayasaya "hayır"oyu vermiştir. Seçmenin anayasayı %100'lere varan bir çoğunlukla kabul etmesinin nedeni, kanımızca anayasanın oylanması anlamına gelmeyip, halkın 12 Eylül'le can ve mal güvenliğini sağlayan müdahalecilerle duydukları şükranı ifade ediyordu. Konuya bir başka açıdan baktığımızda ise, halkın 12 Eylül rejiminin biran önce sona ermesi için anayasaya kabul oyu vermeleri ihtimal dahilindedir. Halkoylamasında bu kadar yüksek oranda"evet" oyu çıkmasına rağmen, halkın 12 Eylül müdahalesine ilişkin tavrını net olarak ortaya koyabilmek için, müdahale sonrasında yapılan ilk genel ve yerel seçim sonuçlarını da değerlendirmemiz gerekmektedir.

Tablo:5		
6 Kasım 1983 Genel Seçim Sonuçları		
Partiler	Alınan Oy	%
ANAP	7.823.827	45.1
HP	5.277.698	30.5
MDP	4.032.046	23.3
Bğmz.	195.164	1.1

Kaynak: T.C. Resmi Gazete, 14 Kasım 1983 , Sayı; 18221:13

12 Eylül askeri müdahalesinden sonra yapılan seçimlere siyasi partilerin katılımı açısından geniş sınırlamalar getirildi. 12 Eylül dönemindeki vetolar nedeniyle, 12 Eylül öncesinde faaliyette bulunan siyasi partilerin devamı olan parti ve kadroların seçime katılmalarına izin verilmedi. Bu seçimlerin bir özelliği de, üyelerinin çoğu asker kökenli olan MDP'nin 12 Eylülcüler tarafından kamuoyuna iktidar adayı şeklinde tanıtılmaları ve bu konuda çaba sarfetmeleriydi. Seçime katılan siyasi partilerin dikkati çeken özelliği, her partinin sivil-asker ve sağ-sol bölünmesinde ayrı yer işgal etmeleriydi. ANAP ve MDP siyasi partiler yelpazesinin merkez sağ kanadında, HP ise, merkez solda yer alıyordu. MDP'nin seçime katılan partilere göre ayırıcı özelliği, askeri yönetimden yoğun destek almasıydı. Bu neden-

le, MDP askeri kimliğe sahipken, HP ve ANAP sivil kimlikliydi. ANAP seçim öncesi propagandalarda, 12 Eylül öncesinin dört siyasi eğilimini birleştirdiğini vurdularken, siyasi partilerin 12 Eylül öncesindeki uzlaşmaz tutumları yerine, hoşgörü ve uzlaşmayı vaadediyordu. ANAP'ın 6 Kasım seçimlerinin galibi olmasında, kamuoyuna verdiği bu mesajın etkisi büyüktü. Türk seçmeni Anap'ı seçim sonucunda birinci parti yaparken, askeri müdahalenin sona erdiği dönemde, halk demokratik rejimin yeniden başlangıcında en iyi çözümü "sağ - sivil" iktidarda görmüştür. Seçmen, HP ve MDP'ye iktidar şansı tanımayıp, yeni dönemde kendisine hoşgörü, yenilik ve radikal değişiklikler vaadeden sivil kökenli siyasi partiyi iktidara lâyük görürken, 12 Eylülcülerin iktidar tercihlerini yadsımıştır. Seçim sonuçları 12 Eylül askeri müdahalesinin sandıktan pek de başarılı çıkmadığını göstermiştir. ANAP'ın diğer siyasi partilere göre bir hayli fazla yüksek oy almasının bir nedeni de, 12 Eylül öncesi yaşanan bunalımdan dönemin siyasi partilerini sorumlu tutan ılımlı seçmen kitlesinin birlik ve beraberlik vaadeden ANAP'a yönelmesiydi.

25 Martta yapılan yerel seçimler de, seçmenin 12 Eylül müdahalesine ilişkin tavrını saptayabilmemize yardımcı olacak özelliklere sahiptir.

Tablo: 6		
25 Mart Yerel Seçim Sonuçları		
(İl Genel Meclisi itibarıyla)		
<u>Partiler</u>	<u>Alınan Oy</u>	<u>%</u>
ANAP	7.338.200	41.5
HP	1.548.654	8.8
MDP	1.255.070	7.1
SODEP	4.139.139	23.4
DYP	2.344.131	13.2
RP	778.662	4.4

Kaynak: T.C. Resmi Gazete, 26 Mayıs 1984, Sayı:18412:13

Yerel seçimlerin en önemli özelliği; 12 Eylül döneminde kapatılan siyasi partilerin devamı olan partilerin seçime katılmaları ve eski dönemdeki siyasi yapılanmanın yeniden Türk siyasi hayatındaki yerini almaya başlamasıydı. Nitekim SODEP, CHP'nin, DYP AP'nin ve RP MSP'nin mirası üzerine kurulmuştu.

Bu seçimlerde ANAP'ın genel seçimlere göre 500.000 dolayında oy kaybetmesine rağmen, birinci parti konumunu sürdürmüştür. ANAP'ın bu seçimlerde birinci parti olmasının nedeni, ılımlı seçmenin halen 12 Eylül öncesinin şokunu atlatamaması ve o dönemden eski partileri sorumlu tutmasıdır. Bu duruma ANAP'ın radikal değişiklikleri vaadeden parti politikası da eklenince, ANAP birinci parti konumunu devam ettirmiştir.

Bu seçimin konumuz açısından dikkati çeken diğer bir özelliği de, 12 Eylül liderlerinden açık-gizli, az-çok destek gören HP ve MDP'nin büyük miktarda oy kaybetmeleriydi. Seçim sonucunda MDP beşinci parti olurken, HP ise ancak dördüncülüğü elde etmiştir. Türk seçmeni yerel seçimlerdeki bu tercihiyle, adeta 12 Eylül müdahalesiyle hesaplaşmaya girmiş ve 1980'lerin başında kendisine dayatılan çözümlerin paralelinde oy kullanan seçmen, sivil yönetimin tüm kurum ve kurallarıyla işlerlik kazanmaya başladığı dönemde yapılan seçimlerde, asker destekli partileri kesin olarak reddetmiştir.

6 Kasım 1983 ve 25 Mart 1984 seçimlerinde halkın katılım düzeyi, 80 öncesi seçimlerine göre bir hayli yüksektir. Örneğin; 1977'de %72.4 olan katılma oranı, 83 genel seçimlerinde %92.3'e, 1984 yerel seçimlerinde ise %91'e yükselmiştir. Bunda, katılımın zorunlu olmasının yanısıra, her askeri müdahalenin -çelişkili görünüyor olsa bile- Türk seçmeninin demokrasi bilincini yükseltmesinin de payı vardır.

Yukarıda incelemeye çalıştığımız seçim sonuçlarını dikkate alarak, Türk seçmeninin askeri müdahalelere bakışı konusunda şunları söyleyebiliriz: Öncelikle, askeri müdahaleler döneminde siyasi faaliyetler ve örgütlenmeler konusunda getirilen anayasal ve yasal kısıtlamalar, Türkiye'deki siyasi partiler yelpazesinde belirli bir süre için değişiklik yapsa bile, bu uzun süreli olmamaktadır. Müdahalenin ardından belirli bir süre geçince, seçmen yeniden eski partisine yönelmektedir. Her ne kadar müdahalenin sona ermesinden sonra yapılan ilk seçimler, seçmenin müdahalecilerin düzenlemelerini benimsedikleri izlenimini verse bile, bu yapay bir görünümdür. Çünkü o dönemlerde askeri müdahalelere yönelen halk desteğinin ardında yatan neden; "güvenlik için özgürlüklerin feda edilmesine razı olunur" şeklindeki pragmatik anlayıştır. Halkın güvenlik ve özgürlüğü birlikte istemeye başladığı andan itibaren, askeri müdahalelere yönelik halk desteği azalmaktadır. Ayrıca, askeri müdahaleler döneminde siyasi etkinliklerden uzak tutulmaya çalışılan ve "politiksizleşmiş yığınlar"a dönüşen halk, askeri yönetimin sona ermesiyle bir-

likte, siyasi faaliyetlerle yoğun ilgil göstermektedir. Bunun temel nedeni, Türk halkının kendi kendini yönetmesi konusundaki isteği ve yeteneği, bir başka deyişle, demokrasi aşkıdır.

III. ASKERİ MÜDAHALELER VE BASININ TUTUMU

A- 27 MAYIS MÜDAHALESİ VE BASININ TUTUMU

27 Mayıs askeri müdahalesinin yaklaştığı günlerde yazılı basın, siyasi, sosyal, ekonomik olaylara ve bu konudaki yorumlara yer vermiştir. İncelediğimiz Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet ve Tercüman gazetelerinde yer alan haberler arasında; öğrenci olayları, DP'nin icraatları, siyasi parti liderlerinin beyanatları, Başbakan ve Bakanların yaptığı yurt içi ve yurt dışı gezileri ilk sıralarda yer alıyordu.

Milliyet gazetesinde 27 Mayıs müdahalesinden yaklaşık olarak bir ay önce yer alan bir haber, konumuz açısından ilginçtir. Haberde Kore Cumhurbaşkanı'nın istifasına değinilerek, "... milletin istifasına boyun eğen Rhee çılginca alkışladı"(57) deniyordu. Bu haber adeta Menderes'e istifa etmesi yönünde yapılan bir telkindi. Aynı gazete 1 Mayıs'ı takibeden günlerde, ülkede gelişen siyasi olaylara yorum yapmadan yer vermiştir. Örneğin; CHP milletvekillerinin meclisi terketmeleri, Cumhuriyet ve Yeni Sabah gazetelerinin kapatılma haberleri, gazetelerin ilk sayfalarını süslüyordu.

27 Mayıs günü, Milliyet gazetesi askeri müdahale haberini "İdare Orduda" başlığıyla vermiş ve ordunun sivil yönetime elkoyma haberi ve T.S.K'nin yayınladığı bildirimler ilk sayfada sür manşet şeklinde yer almıştır. Askeri müdahalenin ikinci gününden itibaren aynı gazetenin köşe yazarları müdahaleyle ilişkin görüşlerini köşelerinde açıklamaya başlamışlardır. Nitekim Çetin Altan müdahalenin ertesi günü "Bugün canım yazı yazmak istemiyor" isimli yazısıyla, müdahaleyle ilişkin görüşlerini şöyle dile getirmiştir;

"...Silâhlı Kuvvetlerin büyük Ata'nın yıllar arkasından akseden manevi direktifiyle yaptığı bu hareket, demokrasimizin en sağlam teminatı olarak tarihe geçecek ve hürriyetlerden kendi sefil benlikleri için faydalanmak isteyen gafilere her zaman için unutulmaz bir ders olacaktır..."
(58).

(57) Milliyet, 1 Mayıs 1960

(58) A.g.g., 28 Mayıs 1960

Aynı günkü gazetede, Ömer Sami Coşar ise, 27 Mayıs'ı kansız ihtilâl şeklinde değerlendirdikten sonra, söyle diyordu; "...insan olarak yaşamak isteyenler bu şanlı milletin tarihinde ikinci beyaz ihtilâlide yaptılar..." Askeri müdahale lehinde görüş belirten aynı gazetenin yazarlarından Refi Cevat Ulunay 27 Mayısçılara şükranlarını sunmuş ve "Bugünkü vaziyet" isimli makalesinde askeri müdahalenin gereklerini vurgulamıştır. 29 Mayıs tarihili Milliyet gazetesinde ise Ulunay müdahaleye ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getiriyordu; "...Bu anormal vaziyet devam edemezdi. Evladın babaya, kardeşin kardeşe düşman nazarıyla bakması, herşeyi şirazedden çıkarmıştı. memleketin bir 'Milli Vahdet'e ihtiyacı vardı. Bugün buna askeri varlığını muzahareti ile erişilmiş bulunuluyor..."(59). Ulunay ertesi günkü gazetede 27 Mayıs'a övgü yağdırmaya devam etmiş ve müdahale sayesinde yalnız dış düşmanların değil, ülke içindeki düşmanların da yenilgiye uğratıldığını ifade etmiştir.

30 Mayıs tarihli Milliyet gazetesi, 27 Mayıs müdahalesiyle yönetimin askerlere geçmesini "demokratik reform" şeklinde nitelendirdikten sonra, müdahalenin Avrupa ve Amerika'daki yankılarına yer vermiştir. Aynı konuya ilişkin, Çetin Altan köşesinde şu görüşlere yer veriyordu;

" Şık ihtilâlimizin dünyayı hayran bırakan medeniliği; adsız kahramanların başarıdan sonra kendilerini unutturarak, bunu şahsi bir ihtirastla değil, insanlık haysiyeti için yaptıklarını ilân ve isbat etmeleri, bir devrin milli gururumuza indirdiği darbeyi fazlasıyla telafi etmiştir..." (60).

Aynı gazetenin yazarlarından Sami Kohen de, 2 Haziran tarihli makalesinde, "Son Söz Ordunun" başlığıyla, askeri müdahale sonrasında Türk ordusunun dünya ülkelerinin gözünde itibar ve sempati kazandığını vurgulamış ve 27 Mayıs'a ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır;

" ...Türkiye, şanlı ordusunun başarılı teşebbüsünden hemen sonra memlekette kanunun, hürriyetin ve hakiki demokrasinin kurulması yolunda giriştiği müsbet faaliyet sayesinde, dünya çapında itibar ve sempati kazanmıştır. Türk milletinin hürriyet mücadelesi Asya ve Afrika'da diktatörlük sevdasına kapılanlar için muhakkak ki iyi bir ders olmaktadır... (61)

27 Mayıs müdahalesine ilişkin görüşlerini saptayabilmek amacıyla incele-

(59) A.g.g., 29 Mayıs 1960

(60) A.g.g., 30 Mayıs 1960

(61) A.g.g., 2 Haziran 1960

diğimiz Tercüman gazetesi, müdahalenin ertesi günü, "Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz" şeklindeki manşetiyle, müdahaleye ilişkin rengini daha ilk günden belli etmiştir. Aynı gazetenin köşe yazarlarından Haldun Taner "Sonuç değil başlangıç" isimli makalesinde, ülkeyi 27 Mayıs'a getiren olaylara değindikten sonra, askeri müdahalenin tam zamanında yapıldığını ve ülkenin içine düştüğü bunalımdan ordu sayesinde kurtulduğunu belirtmiştir. Taner yazısına şöyle devam etmiştir;

*"...ve nihayet tarihimiz boyunca en kiritik anlarda milletçe bütün iy-
iye,doğruya özlemlerimizi fiil halinde gerçekleştirme şerefi kendine
düşen ordu, zamanında ve çok vukufla müdahale ederek bu çılgın gidişi
tam ve feci bir kardeş kavgasının eşliğinde durdurmayı başardı" (62).*

.Cumhuriyet gazetesi ise askeri müdahale yapılmadan önce verdiği haber ve yorumlarda ülkedeki siyasi olayların gelişimine dikkat çekiyordu. Nadir Nadi'nin 22 Mayıs tarihli makalesinde "Fikirden korkma" ismi altında DP iktidarının icraatları dolaylı da olsa eleştiriliyor ve her şart altında demokratik kurallardan ayrılınmaması gereği tavsiye ediliyordu (63).

27 Mayıs günü aynı gazete "Kahraman Türk ordusu bütün memlekette dün gece sabaha karşı idareyi ele aldı" şeklindeki başlıkla, kamuoyuna askeri müdahale haberini çok geniş şekilde yer vermiştir. 28 nisan tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu nokta dikkatimizi çekti: Gazetenin isminin yazılı olduğu sol ve sağ üst köşelerde gerek 27 Mayıs öncesi, gerekse sonrasında çeşitli kuruluşların reklamlarına yer verilirken, o gün sol ve sağ üst köşelerde reklam yerine Türk bayrağı bulunuyordu.

Nadir Nadi 28 mayıs tarihli Cumhuriyet gazetetesinde ise askeri müdahaleyle yeni bir devrin açıldığını ifade edip, ordunun eyleminin haklı ve gerekli olduğunu belirttikten sonra, yazısını "...Yaşasın Türk milleti, yaşasın onun kahraman ve şerefli ordusu" şeklinde bitirmiştir.Bir gün sonra ise, Nadi 27 Mayısçılara şu met-hiyeleri düzmüştür;

*"...Bu çocukların fedakârlığı sayesinde milletimize Atatürk
Türkiyesi'nin çökmediğini, çökmeyeceğini ve bundan böyle hiçbir kuv-
vetin memleketi gericilik uçurumlarına yuvarlamıyacağına bir dada ve
yakından inanmıştır. Ne mutlu sizi doğuran analara, ne mutlu sizi
yetiştirenlere, ne mutlu sizden sonra, sizin ışığınızda yetişecek olanlara"
(64).*

(62) Tercüman, 28 Mayıs 1960

(63) Cumhuriyet, 22 Mayıs 1960

(64) A.g.g, 29 Mayıs 1960

Aynı gazeteden Hamdi Varoğlu, 30 Mayıs tarihli makalesinde müdahale hakkında şu görüşleri ileri sürüyordu;

"...Yeryüzünde yapılan ilk ihtilâlden günümüze kadar tek bir hükümet hareketi göremezsiniz ki, başının içi aydınlık dolu şanlı Türk subayının, kadife eldivenli demir eliyle indirdiği bu yumruk kadar ölçülü olsun...Gözlerim, asil Türk ordusunun kurtardığı milli gururumdan taşan gözyaşlarıyla nemli göğsüm kabarak, tekrarlıyorum..."(65)

Hürriyet gazetesi 27 Mayıs'ı kamuoyuna duyururken, "Türk ordusu vazife başında, Silâhlı Kuvvetlerimiz bütün yurttan idareyi ele aldı" şeklinde başlık kullanmıştır. 28 Mayıs tarihli Hürriyet gazetesinin konuya ilişkin yorumunda, DP iktidarının son döneminde öğrencilerin istedikleri özgürlüklerin 27 Mayıs'la birlikte elde edildiği belirtilmiş ve şöyle denmiştir;

"...Bu vatan toprağında 507 senedir Türk'ün olan tarihi şehir İstanbul'da, bu masum evlâtlarımızın üzerine sıkılan kahpe kurşunlarla şehit olanların uğrunda öldükleri ideal, bugün Tanrı'ya şükürler olsun tahakkuk etmiştir...Bugün onların göğüslerini kurşunla siper ederek istedikleri hürriyet, kahraman Türk ordusu tarafından sağlanmıştır...Bu gaye ile üniversite bahçesinde aziz üniversiteli şehitlerimiz için bir anıt dikilmesini teklif ediyoruz..." (66).

B- 12 MART MÜDEHALESİ VE BASININ TUTUMU

1970'li yılların başında Türk basını, 1961 Anayasası ile sağlanan özgürlük ortamı nedeniyle, ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunları ayrıntılı ve eleştirel açıdan ele alıyordu. Bu dönemde yazılı basının kamuoyunu aydınlatma işlevi önceki dönemlere göre görece olarak artmıştı. Öylesine ki, 1970'li yıllarda gazetelerin manşet haberlerinde bir yandan siyasal, ekonomik ve sosyal olaylara yer verilirken, diğer yandan da aynı dönemde hızlanan ve toplumsal sorun olan anarşinin ortadan kaldırılması için yazılı basın bazen savcı, bazen de polis görevini üstleniyordu (67).

12 Mart muhtırasının verildiği gün, Hürriyet gazetesi müdahaleyi çeşitli açılardan değerlendirmiş ve "Hükümetin istifası için generallere söz verildi" şeklindeki haberiyle gelişmelere yer vermiştir. 13 Mart tarihli gazetede "Bunun böyle olacağı belliydi" başlıklı yazıda 12 Mart'a ilişkin görüşler şöyle dile getiriliyordu;

(65) A.g.g., 30 Mayıs 1960

(66) Hürriyet., 28 Mayıs 1960

(67) Mazıcı., a.g.e., s. 164

"...Bir parlamento ki etrafta olup bitenlere gözlerini kapatır, bir hükümet ki, Türkiye'de çalkalanmalar hızla artarken incir çekirdeğini doldurmayacak işlerle uğraşır durur, bir parlamento ki, bir hükümet ki, 'Türkiye uçuruma gidiyor' ihtar ve ikazlarına kulak tıkar, aldırılmaz, ona karşılık elbeteki bir gün sabırlar taşacak, elbette ki bir gün Türk Silâhlı kuvvetleri 'Yeter artık' diyecekti...şimdi gayretlerinin, vurdum duymazlıklarının, körlüklerinin, sırnaşıklarının acı sonucuyla karşı karşıyadırlar, kendi düşen ağlamaz" (68).

Aynı gazete 14 Mart tarihli yasında müdahaleye ilişkin bir takım soruları gündeme getirmiştir. Özellikle Türk Silâhlı Kuvvetlerinin amacının açıklanıp, kamuoyunun bu konuda aydınlatılması istenmiştir. Gazete, "Silâhlı Kuvvetler niçin bu davranışta bulundu?, Ordu demokratik rejime paydos mu dedirtmek istiyor?, Askerlerin varmak istedikleri amaç nedir? Yeni bir hükümet kurulması için adayları varmıdır?" şeklindeki sorularla askeri müdahalenin netleşmesi amacını gütmüştür.

15 Mart tarihinde Hürriyet gazetesinde yer alan "Hastalık nerede" isimli yazıda, 12 Mart öncesi yaşanan olayların sorumlusu olarak 1961 Anayasası görülmüş ve Anayasa eleştirilmiştir. Gazetenin bu konudaki eleştirileri şöyleydi;

"...1961'de bir anayasa yaptık, öyle bir anayasa ki, adeta bütün dertlere deva. Milletimiz çağdaş uygarlığa kavuşturulacaktı. Herkes çalışacak, kazanacak ve toplum kalkınacaktı. Ama onun yanında herkes isteyecekti. Herkese devlet 'Birşeyler' verecekti, hemde acele olarak. Yine 1961 Anayasasına göre devlet herkese eğer bir şeyler vermezse, daha doğrusu herkes dilediğine kavuşmazsa, 'direnme'tabii hakkımız olacaktı. Ashına bakılırsa bütün çelişiklik buradadır. Çünkü tarihin hiçbir devrinde böylesine zıtlıklarla karşılaşılmamıştır. Hiç bir devirde, hiçbir ülkede ihtiyaçlar, dilekler böylesine nazari formüllere bağlanmamıştır. Yine hiçbir devirde, hiçbir ülkede insanlar herşeyinin hemen olmasını isteyecekler de, devlet de hemen istekleri kabul edecek, bunun örneği, uygulaması yoktur. Eğer inandırıcı ve kuvvetli hükümetin başarı kazanmasını istiyorsak, evvel emirde bu tür garipliklerden kurtulmak zorunluğundayız. Demokrasinin hastalığını teşhis etmek; evet bütün dava budur" (69).

Aynı gazetenin köşe yazarlarından Yılmaz Çetiner'in ise, 12 Mart Muhtrasına ilişkin yorumu şöyleydi;

(68) Hürriyet, 13 Mart 1971

(69) A.g.g., 15 Mart 1971

"...Anarşi ve irtica ile savaş, devrimcileri memnun edecek! Siyasi çevrelerce tahmin edildiğine ve kendisinin de vaadine göre, Nihat Erim herşeyden önce anarşik ortamı tedavi etmenin çarelerini arayacaktır. Anadolu'yu kasıp kavuran gerici rüzgarın irtica yuvaları içine sokuşturulan inkiâp ve Atatürk düşmanlığının temizlenmesi muhakkak ki devrimci çevreleri de memnun edecek, heyecanlarını yatıştıracaktır. Bu devrimci çevreleri de aydınlar, subaylar ve gençler teşkil ediyor. Zaten öteden beri ordunun istediği bu değilmiydi? Aslında sosyal adalet taraftarı, Atatürk taraftarı olan tüm Silâhlı Kuvvetlerinin de istekleridir bunlar..." (70).

12 Marta ilişkin tavrını saptayabilmek amacıyla incelediğimiz Cumhuriyet gazetesi, 12 Mart öncesinde verdiği haber ve yorumlarda, özellikle ülkedeki anarşik olaylara değinmiştir. Muhtıranın verilmesinden bir gün sonra ise, Nadir Nadi "Devrimci Ordu" başlıklı yazısında muhtıranın amacına değinerek, TBMM'nin bu durumda kendi kendini feshetmesi gerektiğini vurgulamış ve yazısına şöyle devam etmiştir;

"...Silâhlı Kuvvetlerimizin ultiatomu yalnız hükümetin çekilmesini emretmekle kalmamakta, aynı zamanda mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkilâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde işbaşına getirilmesini de zaruri görmektedir...Şimdi Silâhlı Kuvvetlerin muhtıra üzerine bu müesseseyi hazırlayıp, gereğini yapacağını umuyoruz...Son muhtıra göstermelik demokrasinin belini kırmıştır..." (71).

Aynı gazete yazarlarından İlhan Selçuk da "12 Mart Muhtırası" isimli makalesinde, muhtıranın yozlaşmış parlamentoculuğa, lekeli siyasi iktidara, iktidarın şaibeli başına verildiğini ileri sürmüştür (72).

İncelediğimiz Milliyet gazetesi de, muhtıranın verilmesinden önce ülkede gelişen siyasi, sosyal ve ekonomik olaylara ayrıntılı olarak yer veriyordu. 27 Ocak tarihli gazeteden "Düşünenlerin Düşüncesi" köşesinde, Kara Kuvvetleri eski Komutanı Celal Alkoç "Ordu ve İhtilâl" isimli makalesinde, ordu dışı veya ordunun desteği olmadan, askeri müdahalelerin başarılı olamayacağını belirtmiştir. İlginçtir ki, Alkoç'un yazısının üzerinden iki ay bile geçmeden, TSK sivil yönetime el koy-

(70) A.g.g., 24 Mart 1971

(71) Cumhuriyet, 13 Mart 1971

(72) A.g.g., 14 Mart 1971

muştur. Aynı tarihli gazetede, Uganda' daki askeri darbeye haber olarak yer verilmiş, Sami Kohen de "Günün Konusu" köşesinde darbenin nedenleri üzerinde durmuştur.4 Şubat tarihli Milliyet gazetesi, Financial Times'da yeralan "Türkiye'de askeri müdahale şimdilik beklenmiyor" şeklindeki habere sütunlarında yer vermiştir.

Milliyet Gazetesinin başyazarı Abdi İpekçi, 13 Mart günü "Muhtıradan Gerçekler" isimli makalesinde muhtıraya ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır;

"...verilen muhtırayı, parlamenter rejimin, demokratik hukuk düzeninin kurallarına aykırı bulmak mümkündür. Ancak olaya salt hukuk açısından bakmayınca başka sonuçlara varılabilir ve verilen muhtıranın aslında parlamenter rejim ve demokratik düzene son vermek değil, tam tersine rejimi kurtarmak amacı güttüğü söylenebilir..." (73).

C- 12 EYLÜL MÜDEHALESİ VE BASININ TUTUMU

12 Eylül öncesinde yazılı basının dikkati çeken özelliği, bunların kendi yayın politikaları doğrultusunda belirli siyasi partilere destek vermeye başlamalarıydı. Basının bu tutumu, asıl işlevlerinin zaman zaman ikinci plana düşmesine bile neden olmuştur. O dönemdeki siyasi olayları kendi siyasal ilgileri doğrultusunda değerlendiren yazılı basın zaman zaman kamuoyunu yanıttmış ve bireylerin haberalma hakkını olumsuz yönde etkilemiştir. 12 Eylül askeri müdahalesinin hemen ardından ise, yazılı basın organları daha önceki tutumlarını değiştirerek, adeta hep bir ağızdan müdahaleyi destekleyici haber ve yorumlara yer veriyorlardı.

13 Eylül tarihli Tercüman gazetesinde, Ahmet Kabaklı "Devlet ve milletin hayrına" isimli makalesinde, 12 Eylül öncesinde ülkede yaşanan anarşik olaylara değinip, o dönemde devletin bulunmadığını, bu nedenle devletin beklendiğini ve 12 Eylül müdahalesiyle, beklenen devletin geldiğini belirtmiş ve yazısına şöyle devam etmiştir;

"...Şimdi 'Emir ve komuta zinciri içinde ve EMİRLE', 'Muhtemel kardeş kavgasını önlemek', 'Tezat içine düşen anayasal kuruluşlara' nizam vermek, devletimize düşen şan ve şerefi kurtarmak... iç ve dış düşmanları kahretmek azmiyle gelen Türk Silâhlı Kuvvetlerine kesin

başarılar dilemek ve yurdumuzun işler bir demokratik devlet statüsüne geldiğini görmek, milletimizin gönülden dileğidir" (74).

Aynı gazetenin yazarlarından Ergun Göze de, "Tarih şuuru" başlıklı yazısında, ülkeyi 12 Eylül'e getiren koşullara değindikten sonra, müdahaleye ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır;

"[12 Eylül'ü] Millî varlığa ve iradeye saygılı ve devlet birliğini her şeyin üzerinde tutan bir fedakarlık ve tarih şuurundan aldığımız temkin ve uzak görüşle karşılıyor, üzerimize düşen milli vazife şuurunu dileyerek, devletimizin bölünmezliği ve bekası için en içten dualarımızla bekliyoruz..." (75).

Hürriyet Gazetesinden Oktay Ekşi de 12 Eylül'e ilişkin, meslektaşlarının değerlendirmelerine paralel düşünceye sahipti. Ekşi, "Oh Olsun Demeli mi ?" başlığını taşıyan yazısında 12 Eylül'e destek verirken, müdahale öncesinde siyasi partilerin, meslek kuruluşlarının uzlaşmaz tutumlarının ordunun siyasete karışmasını zorunlu kıldığını belirterek, yazısını "...bütün kamuoyunun beklentilerini de savsaklayan siyasilerimiz, bugünkü sonuçlardan başka ne bekliyorlardı?" sözleriyle yazısını bitirmiştir (76).

Tercüman gazetesi yazarlarından Rauf Tamer 13 Eylül tarihli "Demokrasi Bitmez" isimli yazısında, devletin varlığı için demokrasinin feda edilebileceğini vurguladıktan sonra, 12 Eylül döneminde Türk ordusunun elele vererek birlik ve beraberlik içinde yeniden demokratik rejime geçilebileceğini ifade etmiştir (77).

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal da 13 Eylül tarihli yazısında, siyasi parti liderlerinin ülkenin 12 Eylül'e gelmesinden sorumlu olduklarını ve Türk ordusunun rejimi rayına oturtmak için müdahaleden başka şansı kalmadığını belirtmiştir (78).

14 Eylül tarihli Milliyet gazetesi, demokrasi için 12 Eylül müdahalesinin başarıyla sonuçlanması gerektiğini savunmuştur. Gazetenin başyazısına göre, Türkiye'yi seven herkesin, yeni yönetimin hedeflerinin başarıya ulaşması için or-

(74) Tercüman, 16 Eylül 1980

(75) A.g.g, 13 Eylül 1980

(76) Hürriyet, 13 Eylül 1980

(77) Tercüman, 13 Eylül 1980

(78) Cumhuriyet, 13 Eylül 1980

duya yardımcı olması gerekiyordu.Çünkü, TSK'ni müdahaleye zorlayan şartlar normale döndüğü oranda Türk demokrasisi yeniden işlerliğe kavuşacaktı (79).

Oktay Ekşi 14 Eylül tarihli yazısında, 12 Eylül müdahalesini, devlet yönetimini sağlığa kavuşturmak amacıyla yapılan cerrahi müdahaleye benzeterek, müdahalecilerin "iyi niyetli operatörler" olduklarını iddia etmiş ve yazısını şöyle sürdürmüştür; "...hastanın iyiliğini isteyenler, operatörlere ve kurallara saygılı olmaya mecburdurlar, üstelik sadece ameliyattan sonraki 'acil bakım' döneminde değil, nekahat döneminde de dikkatli olmaları kaçınılmaz bir zorunluluktur" (80).

Hürriyet gazetesinde 15 Eylül tarihinde yeralan "Bugün yeni bir gündür" isimli yazıda, ülkedeki anarşi ve terörün 12 Eylül'le birlikte son bulduğu belirtilirken, şöyle deniyordu;

"...Atatürk Türkiye'sinin temelini bir çivi daha çakıldı.Demokrasiye inancını açıklayan yeni yönetim işçi-işveren ilişkilerinden, köylünün efendiliğine hatta bankalardaki paramıza kadar güvence getirdi...O halde bize düşen görevlerde olmalıdır.Fırsat düşkünlerine, sapık ideologlara inanmaksızın, fısıltıyı, dırdırı , dedikoduyu unutturarak bu ülkede haysiyetli ve güçlü bir yapı oluşturmalıyız" (81).

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Uğur Mumcu, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerini karşılaştırdığı 15 Eylül tarihli makalesinde, TSK'nin son müdahaleyle uzun süre iktidarda kalmayacaklarını gösterdiklerini, bu nedenle tüm vatandaşların TSK'ne yardımcı olmaları gerektiğini ifade etmiştir (82).

Milli Gazete yazarlarından Sadık Albayrak,16 Eylül tarihli makalesinde, askeri müdahale döneminde bireylere düşen sorumlulukları sayarak, bu dönemde özellikle vatandaşlar arasındaki tarafsızlığın bozulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Albayrak yazısına şöyle devam ediyordu;

"...Yine eskisi gibi bir hava estiriyorlar, herkes kendine yontmaya çalışıyor ve kendinden yana adamlar arıyor...Ana merkezlerde, göze batan yerlerde, herşey olgun ve ciddi bir şekilde yürütülüp gidiyor. Fakat mahalli yerlerde, askerinin elinin tam uzanamadığı yerlerde, 1980'lerde olduğu gibi askerden, kumandanlardan yana kendini sananlar, muhalif ve rakip gördüklerini hemen gammazlamaya başlayabilirler, arzulanmış birlik ve tarafsızlık ihlâl edilmiş olur...Hırs, rekabet, ayrı düşünce ve

(79) Milliyet, 14 Eylül 1980

(80) Hürriyet, 14 Eylül 1980

(81) Hürriyet, 15 Eylül 1980

(82) Cumhuriyet, 15 Eylül 1980

çekememezlik tohumlarını ekerler, böyle durumları kollarlar...hele basına dikkat etmek gerek...Harekatı şunun veya bunun aleyhineymiş gibi göstermek, ucuz kahramanlık peşinde koşmalar iyi değildir" (83).

Milîyet gazetesinden Refik Erduran ise, 16 Eylül'de yazdığı fırsatlar isimli yazısında 12 Eylül askeri müdahalesinin yapılma nedenlerini ve müdahalecilerin dikkate almaları gereken hususları 12 Eylül'e methiyeler düzmek suretiyle açıklamaktadır.Erduran yazısında müdahale nedenini ve alınması gereken tedbirleri konusunda şunları söylüyordu;

"...1-Müdahale koltuk hırsı ile yapılmamıştır.(Gerçekten de düşünmek gerekir ki, General Evren isteseydi aylar önce Cumhurbaşkanı olabilirdi).

2-Gereken düzeltmelerin yapılmasından sonra parlamentolu düzen dönüleceği vaadi içtendir, ciddidir, güvenilirdir.

3-Bunun için gerekli sürenin olanak oranında kısa tutulmasına çalışılmalıdır.

4-Basında o uğurda işbirliği yapılmalı, siyasal otopsi tartışmalarını ertelemeli, horozluk gösterilerinden hiç değilse şimdilik vazgeçilmeli, yeni yönetimin yabancı gazete ve radyo tarafından da 'centilmence'diye nitelenen açık,olgun, hoşgörülü tutumunun sürdürülmesini güçleştirecek davranışlardan titizlikle kaçınılmalıdır... O yönlerdeki çabalara tüm gücümüzle omuz vermeliyiz" (84).

12 Eylül müdahalesini vargücüyle destekleyen yazarlardan olan Oktay Akbal, siyasetçilerin başarısızlıkları halinde, ordunun sivil yönetime müdahale etme hakkının doğduğunu şu görüşleriyle savunuyordu;

"...tam sekiz ay önce Türk ordusunun büyük komutanları dönemin başbakanına iktidarını doğru yola dönmek, anayasa çizgisinde görev yapmak için gerekli uyarıyı, çağrıyı yapmışlardı. Sekiz ay sonra yönetime el koymak gerekliliğini duymuşlarsa bunda şaşacak hiç bir şey yoktur.Gerekli olan buydu.Yapacak başka bir şey yoktu. İktidardaki politika adamlarının körlüğü anlayışsızlığı önünde" (85).

Aynı günlerde Tercüman gazetesini yazarlarından Nazlı Ilıcak da, köşe yazarları arasındaki"askeri müdahale sempatanlığı"na uyararak, 12 Eylül döneminde meslektaşlarının uymaları gereken kuralları şöyle açıklıyordu;

"...Bu süre zarfında her gazeteci kalemini biraz dikkatli kullanmayı öğrenir ve elde ettiği tecrübeden demokrasiye avdet edildiğinde faydalanmayı bilirse, mesleğimiz ulaşacağı seviyeye yakışır bir itibar kazanacak ve rejim kolay tolay bir daha sarsılmayacaktır (86).

(83) Millî Gazete, 16 Eylül 1990

(84) Millîyet, 16 Eylül 1980

(85) Cumhuriyet, 17 Eylül 1980

(86) Tercüman, 18 Eylül 1980

Ilıcak'ın basın mensuplarından istediği fedakarlık, Uğur Mumcu tarafından da dile getirilerek, askeri müdahale döneminde basın mensuplarının ideal davranış portleri, Mumcu'nun 1 Temmuz tarihli makalesinde çizilmiştir. 1980 sonrasında ateşli anti-militarist basın mensuplarından olan Mumcu, o günkü makalesinde konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir;

"Bir 'Olağanüstü dönem' yaşıyoruz. Basın olarak bu olağanüstü dönemin belli kısıtlamalarına uymaya çalışıyoruz. Siyaset askıya alınmıştır. Milli Güvenlik Konseyi, 52 sayılı kararı ile 'faaliyetleri yasaklanmış bulunan siyasi partiler arasındaki çekişmeleri' sürdürücü yayınlarda bulunmak ve de haklarında soruşturma ve koğuşturma yapılan siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu aldatıcı yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorum yapmak' gibi konuları yasaklamış bulunmaktadır. Kararda ayrıca belli kişileri eleştirmek yahut övmek veya yermek gibi konuların izlendiği belirtilmekte ve açılan kamu davalarında-basın yasasında yer aldığı gibi- kesin karar alınıncaya kadar 'ilgili suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum veya yayında bulunmak' da yasak kapsamı içine alınmaktadır. Bunlar 'olağanüstü dönem' içinde uyulması zorunlu görülen yasaklamalardır. Biz bu yasaklara, bu sınırlamalara uyuyoruz. Fakat Tercüman gazetesi, bu yasakları hergün göz göre göre çiğnemektedir" (87).

Uğur Mumcu aynı konuyu işleyen 26 Ağustos tarihli makalesinde ise, 12 Eylül döneminde basın organlarına getirilen kısıtlamalara ne kadar sadık kaldığını ve askeri müdahaleler karşısında takınılması gereken "saygılı teslimiyet" i şöyle açıklıyordu;

"...Sağ basındaki arkadaşımıza bu konuda bir ricada bulunalım: Siz öyle yaparsanız, kimseye hizmet etmiş olmazsınız. Tersine savunduğunuz insanlara zarar verirsiniz. Ayrıca basında sanki bir ayrıcalık varmış gibi izlenim yaratmış olursunuz. Buna hakkınız var mı? Yok, öyleyse!...Bu konunun bir de 'mesleki' sakıncası var. Bazı okurlarımız, bizlerden yasak kapsamına giren konuları yazmamızı istiyorlar. Bilmediklerinden tabii... 'Yasak var yazamayız' deyince de 'sağ basın' yazıyor ama diyorlar. Örnekler veriyorlar. Bu da basında haksız rekabete yol açıyor...(88).

Uğur Mumcu'nun makalesinde vurguladığı "Yasak var , yazamayız" anlayışı, yazılı basının askeri müdahalelere ilişkin tavrının tipik örneğidir. Hemen hemen tüm yazılı basın organları, askeri müdahaleler döneminde müdahalecilere karşı "saygılı teslimiyet" i tercih etmişlerdir. Demokratik kitle örgütleri arasında yeralan yazılı basının bu tür teslimiyetçi zihniyeti, Türk halkının askeri müdahalelere ilişkin tavrının şekillenmesinde etkili olmuştur. Askeri müdahale dönemlerinde basın or-

(87) Cumhuriyet, 1 Temmuz 1981

(88) A.g.g., 16 Ağustos 1981

ganlarındaki askeri müdahaleyi destekleyen haber ve yorumları okuyan halkın, müdahalelere ilişkin olumlu duygular beslemesinde bu kuruluşların önemli payı vardır.İşin ilginç yönü; askeri rejimin yerini, demokratik sivil rejimin almasından itibaren, basın organları askeri müdahalelere şiddetle karşı çıkmakta ve demokrasi şampiyonluğuna soyunmaktadırlar. Basın organlarının böyle davranmalarının nedenleri arasında, tıpkı sade vatandaşın yaptığı gibi, "güvenlik için özgürlüklerden feda etmeye razı olma" zihniyeti olsa bile, basının bu konudaki çifte standardı, kanımızca askerin sivil yönetime müdahalesini özendirmekte ve askere cesaret vermektedir.

IV. ASKERİ MÜDAHALELER VE PARTİLERİN TUTUMU

A. ASKERİ MÜDAHALELER VE CHP'NİN TUTUMU

CHP'nin askeri müdahalelere ilişkin tavrını, üç faktörü dikkate alarak inceleyebiliriz. Partinin kendine özgü (Sui Generis) niteliği, parti liderlerinden İnönü ve Ecevit'in müdahalelere bakışı ve CHP kadrolarının tavrı.

11 Eylül 1923'te "Halk Fırkası" ismiyle kurulan, 10 Kasım 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası", Mayıs 1935' te yapılan IV. Büyük Kurultayında da "Cumhuriyet Halk Partisi" ismini alan siyasi örgüt, temelde askeri bir eylem olan Türk Kurtuluş hareketinin asker kadrosu tarafından kuruldu. Fırkanın kuruluşunda I.Başkan olan Mustafa Kemâl'le, II. Başkan olan İsmet İnönü, Milli Mücadelenin asker paşalarıydı.Amacı, "ülkeyi çağdaşlaştırmak, milli hakimiyetin demokratik bir biçimde kullanılmasına rehberlik etmek ve yasanın her şeyin üstünde egemen olmasını sağlamak" (89) olan CHP, Kurtuluş Savaşının önder kadrolarının ülkeyi"halka rağmen halk için" yönetmek amacıyla kurdukları ve içinde sivil kadroları da barındıran bir teşkilattı.

Kuruluşunda yarı-askeri bir parti olan CHP'nin DP iktidarı dönemindeki lideri İnönü, DP iktidarının son günlerinde "Meclis Tahkikat Komisyonu" kurulmasına ilişkin teklif TBMM'de görüşülürken DP'yi şiddetle eleştirerek, şöyle diyordu;

"...eğer bir idare, insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilâl olur. Böyle bir ihtilâl, bizim dışımızda ve bizimle münasebeti ol-

(89) Nakleden, Mete Tuncay; "Cumhuriyet Halk Partisi", Cumhuriyet Dönemi.....s. 2019.

mayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam" (90).

Milli mücadelenin asker paşası. bu konuşmasıyla bir yandan DP'yi uyarırken, diğer yandan, kanımızca askeri müdahalecilere sarı ışık yakıyordu. İnönü'nün meclisteki bu konuşmasından 20 gün sonra TSK sivil iktidarı yönetimden uzaklaştırmıştır. Müdahaleden kısa bir süre sonra, MBK başkanı Gürsel, İnönü'yü telefonla arayıp, askeri müdahaleyi kendisini haber vermedikleri için üzgün olduğunu belirttiğinde, İnönü" ...Millet için hayırlı bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim..."(91) diyerek, 27 mayıs müdahalesini desteklediğini açıklamıştır. Askeri müdahalenin ilk günü her türlü parti faaliyet ve yayınının yasaklanmasına rağmen, adeta özel izinle, İnönü'nün CHP teşkilatına yayınladığı genelge müdahaleciler tarafından engellenmemiştir. İnönü genelgede şöyle diyordu; " ...Şanlı Türk ordusu, memleketi maddi ve manevi çöküntüye götüren, açıkça anayasa dışı baskı idarmesine son vermiş, milletin mukadderatını eline almıştır...(92).

Eski bir asker olan İnönü, 12 mart dönemindeki açıklamalarıyla askerin psikolojisini çok iyi bildiğini göstererek, müdahalecilere ilişkin şu yorumu yapmıştır; "... Askerler ancak başarılı olurlarsa kışlaya dönerler. Buna dikkat etmek gerek, yani onların başarılı olmalarına ve kendilerini başarılı hissetmelerine..."(93).

İnönü 12 Mart müdahalesinden bir kaç gün sonra yapılan CHP olağanüstü grup toplantısında, seçimlerin bir an önce yapılmasını isterken 16 Mart günü kamuoyuna yaptığı açıklamada, müdahaleyi desteklediğini ifade etmiştir. Bunun sonucunda da Erim hükümetine CHP'den üç milletvekilinin katılmasına izin vermiştir.

İnönü'nün askeri müdahaleyi destekleyen görüşleri ve eylemleri karşısında, o dönemde parti genel sekreteri Ecevit bu görevinden istifa etmiştir. çünkü Ecevit'e göre, ne 12 Mart muhtırasının, ne de kurulan hükümetin reformlarla ilgisi yoktu (94). Ecevit'in istifasıyla parti içinde bir yandan demokratik sol hareketin etkinliği artmaya başlamış, diğer yandan ise, CHP'nin geleneksel "asker-sivil bürokrat" kökenli devletçi kimliği tartışmaya açılmıştır. Ecevit'in istifasıyla parti içinde

(90) Şevket Süreyya Aydemir; *Menderes'in Dramı*, III.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 359.

(91) A.g.e., s. 385

(92) Öztuna, Gökdemir, a.g.e., s.42

(93) Yalçın Küçük; *Türkiye Üzerine Tezler III*, Ekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s.58.

(94) Ecevit, *Reform....., ?....*

ülkedeki rejimin güvencesi konusunda hangi otoritenin etkili olacağı sorusu da gündeme gelmiştir (95). Ecevit'in 12 Mart askeri müdahalesi konusunda takındığı sert tavır, adeta sivilleşmiş askeri geleneği bünyesinde barındıran CHP'ye, müdahalecilerin biraz ürkek, biraz da şüpheyle bakmalarına neden olmuştur (96).

Ecevit'in 27 Mayıs Askeri müdahalesine ilişkin görüşleri de bir hayli ilginçtir. 27 Mayıs eylemiyle sivil yönetime el konulmasını eleştiren Ecevit, 27 Mayıs öncesinde yapılan öğrenci eylemlerini, Osmanlı'daki yenileşme hareketlerinden itibaren gerçekleştirilen hareketler içinde en çarpıcı ve demokratik hareket olarak görmekte, fakat Osmanlı'dan beri süre gelen alışkanlığın 27 Mayıs'ta da devreye girdiğini, Silahlı Kuvvetlerin siyasette etkinliğini yitirme endişesiyle, adeta bir halk hareketine dönüşecek öğrenci eylemlerinin askerler tarafından öğrencilerin ellerinden alındığını, bürokrasinin bu hareketi kendi yönünde saptırdığını iddia etmektedir (97).

Ecevit 12 Eylül askeri müdahalesini de çeşitli vesilerle eleştirmiş, hatta eleştirileri, kendisinin zaman zaman tutuklanmasına dahi sebep olmuştur. Kendisinin müdahaleye karşı kararlı tutumunu özellikle yabancı gözlemciler farklı açılardan değerlendirmişlerdir. Nitekim, 12 Eylül döneminde bir süre için Türkiye'de bulunan Amerikan büyükelçisi James W. Spain, Ecevit'in 12 Eylül'e karşı verdiği mücadelesinin nedenini, Ecevit'in tutuklanma konusundaki ısrarına dayandırırken, Financial Times'ın Türkiye uzmanı, o dönemde Ecevit'le yaptığı görüşmeler sonucunda, Ecevit'in kendi kişisel parti içi hesaplar nedeniyle, müdahalenin uzun sürmesini istediği şeklinde bir izlenim edindiğini belirtiyordu (98).

CHP kadroları da, özellikle parti liderlerinden İnönü gibi, askeri müdahaleler karşısında teslimiyetçi tavır takınmışlar ve İnönü'nün bu konudaki yaklaşımı, kendilerine rehberlik etmiştir. 12 Eylül'den bir süre sonra Ecevit'in evinde biraraya gelen CHP üst yönetimi, 12 Eylül'e ilişkin oluşturulacak tepkinin türünü tartışmışlar ve Parti Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ parti üst yönetiminin bu konuya ilişkin görüşlerini netleştirebilmek amacıyla, İnönü'nün 12 Mart'a gösterdiği tepkiyi araştırdıklarını ve İnönü'nün "askerler ancak başarılı olurlarsa giderler" sözünün kendilerine rehber olacağını ifade etmiştir. Aynı toplantıda CHP üst yönetimi, 12

(95) Insel. a.g.e., s. 129

(96) Mazıcı, a.g.e., s. 141

(97) Mehmet Altan; *Darbelerin Ekonomisi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s.85

(98) Nakleden, Hasan Cemal; *12 Eylül Günlüğü*, C:1, Ankara, 1986, s. 356

Eylül'e ilişkin şu stratejiyi benimsediklerini açıklamıştır; "1-12 Eylül kaçınılmazdı. 2-Türk ordusu bir Güney Amerika ordusu değildir, geleneği vardır. Geçmişteki müdahalelere baktığımızda hep sözünde durmuş ve kışlasına dönmüştür. 3- Bunlardan hareketle biz parti olarak askerlere yardımcı olmaya çalışmalıyız"(99).

CHP'nin müdahalelere ilişkin tavrını ortaya koyabilmek amacıyla yaptığımız bu kısa değerlendirme sonucunda, bu partinin, Ecevit dışında üç askeri müdahaleye de destek verdiğini, hatta zaman zaman müdahalecilerle işbirliği yaptığını söyleyebiliriz.

B- ASKERİ MÜDAHALELER VE AP'İN TUTUMU

27 Mayıs döneminde kapatılan DP'nin toplumsal tabanına dayanan AP, 27 Mayısçıların ilk Genel Kurmay Başkanı olan Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuştur. AP'nin kurucusunun eski bir asker oluşu, dönemin MGK'nun bu partiye DP'nin devamı olmasına rağmen bazen sempatiyle bakmasına, 27 Mayısçıların güvenini kazanmasına neden olsa bile, AP'nin kısa süre içinde DP ruhunu canlandırmak istemesi, zamanla ordunun tepkisine neden olmuştur (100). Hatta birara Gümüşpala bu nedenle uyarılmış, uyarılar üzerine, Gümüşpala, "AP listelerinden kimi istemiyor ve beğenmiyorsanız alın çıkarın, siz bana emir verin ben onları atayım...Ben çıkarıp atamıyorum... ben DP'li değilim. Siz istediniz ben de partiyi kurdum". şeklindeki açıklamasıyla müdahale karşısında AP'nin 27 Mayıs'a olan bağlılığını açıkça belirtmiştir (101).

12 Mart Muhtırasının verildiği dönemde, parti genel başkanı ve Başbakan olan Demirel, 12 Mart günü "...Muhtırayla anayasa ve hukuk devleti anlayışı bağdaşmıyor..." derken, birkaç gün sonra yaptığı açıklamada, müdahaleye ilişkin görüşlerini şöyle dile getiriyordu; "...Türk Silâhlı Kuvvetlerinin komutasını ve denetimini ellerinde bulunduranlar ve muhtırayı verenler ılımlı kişilerdi. Çünkü parlamentoyu kapatmaksızın güdümlü bir demokrasiye taraftar, güversin tabiatlı kimse-lerdi..."(102).

(99) Nakleden, Küçük, a.g.e., s.61

(100) Tefvik Çavdar; "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İletişim Yayınları, s.2090.

(101) Nakleden, Mazıcı, a.g.e., s.143.

(102) Celil Gürkan; 12 Mart'a Beş Kala, Tekin Yayınları, İstanbul, 1986, s.143.

Demirel 27 Mayıs müdahalesinin ise, devletçi-seçkin kadronun, DP'nin seçimleri kazanıp, iktidarı halkın alacağı endişesiyle yapıldığını iddia etmektedir (103).

TSK'nin sivil yönetime üçüncü kez el koyduğu 12 Eylül günü Başbakanlık görevinde görevinde bulunan Demirel ikinci defa bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Demirel 12 Eylül'den kısa bir süre önce ordunun Cumhurbaşkanına verdiği uyarı mektubuna karşılık, tepkisini "Ordu gölgesiyle iktidar olunamaz" (104) şeklinde dile getirirken, müdahaleden hemen ardından ise, askeri yönetim döneminde gerekirse orduya yardım edilebileceğini söylüyordu (105). Demirel 20 ağustos'ta gazeteci-yazar Hasan Cemal'le yaptığı görüşme de ise, "...bugün gel, iktidarı al deseler, almam..." diyerek, 12 Eylül'e ilişkin görüşlerini dolaylı olarak dile getiriyordu Mayıs ayında Türkiye'de bulunan iki yabancı uzmana ise "...Biz Silâhlı Kuvvetlerimizin giriştiği mücadeleden başarı ile çıkmasına duacıyız" diyerek, 12 Eylül askeri müdahalesine ilişkin düşüncelerini net olarak ifade etmiştir (106).

AP üst yönetim kadroları da zaman zaman verdikleri demeçlerde, askeri müdahaleleri destekleyici tutum sergiliyorlardı. Nitekim, 12 Mart muhtirasının verildiği günlerde AP'li İhsan Sabri Çalayangil, Başbakan Nihat Erim'e gönderdiği telgrafta; "...Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim (107). diyerek, 12 Mart'a ilişkin düşüncelerini açıklamıştır. Çağlayangil'in müdahalecilerle alkış tutan tavrı 12 Eylül döneminde de sürmüştü, 12 Eylül'ün ilk günlerinde Kenan Evren'le görüşmesinde, "...Paşam! İşiniz zor. İnanın ki bütün kalbimizle başarılı olmanızın duacıyız. Buna itimadınızı rica ederim" (108) diyerek, 12 Eylül'e destek vermiştir.

AP Senatörlerinden Sebati Akman ise, 17 Ocak 1979'da TBMM Bütçe Karma Komisyonunda Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken, 27 Mayıs ve 12 Mart'ı desteklediğini ve askeri müdahalelerin ülkenin bunalımdan çıkması için zaman zaman gerekli olduğunu şu sözleriyle açıklıyordu;

(103) Nakleden, Altan, a.g.e., s.68

(104) Mehmet Ali Birand; 12 Eylül Saat:04.00, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984, s.109

(105) Cemal, a.g.e., s.356

(106) A.g.e., s. 358

(107) Kurtul Altuğ 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, Koza Yayınları, İstanbul, 1976, s.9

(108) Cemal, a.g.e., s.183

"...Türk ordusu, daima memleketin kötüye gitiği, çıkmazlara girdiği dönemlerde ülkenin bunalımdan kurtulması için iyi niyetli müdahaleler yapmıştır. Ama sonradan politika esnafı, siviller bu iyi niyetli müdahaleleri dejenere etmişlerdir. Bu 27 Mayıs'ta da 12 Mart'ta da böyle olmuştur. bizim vazifemiz, bu gibi müdahaleleri zorunlu kılan olayların tekerrürünü önleyecek tedbirleri almaktır..." (109).

12 Mart Muhtırasından önce Meclis Başkanlığı görevini sürdüren Sabit Osman Avcı, o dönemin siyasetçilerinin müdahalelere ilişkin taşıdığı düşüncelerin hemen hemen aynısını taşıyarak, bu dönemde askeri müdahaleye karşı çıkılmamasının nedenini şöyle açıklıyordu; "...Ağırlıklı bir siyasal parti dönünce, ben de Meclis Başkanı olarak direnç göstermedim" (110).

12 Eylül öncesinin AP'li milletvekillerinden Saadettin Bilgiç de, müdahale öncesi yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal bunalımlar nedeniyle, ordu mensuplarından bir subaya "artık bizden birşey beklemeyin, ne yapacaksınız yapın" diyecek kadar, halk iradesini hiçe saymıştır.

Sonuç olarak, AP'nin askeri müdahalelere ilişkin tavrı, CHP'ninkinden pek farklı değildir. AP mensupları da ordunun zaman zaman siyasete müdahale etmesini doğal, hatta bazıları gerekli görüyorlardı. Bunun bağlı olarak müdahalenin kurum ve kurallarıyla sürdüğü dönemlerde ise, müdahaleye destek oluyorlar; müdahalenin sona erip, demokratik sivil rejime geçilmesinden sonra askeri müdahalelere karşı çıkıyorlardı. Bu durum maalesef Türk demokrasisinde müdahaleler konusunda "çifte standard"ın sürmesine neden olmaktadır. AP kadrolarının ilk günlerdeki müdahale sempaticanlığı zamanla değişse bile, müdahalecilerle göstermeleri gereken tepkiyi zamanında gösteremedikleri için, bundan zararlı çıkan, Türk demokrasiydi.

C- ASKERİ MÜDEHALELER VE MSP'NİN TUTUMU

Milli Selamet Partisi, 1948'de kurulan Millet Partisiyle, 1970'de siyaset sahnesine çıkan Milli Nizam Partisinin devamı niteliğinde olan bir siyasi örgüttü.

1970'lerden itibaren, Türk siyasi hayatında kilit parti konumuna yükselen MSP, sosyal ve kültürel yaşamın İslâmi ilkelerin ışığında yeniden gelenek-

(109) Rıfıkı Salim Burçak; *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, GÜ. BYYO. Matbaası, Ankara, 1988, s. 78

(110) Sabit Osman Avcı; "Askerler Saygıyı Bile Esirgiyorlar", *Yeni Gündem*, Sayı:80, 13-19 Eylül 1987, s.19

selleşmesini savunuyordu (111). İdeolojisini "Milli Görüş" sloganı altında kamuoyuna duyuran MSP, kurulmasından kısa bir süre sonra katıldığı 1973 Genel seçimlerinde 1.265.771 oy alarak üçüncü parti oldu, 1977 genel seçimlerinde de bir hayli yüksek oy aldı. MSP'nin katıldığı seçimlerde yüksek oy alışı, Türkiye'deki siyasi iktidarı, "resmi ideoloji" dışındaki partilere pek reva görmeyen asker-sivil bürokrat kesimleri zaman zaman endişelendirmiştir. Hatta, 1977 genel seçimleri sonrasında CHP-MSP koalisyonu gündeme geldiğinde, bu işbirliğine özellikle geleneksel devletçi-seçkin cepheler zaman zaman tepki göstermiştir. Bunlara göre, CHP-MSP koalisyonu Atatürkçü ideolojiden taviz vermek anlamına geliyordu.

12 Eylül döneminde getirilen yasaklar ve sınırlandırmalar nedeniyle, MSP'nin de diğer siyasi partiler gibi siyasi faaliyette bulunması engellenmiş, kısa bir süre sonra da, "Siyasi partilerin feshine dair 2533 sayılı Kanun" uyarınca, parti feshedilmiş, başta genel başkan Erbakan ve genel idare kurulu üyeleri olmak üzere 33 kişi hakkında Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askerî Mahkemesince "lâiklik aleyhinde davranışta bulunmak" iddiasıyla dava açılmış, dava sonucunda sanıklar berat etmiştir.

12 Eylül'ün ilk günlerinden itibaren, diğer siyasi parti liderleri gibi Erbakan da askeri müdahaleye ilişkin olumsuz görüş beyan etmemiştir. Uzunadada gözetim altında bulunduğu sırada, Erbakan müdahaleye ilişkin şunları söylüyordu;

"Bir gemi, hepimizin içinde bulunduğu bir gemi... Şimdilik karada, güvertede kim var, niçin var, makina dairesinde dümende olan nedir? Bunları ayrıntılı olarak ele almaya gerek yoktur. Bütün mesele, bu geminin yüzmesi menzil-i maksuduna ermesidir. Batarsa hepimiz batacağız, salah ve sükuna ererse yine bizler canlı kalacağız (112)."

Erbakan 12 Eylülü değerlendirirken, vatandaşların bir araya gelerek güçlüklerin biran önce aşılması gerektiğini vurgulamış ve şöyle demiştir;

"... Türkiye zor günler geçiriyor. Bu zorlukları milletçe göğüslememiz, hiç bir gayri milli inanç, örf, âdet ve yaşayış hasreti duymadan birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için... Korku ve vehim hayinlerin işidir! Biz bu toprak üzerinde doğduk ve yaşıyoruz..." (113).

Erbakan'ın 12 Eylül müdahalesine ilişkin fikirleri, müdahalenin üzerinden 10 yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra netleşmiştir. Kenan Evren'in anılarında MSP'ye ilişkin suçlayıcı ifadeler kullanması karşısında Erbakan, 12 Eylül

(111) Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", Geçiş sürecinde....., s.249

(112) Milli Gazete, 16 Eylül 1990

(113) A.g.g., 16 Eylül 1990

müdehalesinin, Evren'in ABD gezisi sırasında Pentagon'da verilen birifingte ABD'nin olurusunu aldıktan sonra yapıldığını ifade etmektedir. Ona göre 12 Eylül müdehalesi Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmesine 10 yıl kaybettirmiştir (114).

MSP'nin üst yönetim kadrosu ve milletvekilleri de, 12 Eylül'ü Erbakan'ın görüşleri paralelinde değerlendirmektedir. Bu kadrolar, müdehalenin ilk günlerinde ordunun eylemini ülkenin terör ve anarşiden kurtulması yönünde atılmış olumlu bir adım olarak görürlerken, müdehalenin üzerinden belirli bir süre geçip MSP'nin diğer partiler gibi feshedilip, yöneticilerinin de tutuklanmaları üzerine 12 Eylül'e karşı cephe almışlar ve askeri müdahalelerin ülkeye hiç bir şey kazandırmadığı görüşünde birleşmişlerdir (115).

D- ASKERİ MÜDAHALELER VE MHP'NİN TUTUMU

27 Mayıs müdahalesi sırasında T.S.K.'de albay rütbesiyle görevli olan Alparslan Türkeş, 27 Mayıs günü radyodan Türk halkına; 27 Mayıs şimdiye kadar eş görülmemeyen gayet güzel ve örnek derecede bir planlama eseridir..." diyordu (116).

27 Mayıs döneminde MGK içinde 14'ler grubu üyesi olan Türkeş, komiteden uzaklaştırılıp, yurtdışı göreve atanmış, 1963'de ülkeye döndükten sonra, Türkiye'de aşırı milliyetçiliğin liderliğine soyunmuştur. 1944 yılında "İrkçılık ve Turancılık" düşünceleri nedeniyle bir ara sanık olan Türkeş, yurt dışına atandığı dönemde kendisiyle aynı görüşü paylaşan 14'lerle sürekli temas halindeydi. Türkeş yurtdışından döndükten sonra "ya parti kuracağız, ya da mevcut partilerden biri doktrinlerimizi benimseyecektir" (117) derken, benimsedikleri otoriter siyasi görüşler doğrultusunda örgütlü siyasi faaliyetlerde bulunacaklarının ilk işaretlerini de veriyordu. Türkeş ve ekibi ilk olarak AP'ye girmek istemişse de AP önderleri bunu kabul etmeyince CKMP'ye katıldılar. Türkeş bu partide önce genel müfettişliğe 1 Ağustos 1965'de genel başkanlığa seçildi. 8-9 Şubat 1969'da yapılan CKMP Kongresinde partinin adı "Milliyetçi Hareket Partisi" şeklinde değiştirilmiştir. MHP'nin yönetici kadrosunda asker kökenlilerin oranı % 25'lere varıyordu (118).

MHP üyeleri hakkında 12 Eylül döneminde TCK'nın 146. ve 149. maddelerinde yer alan cürümlerin işledikleri iddiasıyla dava açılmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

(114) Necmettin Erbakan; Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılıklar, Rehber Yayınları, Ankara, 1991, s. 104-106

(115) Küçük, a.g.e., s. 58

(116) Tekin Erer; Yassıada ve Sonrası, Yeni Matbaası, İstanbul, 1965, s.54

(117) Cumhuriyet, 2 Mayıs 1963

(118) Mehmet Ali Ağaoğulları; "Milliyetçi Hareket Partisi", Cumhuriyet Dönemi, s.2111

MHP'nin askeri müdahalelere ilişkin tavrını, 12 Mart ve 12 Eylül dönemine ilişkin Türkeş ve MHP kadrolarının görüşlerinden örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

MHP'nin müdahalelere ilişkin tutumunda dikkati çeken ilk özellik, parti kadrolarının "devletin yanında yer alan sivil güç misyonunu üstlenmeleri" idi. Bu kadrolar askeri müdahaleler döneminde kendilerine uygulanan yaptırımlar nedeniyle müdahalelere karşıt bir tutum sergilemişlerdir. MHP, benimsediği "devletlü" söylemle 12 Mart müdahalesini çeşitli vesilerle desteklemiştir. Örneğin MHP'nin 1973 seçim bildirisinde; "Ülkücü gençlik 12 Mart muhtırası ile vazifesini silahlı kuvvetlere devretti" deniyordu (119). MHP gerek 12 Mart ve gerekse 12 Eylül dönemlerinde ordu üzerinde çeşitli hesaplar yapıyordu. Nitekim 1978 Kasım ayında Türkeş, orduyu yanına çekme operasyonu, "yetki ve sorumluluğun askeri yönetime devrinin gerektiğini" söyleyecek kadar ileri gitti (120). Türkeş'in böyle bir strateji izlemesinin nedeni; sıkıyönetim veya ihtilal sonrası oluşturulacak hükümet veya iktidarın omurgasını MHP'den oluşturmak istemesiydi (121).

MHP'nin 12 Eylül'e ilişkin tavrı ilk günlerde olumlu iken zamanla olumsuzluğa dönüşmüştür. 12 Eylül müdahalesini sade MHP seçmeni ve sempatisini sevinçle karşılamıştır. Çünkü devlet bu müdahaleyle tarafsız ve otoriter yumruğunu komünistlere indirmiştir. Müdahale döneminde cezaevinde bulunan ülkücü mahkum Remzi Çayır, 12 Eylülle birlikte haklıyla haksızın anlaşılıp, hakkın yerini bulacağı düşüncesiyle müdahaleyi sevinçle karşıladığını söylüyordu (122).

12 Eylül öncesi MHP üst kademesinde görevli olan Agah Oktay Güner askeri rejim döneminde kurulan Ulusu hükümetine atıfta bulunarak şöyle demiştir; "12 Eylül sonrası kurulan hükümet döneminde bizim siyasi fikirlerimizin büyük bir bölümü uygulama şansına kavuşmuştur... Fikirleri iktidar, kendileri tututlu siyasi kadro dünya siyasi tarihinde yalnızca bizden ibarettir... " (123).

Türkeş, 3 Kasım 1980'de Evren'e gönderdiği mektupta 12 Eylülü benimse-diklerini şu sözleriyle açıklıyordu; "12 Eylül'den bu yana vaki beyanlarınız, bizim de

(119) Tanıl Bora, Kemal Can; Devlet, Ocak, Dergâh, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.49.

(120) A.g.e., s.72.

(121) A.g.e., s.73.

(122) MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası/ Sorgu- Alparslan Türkeş, Mayaş Yayınları, Ankara, 1982, s.53 ve 105-106

(123) MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası/ Sorgu- A.Oktay Güner, S.Somuncuoğlu, Mayaş Yayınları, Ankara, 1982, s.2

yıllardır savunmaya çalıştığımız ve bundan sonra da her şart altında savunmaa devam edeceğimiz düşüncelerin teyidi niteliğindedir" (124).

12 Eylül döneminde yayınlanan "12 Eylül'den sonra suçlanan MHP, affedilen CHP" isimli kitapçıkta askeri müdahale ile ilgili şu görüşlere yer verilmiştir;

"TSK'nin kendi hiyerarşisi içinde yapmış olduğu hareketi gönülden tasvip etmemek mümkün değildir... Konsey Başkanı olarak sayın devlet reisimizin 12 Eylül 1980 tarihinde yapmış olduğu hareketin gerekçesi mahiyetindeki açıklama, genel hatlarıyla bizlerin ve halen müvekkillerimiz olan MHP yöneticilerinin altını imza etmekten iftihar edecekleri bir metindir... Türk ordusunun diğer komutanlarını da harekete geçiren milliyetçilik ülküsüdür" (125).

MHP'nin 12 Eylül müdahalesine ilişkin olumlu görüşleri, MHP kadrolarının zamanla tutuklanmaları ve Evren'in 12 Eylül döneminde Sivas'ta yaptığı konuşmada partiyi "devlete, milliyetçiliğe sahip çıkıyorum gerekçesiyle çeteler kurmak"la suçlaması nedeniyle değişmiştir (126).

Türkeş, 12 Eylül rejiminin sona ermesinden sonra yaptığı açıklamada askeri müdahaleler konusunda şunları söylüyordu;

"Bizde ve geri kalmış ülkelerde bir bahane uydurarak, yönetime el koyuyorlar. Bir ülkeyi ilerletebilmek için orduyu iktidardan uzaklaştırmak gerekiyor... 1961 Anayasasının dibacesindeki, TSK'nin vatanı koruma va kollama amacıyla müdahale ettiği ibaresi çıkarılmalıdır. bu yüzden he on yılda bir asker müdahale ediyor. Eğer 12 Eylül olmasaydı, bir parti tek başına iktidara gelecekti ve anarşi duracaktı. Eğer ordu müdahale etmesiydi işler yoluna girecekti. Generaller bunu bildikleri için müdahale ettiler" (127).

Türkeş, bu görüşüyle, bir yandan 12 Eylül'ün ilk günlerinde Evren'e yazdığı mektubu tekzip ederken, diğer yandan Türk politikacısının askeri müdahalelere karşı takındıkları "çifte standartlı davranışlar" ın tipik bir örneğini sergiliyordu.

Ksacası, MHP'nin askeri müdahalelere tavrı, diğer siyasi partilerden metod olarak pek farklı değildir. Müdahalelerin ilk günlerinde olumlu görüş bildiren MHP kadroları, kendi aleyhine yönelik uygulamalar gündeme gelince, sivil yönetim döneminde müdahaleleri eleştirmeye başlamışlardır. Genel olarak tüm siyasi partilerde rastlanan bu durum, maalesef Türkiye'deki partilerin demokratik olgunluğa

(124) Milliyet, 21 Ağustos 1988

(125) Nakleden, Bora, Can, a.g.e., s.183

(126) T.C Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981) , Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981, s.376

(127) Nakleden, Bora, Can, a.g.e., s. 192

henüz ulaşamadıklarını göstermektedir. Siyasi partilerin askeri müdahalelere ilişkin izledikleri strateji, Türkiye'deki demokratik siyasi rejimin aksamasında siyasi partileri de pay sahibi yapmıştır.

S O N U Ç

Türkiye'de ordunun sivil yönetime müdahalesine zemin hazırlayan sosyopolitik faktörleri, tarihsel gelişimi ve askeri müdahaleler karşısında seçmenin ve demokratik kitle örgütlerinin tutumlarının incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara varıldı:

Bir toplumun kültürü, o toplumu yönetmek amacıyla oluşturulan siyasi yapıdan soyutlanamaz. Kültür, siyasi hayatın, kurumların ve siyasi ilişkilerin oluşumunu doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. Bireylerin siyasete ilişkin tutum, inanç ve duygularının oluşması, "toplumsallaşma" süreci içinde gerçekleşir. Bu süreç, aynı zamanda siyasi kültürün oluşumunda önemlidir. Siyasi toplumsallaşma sürecinde toplumdaki çeşitli sosyal grupların etkisiyle siyasi değer ve inançlar kazanan birey, siyasi olayları bu deneyimlerin ışığında değerlendirir.

Türk siyasi kültürü eski Türklerden ve Osmanlı'dan intikâl eden izler taşımaktadır. İnsanımız, siyasi yaşamı ve unsurlarını, bu toplumsal miras çerçevesinde değerlendirmektedir. Çalışmamızda ele alınan ordu ve askerlik kurumu gerek Eski Türklerde ve gerekse Osmanlılarda olduğu kadar günümüz Türk toplumunun siyasi ve sosyal gelişimine de damgasını vurmuştur.

Eski Türk kültüründe toplumsal yaşamın her alanında gözlenen askerlik, devletin en önemli özellikleri arasına girmiştir. Türklerin yaşadığı çevrenin coğrafi koşulları, inanç sistemleri ve savunma stratejileri bu özelliği oluşturan etkenlerdir.

Türk insanı için ordu, savunma görevini üstlenen kurum olmasının ötesinde, moral ve sosyal değerlerin öğretildiği bir okuldur. Toplumdaki bu gücünden yararlanan ordu, çoğu zaman halkın giyiminden eğitilmesine kadar ekonomik ve sosyal seçeneklerini belirleyen siyasi bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır. Orduya yüklenen bu misyon zamanla onun her konudaki eylem ve işlemlerinin tartışılmayan bir tabuya dönüşmesine neden olmuştur.

1920'lerin T.B.M.M'de bile askeriyeyle ilgili kararlar ve ordunun tasarru-

fları tartışılırken, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra bu eğilim terkedilmiştir. Genelde Türk halkı, özelde ise Türk siyasetçisi ordu kurumunu yapıcı amaçlarla bile tartışmaktan kaçınırken, Silahlı Kuvvetler siyasete ve siyasetçilere ilişkin görüşlerini açıklamakta bir sakınca görmemiştir. Ordunun bu imtiyazlı durumu eğitim kurumlarınca desteklenmekte ve askeri okulların kitaplarında ve askeri müdahaleler döneminde yayınlanan bildirilerde politika ve politikacıya ilişkin pek olumlu değerlendirmelere rastlanmamaktadır.

Türkiye'de silahlı kuvvetlerin sivil yönetime müdahalesi, daha çok çok partili döneme özgü olmakla birlikte, kökeni Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı ordusu savunma yanında ekonomik ve sosyal işlevleride üstlendiğinden, siyasi kurumlar içinde önemli bir yere sahipti. Askerler iktidar değişikliklerinde etkili oluyor, gerekirse padişahı devirmeye kadar gidiyorlardı. Ancak Osmanlı'da devletinde ordu(yeniçeri)nin siyasi yaşama müdahalesi XVIII.y.y'a kadar kişisel nedenlere dayanıyordu. Yeniçeriler iktidarın tayininde önemli bir güç olmuşlar, sadrazamları ve bazı üst düzey devlet adamlarını kendileri için uygun bulmayarak karşı çıkmışlardır. Bu nedenle tahta çıkan Sultanlar ve sadrazamlar ordunun bu kesimiyle uyum içinde çalışmaya özen göstermişlerdir.

Osmanlı'da ordunun siyasi yaşama müdahalesi, XVIII.y.y'dan itibaren şekil değiştirmiştir. Tanzimat'la birlikte ordu kurumunda gündeme gelen "batı modeline dayalı eğitim", zamanla ordu mensuplarının yeni bir siyasi düzen arama yolunda bilinçlenmelerine zemin hazırlamıştır. Bu anlayış değişikliği, Meşrutiyet dönemlerinde yoğun biçimde hissedilmiştir. Jön Türklerin ve İttihatçıların eyleminin temelinde, bu anlayışın etkisi vardır. İttihat ve Terakki yakın dönem Türk siyasi yaşamındaki ilk ciddi ve planlı askeri siyaset örgütü olması açısından önemlidir. İttihatçıların "vatanı kurtarma" ideolojisi, Cumhuriyet Türkiye'si Silâhlı Kuvvetlerine miras kalmıştır. Askerlerin milli mücadele döneminde ve Cumhuriyetin kuruluşunda oynadığı etkili rol askeri ve siyasi görevlerin aynı şahsiyetlerde toplanmasına neden olmuştur. Bu durumun devletin işleyişine olan olumsuz etkileri farkedilince, askeri ve siyasi görevler birbirinden ayrılmışsa da askerlerin siyasi hayatı denetleme ve kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirme istekleri hiç bir zaman sona ermemiştir.

Çok Partili Siyasi Yaşamda sivil yönetime üç kez müdahale eden ordu, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda birtakım düzenlemeler yaptıktan sonra, yönetimi sivillere devretmiştir. Her üç müdahalenin amacı, T.S.K İç Hizmet

Yönetmeliğinde yer alan "Devleti Korumak ve Kollamak" görevini gerçekleştirmek iddiasıyla yapılmıştır. 27 Mayıs ve 12 Eylül müdahaleleri, işbaşındaki siyasi iktidarı yönetimden doğrudan uzaklaştırırken, 12 Mart Müdahalesi dolaylı bir yolla siyasi iktidarı işbaşından uzaklaştırmıştır.

Askeri müdahalelerin sona erdiği dönemlerde yapılan seçimler, Türk halkının demokratik rejime ilişkin arzu ve güvenini göstermiştir. Türk halkı seçimlerdeki tercihini daima sivil çözümler vadeden partiler yönünde kullanmıştır. Bu anlamda müdahalecilerin sempatiyle baktığı siyasi kadrolar, halk nazarında pek itibar görmemiştir. Hatta askeri müdahalelerin üzerinden belirli bir süre geçince, müdahale döneminde çeşitli yaptırımlarla karşılaşan siyasi kadrolar yeniden güçlenmişlerdir. Türkiye'deki yazılı basın ve siyasi partiler müdahale dönemlerinde genellikle sessiz kalmışlardır. Bu kitleler, demokratik rejime geçişle birlikte, müdahalelere ilişkin şiddetli eleştiri getirmişlerdir. Bu çifte standart, Türkiye'de sivil toplumun gelişimi açısından üzüntü verici olmuştur.

Askeri müdahaleler özünde devleti kurtarmak idiasıyla yapılsa da, toplumsal yapıda açtığı derin yaralar derin nedeniyle, artık istenmeyen bir olgudur. Günümüz Türkiye'sinin siyasal gündeminin bir numaralı maddesi "Demokrasi"dir. Toplumumuzda demokratik değerleri hakim kılmamanın yolu ise, tepeden inme yöntemlerle toplumu yönetmek olmayıp, sivil çözümlere rağbet etmektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AHMAD, Feroz : **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, II. Baskı, Kaynak Yayınları İstanbul, 1986
- AHMAD, Feroz : **İttihatçılıktan Kemalizme**, II. Baskı, Kaynak Yayınları, İzmir, 1986
- AKÇALI, Nazif : **Çağdaş Siyasi Rejimler**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1986
- AKŞİN, Sina : **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987
- ALKAN, Türker : **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989
- ALMOND, Gabriel-
VERBA, S. : **The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Princeton University Press, New Jersey, 1963
- ALTAN, Ahmet : **Darbelerin Ekonomisi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990
- ALTUĞ, Kurtul : **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Koza Yayınları, İstanbul, 1976
- AYDEMİR,Ş. Süreyya : **Menderes'in Dramı**, III. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984
- AZİZ, Aysel : **Toplumsallaşma ve Kitleleşme**, A.Ü.B.Y.Y.O. Yayını, No:2, Ankara, 1982
- BAŞGİL, Ali Fuat : **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, (Çev. Ali Sebük-Hakkı Akın), İstanbul, 1966
- BERKES, Niyazi : **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978
- BİRAND, M. Ali : **Emret Komutanım**, XI. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989
- BİRAND, M. Ali : **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984
- BİRAND, M. Ali ve diğ.: **DemirKırat**, Milliyet Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1991
- BORA, Tanıl - CAN, K. : **Devlet, Ocak, Dergah**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

- BOZDEMİR, Mevlüt** : **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları,**
A.Ü.S.B.F. Yayınları, No:489, Ankara, 1982
- BURÇAK, R. Salim** : **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündür-
dükleri,** G.Ü.B.Y.Y.O. Matbaası, Ankara, 1988
- CEM, İsmail** : **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, X. Baskı,**
Cem Yayınları, İstanbul, 1989
- CEMAL, Hasan** : **12 Eylül Günlüğü, C:I, Ankara, 1986**
- ÇAM, Esat** : **Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul,
1987**
- DEMİR, Fevzi -
KARATEPE, Şükrü** : **Anayasa Hukukuna Giriş, II. Baskı, Evrim
Yayınları, İstanbul, 1989**
- _____ **Devletin Kavram ve Kapsamı, M.G.K. Genel
Sekreterliği Yayını, No: 1, Ankara, 1990**
- DİLİPAK, Abdurrahman** : **İhtilaller Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991**
- DODD, C.H.** : **The Crisis of Turkish Democracy, University of
Hall, 1983**
- DÖNMEZER, Sulhi** : **Sosyoloji, IX. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1984**
- DUVARGER, Maurice** : **Siyaset Sosyolojisi, (Çev.Şirin Tekeli), Varlık
Yayınları, İstanbul, 1982**
- ERBAKAN, Necmettin** : **Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar, Rehber
Yayınları, Ankara, 1991**
- ERER, Tekin** : **Yassıada ve Sonrası, Yeni Matbaası, İstanbul, 1965**
- ERYILMAZ, Bilal** : **Siyaset Sosyolojisi, (Yayınlanmamış Ders Notları)**
- EVREN, Kenan** : **Kenan Evren'in Anıları, IV. Baskı, Milliyet
Yayınları, No:127, C:I, İstanbul, 1990**
- FREY, Fredrick W** : **The Turkish Political Elite, MIT Press, Cambridge
1965**
- GEVGİLİLİ, Ali** : **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Top-
lum, Basın ve Atatürk, II. Baskı, Bağlam Yayın-
ları, İstanbul, 1990**
- GÖKALP, Ziya** : **Türkçülüğün Esasları, Ankara, 1923**
- GÜRKAN, Celil** : **12 Mart'a Beş Kala, Tekin Yayınları, İstanbul, 1986**

- GÜVENÇ, Bozkurt : **İnsan ve Kültür (Antropolojiye Giriş), Sosyal Bilimler Demeği Yayınları, Ankara, 1972**
- GÜVENÇ, Bozkurt : **Kültür Konusu ve Sorunlarımız, II. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985**
- HARRİGON, John : **Politics and Policy in States and Communities, Scott Foresman and Company, Boston, 1988**
- HASSAN, Ümit : **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, A.Ü. S.B.F Yayınları, Ankara, 1982**
- HASSAN, Ümit : **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler, V Yayınları, Ankara, 1986**
- HUNGTİNGTON, S. : **The Soldier and the State, New York, 1964**
- İNSEL, Ahmet : **Türkiye Toplumunun Bunalımı, I.Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1990**
- KAFESOĞLU, İbrahim : **Türk Milli Kültürü, V. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988**
- KALAYCIOĞLU, Ersin : **Çağdaş Siyasal Bilim, Beta Yayınları, İstanbul, 1984**
- KARATEPE, Şükrü : **Osmanlı Siyasi Kurumları, İşaret Yayınları, No:28 İstanbul, 1989**
- KARPAT, Kemal : **Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967**
- KAVANAGH, Dennis : **Political Culture, London, Mc.Millan, 1972**
- KIŞLALI, Ahmet Taner : **Siyaset Bilimi, A.Ü.B.Y.Y.O Yayını, No:9, Ankara, 1974**
- KIŞLALI, Ahmet Taner : **Öğrenci Ayaklanmaları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974**
- KOCABAŞOĞLU, Uygur : **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, A.Ü. S.B.F Yayınları, No:442, Ankara, 1980**
- KONGAR, Emre : **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985**
- KURAL, Sevda Alankuş : **Kıbrıs'lı Türk Siyasal Elit ve Siyasal Kültür Yönelimleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**
- KÜÇÜK, Yalçın : **Türkiye Üzerine Tezler III, Ekin Yayınevi, İstanbul, 1986**
- KÜÇÜKÖMER, İdiris : **Düzenin Yabancılaşması, II.Baskı, Alan Yayıncılık İstanbul, 1989**

- LİNZ, Juan J. : **Totaliter ve Otoriter Rejimler** (çev. Ergun Özbudun), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984
- MARDİN, Şerif : **Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)** İletişim Yayınları, İstanbul, 1990
- MARDİN, Şerif : **Jön Türk'lerin Siyasi Fikirleri, II.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983**
- MAZICI, Nurşen : **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, Gür Yayınları, İstanbul, 1989**
- : **MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası-Sorgu / Agah Oktay Güner, Mayaş Yayınları, Ankara, 1982**
- : **MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası-Sorgu / Alparslan Türkeş, Mayaş Yayınları, Ankara, 1982**
- NORDLİNGER, Eric : **Soldiers in Politics, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1977**
- OKTAY, Ahmet : **Toplumsal Değişme ve Basın, B/F/S Yayınları, İstanbul, 1987**
- ORTAYLI, İlber : **Türk İdare Tarihi, T.O.D.A.İ.E Yayınları, No:180, Ankara, 1979**
- OZANKAYA, Özer : **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1966**
- ÖGEL, Bahattin : **Türk Toplumunun Gelişme Çağları, III. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988**
- ÖZDEMİR, Hikmet : **Rejim ve Asker, Afa Yayınları, No: 81, İstanbul, 1989**
- ÖZTUNA Yılmaz-
GÖKDEMİR Ayvaz : **Türkiye'de Askeri Müdahaleler, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987**
- PARLA, Taha : **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991**
- PARLA, Taha : **Türkiye'nin Siyasal Rejimi, I. Baskı, Onur Yayınları, İstanbul, 1987**
- PYE, L.W. : **Aspects of Political Development, Little Brown and Comp., Boston, 1966**
- PYE, Thomas R. : **Politics in States and Development, Prentice-Hall Ins., Englewood Cliffs, New Jersey, 1985**

- ROSENBAUM, Walter : **Political Culture**, London, 1975
- RUSTOW, Dankward A : **A World of Nations Problems of Political Modernization**, Washington, 1967
- SÖNMEZ, Mustafa : **Türkiye Ekonomisinde Bunalım II**, Belge Yayınları, İstanbul, 1980
- STEPAN, Alfred : **The Military in Politics**, Princeton University Press, 1971
- ŞAYLAN, Gencay : **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, T.O.D.A.İ.E Yayınları, Ankara, 1974
- _____ : **T.C Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981
- TUNAYA, Tarık Zafer : **Türkiye'de Siyasal Partiler III**, I. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989
- TUNAYA, Tarık Zafer : **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İ.Ü.H.F Yayınları, No: 454, İstanbul, 1975
- TUNCAY, Mete : **Türkiye'de Tek Parti Rejiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989
- TURAN, İlter : **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, II.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1976
- _____ : **Türk Tarihi, Silâhlı Kuvvetler ve Atatürkçülük**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 50.Yıl Yayını, Ankara, 1973
- WELCH, Claude - SMİTH, Arthur : **Military Role and Rule**, Duxbury Press, California 1974
- WILLIAMS, Raymond : **The Sociology of Culture**, Schocken Books, New York, 1981
- VARLIER, Oktay : **Türkiye'de İç Ticaret Hadleri**, D.P.T Yayınları, Ankara, 1978
- YÜCEKÖK, Ahmet : **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, A.Ü.S.B.F Yayınları, No:565, Ankara, 1987
- ZÜRCHER Erik J. : **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (çev. Nüzhet Salioğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987

MAKALELER

- AĞAOĞULLARI, M.Ali: "Milliyetçi Hareket Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- AHMAD, Feroz : "The Turkish Experiment in Democracy", Toplum ve Bilim, Sayı:4, Güz 1980
- AKŞİN, Sina : "Siyasal Tarih (1789-1908), Türkiye Tarihi III, (1600-1908), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990
- ALTAN, Çetin : " Bugün Canım Yazı Yazmak İstemiyor", Milliyet, 28 Mayıs 1960
- AVCI, Sabit Osman : " Askerler Saygıyı Bile Esirgiyorlar", Yeni Gündem, Sayı: 80, 13-19 Eylül 1987
- BALASSA, Bela : " Policies For Stable Economic Growth in Turkey", (Seminar on the Role of the Exchange Raid in Shaping and Outward-Oriented Economy) (Tebliğ), İstanbul, 20-21 Temmuz 1979
- ÇAVDAR, Tevfik : " Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8,İletişim Yayınları,İstanbul,1985
- ECEVİT, Bülent : " Reform Çizmecileri ", Yankı, Sayı:780, 10-16 Mart 1986
- EKŞİ, Oktay : " Oh Olsun Demeli mi ?", Hürriyet, 13 Eylül 1980
- ERDURAN, Tevfik : " Fırsatlar", Milliyet, 16 Eylül 1980
- EROĞUL, Cem : " Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971" Geçiş Sürecinde Türkiye, (der.Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak), I.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1990
- GÖZE, Ergun : " Tarih Şuuru", Tercüman, 13 Eylül 1980
- HEPER, Metin - GÖKSU, Günay - ÖCAL, Hakkı : "Lâtin Amerika Deneyimleri Işığında Türkiye'de Asker-Sivil İlişkisi", İ.Ü.H.F Mecmuası, C:37, Sayı:1-4, Ekim 1977- Eylül 1978
- HUNGTİNGTON, S. : "Civil-Military Relations", International Encyclopedia of the Social Sciences, C:1-2, The Free Press New York, 1972

- İBŞİROĞLU, Nazan : "**Çağdaş Kültür Politikası", Çağdaş Kültürümüz (Olgular-Sorunlar), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayını, İstanbul, 1991**
- İPEKÇİ, Abdi : "**Muhtırada Gerçekler**", Milliyet, 13 Mart 1971
- KABAKLI, Ahmet : "**Devlet ve Milletın Hayrına**", Tercüman 16 Eylül 1980
- KAYALI, Kurtuluş : "**Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985**
- KEYDER, Çağlar : "**Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası**", Geçiş Sürecinde Türkiye, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1990
- KOÇAK, Cemil : "**Siyasal Tarih (1923-1950)**", Türkiye Tarihi IV, (ed.Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989
- KOHEN, Sami : "**Son Söz Ordunun**" Milliyet, 2 Haziran 1960
- KUNT, Metin : "**Siyasal Tarih (1600-1789)**", Türkiye Tarihi III, (ed.Sina Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 1990
- MARDİN, Şerif : "**Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar; Merkez-Cevre İlişkileri**, (çev. Şeniz Gönen), Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, (ed.Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986,
- NADİ, Nadi : "**Fikirten Korkma**", Cumhuriyet, 22 Mayıs 1960
"**Devrimci Ordu**", Cumhuriyet, 24 Mart 1971
- O'DONNELL, Guillerma: "**Modernleşme ve Askeri Darbeler**", (çev.Ahmet Serdar Sipahi), Lâtin Amerika'da Devlet ve Demokrasi Dosyası, (der. Ragıp Zorakolu), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985
- OZANKAYA, Özer : "**Türkiye'de Yığın İletişimin Demokratik Siyasal Kültürün Gelişimindeki Yeri ve Önemi**", A.Ü.S.B.F Dergisi, No:1-4, C:XXXV, Ankara, 1980
- ÖZDEMİR, Hikmet : "**Siyasal Tarih (1960-1980)**", Türkiye Tarihi IV, (der. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989
- PYE, Luciane : "**Political Culture**", International Encyclopedia of the Social Sciences, (ed. David L.Sills), The Mac Millan Comp and The Free Press, New York, 1972

- SAVRAN, Sungur : "1960,1971,1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", XI. Tez Kitap Dizisi, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987
- SELÇUK, İlhan : "12 Mart Muhtırası", Cumhuriyet, 14 Mart 1971
- ŞAYLAN, Gencay : "Ordu ve Siyaset", Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Vakfı Yayınları, No:7, Ankara, 1988
- TAMER, Rauf : "Demokrasi Bitmez", Tercüman, 13 Eylül 1980
- HALDUN, Taner : "Sonuç Değil Başlangıç", Tercüman, 28 Mayıs 1960
- TEKELİ, Şirin : "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- TOPRAK, Behçet-SAFFET, Ali : "Gift Package", New Statesman, 1984
- TOPRAK, Binnaz : "Dinci Sağ", Geçiş Sürecinde Türkiye, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), I.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1990 .
- TUNCAY, Mete : "Cumhuriyet Halk Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- ULUNAY, Refi Cevat : "Bugünkü Vaziyet", Milliyet, 28 Mayıs 1960
- VANER, Semih : "Ordu", Geçiş Sürecinde Türkiye, I.Baskı (der. Irvin Cemil Schick , Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1990
- YERASİMOS, Stefanos : "Tek Parti Yönetimi", (çev.Aydın Pesen), I. Baskı Geçiş Sürecinde Türkiye, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1990

SÜRELİ YAYINLAR

A.Ü.S.B.F Dergisi

Akşam

Basın Yıllığı

Birikim

Cumhuriyet

D.İ.E. İstatistik Yıllığı

Hürriyet

İ.Ü.H.F. Mecmuası

Milli Gazete

Milliyet

XI. Tez Kitap Dizisi

Resmi Gazete

Tercüman

Toplum ve Bilim, Sayı:4, Güz 1980

Türkiye Günlüğü, Sayı 1, Ankara, 1989

Yankı